

SRIVATSACHARITAM.

(MAHAKAVYAM)

PUNDIT NOBIN CH VIDYARATNA,

Senior Prof of Sanskrit, Metro Institution, Calcutta

N. L. Chatterji,

Publisher & Book-seller,

64, College Street, Calcutta.

Price Re 1/4 as

PRINTED BY CHATTERJEE & CO., RAJNA PRESS,
12/1 RANKISSEN DASS LANE, BAHURMALL, CALCUTTA

निःसङ्गे पुरुषेऽप्यहो प्रसवजं कष्टं विना या स्वयं
 विश्व स्यावरजङ्गमात्मकमिदं गर्भादिते स्यते ।
 मातुङ्गाद्रिपयोधरप्रसूतया या तत् पयोधारया
 नित्य रक्षति, सा मा महाद्भुतकृतिः पायादंपायाच्च वः ॥
 कविदोग्धृभिरन्वहं यथेच्छं
 परिदुग्धापि न या तथैव भाति ।
 जयतात् ननु सा हि सृष्टिधेनुः
 रुचिरा गोः सुचिरं विगुह्वर्या ॥
 विधिहृते मयजने मृगमाकुलं
 जनमभिप्रियातुमलं नु कः ?
 केविहृते तु यदा विलपत्यसौ
 उपसरत्यसुमेव जनोऽनुदा ॥
 विलपति खसिति स्वयमाकुल-
 स्यजति वाष्पजलं सङ्गते व्ययाम् ।
 तदपि सोऽनुभवत्यतिमात्रकं
 सुखमहो कविकर्म विलक्षणम् ॥

* तत् विश्वम् । † सा साङ्गोक्ता प्रजातः ।
 सतिदपल दुग्धस्य धेनुः । ‡ असी कविहृतेऽजमो, जनः ।
 ॥ अत्र योद्धव्यं ।

कविमृते ननु दुःखनिदानतः

समनुभावयितुं वद कः क्षमः ।

सुखमतो विधिशक्तिजयो कवि-

धिरमयं जयताम् जगतीतले ॥

प्रथमः सर्गः ।

आसीत् पुराशेषनरेशमौलि-
रत्नांशभो रञ्जितपादपद्मः ।

श्रीवत्स इत्यद्भुतपुण्यकोर्त्तिः

प्राग्देशराजः सुष्ठुहीतनामा ॥ १ ॥

यः सौख्यसुतां वसुधां समग्रा-

मग्रान्तमेकेन भुजेन विभ्रत् ।

शेषं जहासेव शिरःसदृशै-

र्गुह्यमैस्तां दधत् सकम्पाम् ॥ २ ॥

अहो नगादीन् धरतीति पृथ्वा

यो विस्मयः प्रागुदपादि लोके ।

अपाकरोत् वीतकरस्तमेक-

करार्पितघ्नीषिरसौ नृपालः† ॥ ३ ॥

शरणाग्रमासन्नमनन्यरघो

विपन्न एनं व्यसने सखेति ।

०० य श्रीवत्सः सौख्यसुतां निरुपद्रवामित्यर्थः समग्राम् समस्तां वसुधां धराम्
एकेन भुजेन जहासेव शिरःसदृशैः सौख्यं विभ्रत् धारयन् गुह्यमैः परिधानैः
शिरःसदृशैः कथासदृशैः सकम्पा (समिकम्पसहिताम्) ता धरा दधत्
धारयन् शेषम् अमलदेवम् जहासेव सपदसितवानिव इत्यर्थः ।

† अहो नगादीन् असंख्यानं पर्वतादीन् धरति विभक्तिं इति इत्येवमप्यर्थः यः
निरुपद्रवः अहो नगादीन् धरतीति पृथ्वा यो विस्मयः प्रागुदपादि लोके
राजशरणाग्रः इत्यर्थः एवमप्यर्पितघ्नीषिः एवमप्यर्पितमृगारः अहो नृपालः
श्रीवत्स तं विस्मयम् अपाकरोत् निरुपद्रवान्, शिष्येष्वपि यथा यथा धारयन्तिरपि वा
इति भावः ।

एचासु शिचासु विशेषदत्तं

पितेति मेनेऽपितृकः प्रजासुः ॥ ४ ।

यमर्थिभावात् पुरुषाः प्रपन्नाः

वदान्यमन्यं नहि जातु याताः ।

परोपभोगाय महान्ति यस्मात्

ददौ फलानि द्रुमलीलयासौ† ॥ ५ ।

दिष्ट्याच कथित् प्रणयोः‡ न तस्या-

सूनाऽ, क्षितिः स्वस्तिमती ततोऽभूत् ।

सा प्रार्थना चेदमविष्यदेनां

न जातु दाता व्यहृनिष्यटेपः ॥ ६ ।

पूर्णे धनेः कोपगृहे न तावान्

वदान्यवर्ज्यस्य॥ बभूव तोषः ।

पात्रार्पितैस्तैः खलु तत्र रिक्तौ

यावानभूत् चित्तविकामहेतुः ॥ ७ ।

नाभूत् हरस्यैव भुजङ्गसङ्गः॥

सास्य क्षितोगस्य महोदयस्य ।

* प्रजासु मध्ये चमत्कारस्य शरणात्तरद्वित विपरीतं जन एव नृप
आसन्नस्य विपन्न शरण्यत्वरत्नक व्यसूनं विपत्तपाते रुद्धोत् मेने, अपितृक
पितृभूत् एव रथासु शिचासु विशेषदत्तं पितेति मेने ।

† यथा ह्यस्य स्थापपरतामस्य आपरिशीव फलानि ददाति, तथाये यथा
आमम् अर्थिभ्य फलानि यर्थात् धनानि ददौ, तेन अर्थिनाम् अन्यवदान्यापममन
दिपुषीजनमृत् इति भावः ।

‡ प्रणयो प्राणक ।

§ अस्मा शक्तानाम् ।

॥ वदान्यवर्ज्यस्य यदस्य दातु ।

॥ भुजङ्ग सप आटुक्त्वर्य ।

किन्त्वेप आसीत् स इव प्रलीन-

कामः सदा भूतिविभूषितश्च ॥ ८ ।

द्विजाश्रयोऽ* ह्यह इवायमासीत्

पद्मालयोऽभूच्च* यथा तडागः ।

तेजोनिधि ‡ सूर्य इव प्रकाम

किन्त्वेप नासीत् करतममूमि ¶ ॥ ९ ।

अजय्यशक्तौ रिपुभिर्जितद्विपि

क्षितोऽश्वरे तव च शासति क्षितिम् ।

भयं प्रजानां परलीकत* पर॥

परार्थलाभे च पर विचिन्तनम् * ॥ १० ।

धृतं पु कौटिल्यमरुन्तुदत्तं

शरेषु, तैश्चात्र तरवारणेषु ।

* भूतं भयं सम्बन्धः । हर भुजङ्गमद्वयं चाटुकारवर्धितं अयं राजा न तथा इत्यस्य हरः अतः कथं, हरः सपन्नगत इति समाधानम्, हरः प्रलीनकालं भङ्गीकृतमदनं अयमापि जितकामः, हरः मलयभूषितं अयं सुपुत्रशोभो दातुं सम्यक् ।

† द्विजं पक्षीं ब्राह्मणं च । ‡ पद्मानाम् कमलानाम्, पद्माया लक्ष्म्या ।

§ तैलं किरणं प्रतापम् । ¶

¶ करेण किरणेन राजकरेण च वक्ता उच्चारिता उत्प्रेक्षिता च भूमयेन तादृशः ।

॥ परं केवलं परलीकतं स्वमादिषोकात् ननु शत्रुलोकात् ।

●● परं केवलं परमादलाभे ननु परधनलाभे । शत्रुलोकात् प्रथमं इति राज्ञो निन्दा, वैरकालात् प्रथमं इति स्मृतं, परस्वलाभायै चिन्ता इति निन्दा, परमायं साम्राज्यम् इति स्मृतिः ।

सत्येषु निर्वन्धपरायणत्वं

सन्धासु चासीत् दृढता निकासम् ॥ ११ ।

शिरास्यमित्राः प्रथमं रणाङ्गने

व्यनोतमन्त्रेण ततः शरासनम् ।

जयत्रियया कार्मुकटंकुतिश्रुतेः

समाल्लिलङ्घे ध्रुवमेव साध्वसात् ॥ १२ ।

विपन्नारोवदनारविन्द-

चन्द्रोदयो यो बहुलेऽपि पक्षेऽऽ ।

मित्रोदयोऽऽ मित्रविलासिनीनां

निरस्तनिःशेषतमस्तत्रियः ॥ १३ ।

“एकातपत्र जगतः प्रभुत्व”

काष्ठान्तिमा ॥ लौकिकसम्पदा हि ।

साक्षात्, वृषो लब्धुमचेष्टतासौ

अध्यात्मसुत्कर्षे मयव्यचेष्टः ॥ १४ ।

* इत्येव शब्दमकाले शोकानां भवति ननु मनसि कुटिलताः अरंभे नतु वचनं भवति नतु, उद्देशेन नतु लौकिकारम्भे लील्यता, समरस्थले नतु दुष्काय प्राप्ते अभिनिविष्टान्तता, प्रातस्तया नतु दुष्टाभिप्राये दृढता आसीत् ।

† जयलज्जी श्रीलात् धनुस्कारवचनमयेन रणाङ्गने अरतीयमेव एतन् आनङ्कितवती, तेन धनुनमवाप्तं प्रागेव शरं शिरं नतु अतु पक्षात् शरं पटु ।

‡ बहुले रूपपक्षेऽपि का कथा पक्षपक्षे । § निजोदय सूर्योदय ।

॥ निरस्ता नि शेषा वमसति अशकाराणि पु शरादिषु येन तादृश ।

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ सीता या बाता याता माहा ।

† अध्यात्मसुत्कर्षे—अध्यात्मिकी काष्ठान्तिमा ।

पत्नी हि धर्माचरणे प्रधानं
 सहायः इत्येव जितेन्द्रियोऽसौ ।
 काञ्चित् ग्रहीतुं यतते स्म राजा
 स्वेष्टैर्गुणैस्तैः समलक्षता ताम् ॥ १५ ।
 अस्तोन्मुखे संहतरश्मिजाले
 रवौ, प्रवाति श्वसने च मन्दम् ।
 विहर्त्तुं कामः प्रविवेश रम्य-
 मुद्यानमेको जितनन्दनः सः ॥ १६ ।
 भृगुश्विभिस्तु च विचित्रपुष्पैः
 रम्येऽतिसेव्ये परितो भ्रमन्तम् ।
 वर्यायसौ काचिदुपेत्य नारी
 'हारोति ॥ वाक्यं' तमुवाच नम्रा ॥ १७ ।
 अस्य च कश्चित् सुगृहीतनामा
 "राजा प्रजारक्षन्लक्ष्यवर्णः" ।
 विचित्रवीर्यः खलु चित्रसेनो
 नामाभिरामः सृष्ट्योद्यकीर्त्तिः ॥ १८ ।
 चिन्तेति चिन्तामणिनापि ॥ देव !
 सुदुर्लभालोकिकसौकुमार्या ।

श्रीरत्नसूत्रम् ।

कन्यास्ति धन्या ननु तस्य कन्या-

ललामभूता ललनागुणीयैः ॥ १८ ।

तस्या विधातुः किल मुख्यदृष्टेः

अवेहि राजदुपमातरं माम् ।

वदर्थमवाप्ति समागताहम्

अभ्यर्थये तच्छ्रवणावधानम् ॥ २० ।

दिने दिने तद्वपुर्लोसाणा

प्रचोणलावण्यमचिन्त्यहेतु ।

चिन्तामगाम्, तामवदं कुमारौ

जिज्ञासमाना विवृतेर्निदानम् ॥ २१ ।

सखीजनप्रार्थनया विना ते

क्रियासु यत्से ! न कथं प्रवृत्तिः ?

पतत्यदो मौक्तिकवध गुक्तेः

दृष्टेः कथं वाविरतं जलं ते ॥ २२

मया परोक्षं निपुणं निरोक्ष्य

सत्त्वात् च्युतं ते हृदयं न्यबोधि ।

निगूह्यः मा चित्तविवारहेतुं

प्रसोद वत्से ! वद पुत्ति ! सर्वम् ॥ २३ ।

ॐ कन्यायुवकल गृहकर्मपरल परतन्त्रविमूढत्वादयो ललनागुणा ।

१ यथा भुक्तिषोषात् (निगूह) निगूहमौक्तिकानि पतन्ति, तथा तत्र दृष्टेः अद्भुतं कथं वाच्यमिन्द्रिय पतन्ति ।

२ मा निगूह विचारहेतोर्योग्येन मा कुरु ।

निर्वन्धपृष्ठापि यदा न मे सा,

मनोगतं किञ्चिदुवाच बाला ।

तदा तदीयां चतुरां वयस्यां

न्ययोजय तत्त्वनिरूपणार्थम् ॥ २४ ।

दिनेषु गच्छत्सु सखी तदीया

करे नु मे चित्रमिदं समर्थम् ।

जगाद मातर्भवदीयपुत्राः

निबोध चेतोपि कृतेर्निमित्तम् ॥ २५ ।

अहं तदालोक्य विषादमुक्ता

वरेऽनुरूपे वत बहभावा ० ।

वृत्तेति हृष्टा, ह्यनुरूपसम्प्रे

न कस्य जायेत गुहः प्रहर्षः ॥ २६ ।

एतच्च तच्चित्रमिदं गृह्णाणे-

त्युक्ता च धात्री नृपसिंहहस्ते ।

ममर्षयामास, समोरव तत्

विमुक्तयन्त्रं ददय राजा ॥ २७ ।

उद्भासितं तून्मिहयात्मरूपं

संवादि सव्यावयवेषु दृष्ट्वा ।

किं दृष्टपूर्वोऽग्नयः कदाचित् ?

न चित्रमेव हि विना विनोक्तम् ॥ २८ ।

श्रीरत्नचरितम् ।

इयञ्च मे दृष्टिपथं गतेति

न स्मर्यते चिन्तयता च कामम् ।

इति प्रतर्काकुल एव राजा

यदा परिच्छेदविमूढ आसीत् ॥ २८ ।

तदा तथा तत्र वयस्वया च

अग्नोत्तरं लोकमयं निवसम् ।

अधोत्थ तत्पाठनिबन्धनस्य

हर्षस्य काष्ठां परमां प्रपेदे ॥ २९ ।

प्रश्न ।

कस्येयं कृतिनः सखि ! प्रतिक्रती रम्या प्रकृत्या त्वया

साकाङ्क्षं मुहुरोक्षतेऽसिः विलयं यातेव यस्यामयी !

उत्तरम् ।

सा पुण्या प्रकृतिः किमस्ति भुवने ? यस्याः प्रतिष्ठापयात्

सुगन्धे वास्यमयाप्यशक्तिरुतयाः, तत् दृष्ट्यालं सखि ॥ ३१ ।

प्रश्न ।

विलम्बासदभालिरस्मि तव, तत् किं लज्जया चेष्टसे

निद्रोतुं हृदयस्थया सुमहतीं मह्यं न सद्यं हि तत् ।

उत्तरम् ।

पादस्ते नहि यत् श्रुतं नु हृदये संप्रत्ययं शृण्वतां

तत् तद्गुप्तिरलं भवाय न महेते जानोहि निःसंशयम् ॥ ३२ ।

* अस्मि त्वम् (अप्ययमेतत्) ।

† प्रतिष्ठापया प्रतिकृत्या ।

‡ अशक्तिरुतया विमूढाश्रित्य नैपुण्याभावात् असम्भक्ततया ।

§ मद्रज्ज इत्यत्र दृष्ट्यालये अर्थः ।

¶ तद्गुप्तिरलं महेते भवाय तत्र विषयस्य गोपनम् अतिप्रियताय महत्ताय

अथ महेति ।

“निर्वन्धो यदि ते” “यदीति च पर्दं मच्छं कथं रोचताम्”

“भद्रं तत् कथयामि” “युज्यत इदं ब्रूयाः” “समाकर्णय” ।

“जाने सुप्तवती गृहं प्रविशतोमद्राक्षमेकां वपु-

गन्धामोदितदिङ्मुखां मृदुपदां दिव्याङ्गनां कामपि ॥३३॥

निद्रालोदनिमोलितेक्ष्णयुगा धात्री प्रसुप्तैव सा

• द्वारं तत् पिहितञ्च, दीपनिवहं कान्त्या तिरस्कुर्वती ।

लोलानोरजपाणिरद्रुतपद मत्पार्श्वभागभ्य सा

जाने गात्रमिदं स्पृशत्यविरत हस्तेन मामब्रवीत् ॥३४॥

वत्से ! मामवगच्छ सिन्धुतनयां विष्णुप्रियामिन्दिरा

श्रोवत्से नृपती ममास्ति तनये । वात्सल्यमैकान्तिकम् ।

विद्वन्मानसराजहंसमतुलोत्कर्षः पतित्वेन तम्

राजानं वृणु, दम्पती सुखसमायोगौ चिरं नन्दताम् ॥३५॥

• भूमेरिवासी च ससागरायाः

करग्रहेण प्रसितस्तवापि ।

सध्येतरं ते ननु पार्श्वभागात्

कृतार्थयैनं शुभदृष्टिपातैः ॥ ३६ ॥

मधुना माधवनी वनोवः युक्ता ।

शशिना सङ्गमिता यथा त्रियामा ।

* यथा मानसे तदाख्यसरीवरे इव कीदृति तथाय राजा विदुषाम् मानसे पक्ष करणे रमते ।

† करणं तव कुसलं राजकरलम्ब, वचायं प्रथित्वा करं गृह्णाति तथा सव करं पापि यहीतुम् सतसुक, करग्रहेण इत्यत्र प्रसितोत्सुकाभ्याम् इति शब्दः ।

‡ माधवनी वनी इन्द्रसम्बन्धिनी वृषवाटिका मन्दनखाननमिति यावत् ।

मिलिता भूमिभृतामुना तथा त्वं

भव वत्से जनताविनोदहेतुः* ॥ ३० ।

यदा तथोक्ता परिवर्त्य वक्तुं

अलोक्यं तत् पुरुषाख्यरत्नम् ।

तदा सखीमेतं गुरुहर्षवेगात्

नेत्रे विमुक्ते वत निद्रया मे ॥ ३८ ।

तथाज्वलद्दोषमपि प्रबुद्धा

तमोभिराच्छन्नमिवातिघोरैः ।

अदर्शमेतत् सदृशं तदानीं

न तां सुरेशीं न च त नरेणम् ॥ ३९ ।

अणेन मे चित्तमसौ गृह्णीत्वा

प्रादुह्यत् क्षापि, गति न वेद्मि ।

कियच्चिर दग्धमिदं शरीरं

चेतोविह्वलेन वत धारयामि” ॥ ४० ।

“पाद्यय्यमेतदि परः परस्य

यक्षोरयल्लङ्घं । मनो निरङ्गम् ।

अग्न्यत्र मत्तो न कदाचिदैवं

वादीर्वृचो मा सखि ! वारयामि ॥” ४१ ।

“वक्तुं चोरितचन्द्रकान्ति, नयने चोरो चकोरश्रियः

पाणिः संहतपद्मरोचिरधरचोरः प्रवालद्युतेः ।

अहं यस्य परस्त्वोर्थ्यचतुरं सत्त्वं, स मे यत्ननोऽ

मुष्णात् तत्र किमस्ति चित्रमधुना मूढे ! विबुधं त्वया” ॥

चित्रस्थपद्यानि निविष्टचित्तं

राज्ञो हि भावं पठतो विलोक्य ।

सञ्ज्ञातरागोद्यमिति प्रहृष्टा

धात्री ददौ चित्रमद्यैकमन्यत् ॥ ४३ ।

उवाच राजानमियं विनम्रा

तस्या हि जैवालकः ! राजपुत्राः ।

जानोहि सम्यक् प्रतिरूपमेतत्

आत्मानुरूपं यदि धान्यथैनत् ॥

भतिं स्थिरोक्त्य निरोक्ष्य साधु

मनोगतं वाचि निवेशयाशु ।

सन्धेऽसि संप्राप्तविवाहयोग्य-

‘दशस्तयामृतदश च चिन्ता ॥ ४४, ४५ ॥ युष्मकम् ।

वासा निकामं स्वयि ब्रह्मभावा

लक्ष्म्या निदेशात् गुणगौरवाच्च ।

धरान्तरे वीतरुचिर्दयाह्वं

नयेति तूर्णं वद कातराक्षि ॥ ४६ ।

निराकृतौ नृत्पूरसंशयोऽस्याः

सर्व्वं शुभं पाणिपरिग्रहे च ।

यत् सांप्रतं संप्रति तात ! सम्यक्

विचार्य्य कार्य्यं, वहुभिः किमुक्तैः ॥ ४७ ।

इत्युक्तवत्यां नृपवक्त्रपद्मे

संसक्तदृष्ट्यां श्रवणाय तस्याम् ।

वत्तुं नृपः प्राक्रमतैवमेनां

चिन्तार्थचिन्ताकुलमानसां सः ॥ ४८ ।

उपेयिवानस्मि विवाहयोग्या

दशा स्ववर्माचरणाय वृद्धे !

प्रयाजन मत्समयाभिजात्यैः

नारोगुणैर्भूषितया च पत्न्या ॥ ४९ ।

सा चैत्रसेनो कमलानुकम्पा-

पाव' तयालौकिकसोकुमार्या ।

तत् ब्रूहि किं तत्, ननु येन सा मे

न काव्यपाणिग्रहणानुरक्ता ॥ ५० ।

चित्रार्पिता सा मम मानसेऽस्मिन्†

हसोव मातर्विहरत्यजस्रम् ।

चित्त समालोकयता ममेना

न तृप्तिमायाति विचोक्तनस्यः ॥ ५१ ।

प्रकृतिदर्शनमद्भुतदर्शना

प्रतिकृतिर्विशतोव नृपेक्षणम् ।

मिमत्त शंकरभाष्यवदाविल

प्रकुरुते कुरुतेऽस्य द्रमप्लवनम् ॥ ५२ ।

• चाभिजात्यै—कौशिल्ये ।

† मानसे मानसाख्ये सेवीवरे चम करणे च ।

‡ विचोक्तनस्य "व्याख्याना वा" इति पाठको दृष्टी, पक्षे न्वा ।

§ कौशिक चद्रुतदर्शना चद्रुतम् चाप्ये दशम रूप प्रतिपाद्य यथा सा प्रतिकृति चिन्ताया चित्ररूपेण दीवत्सख नेत्र विशतोव प्रविशतोव शंकरभाष्यवत्

कसित् कोटः प्रविशति यदा नेत्रमध्यं तदैतत्

कोट्क कटं वद न सहते, नैव यावत् प्रयाति ।

निष्पूतेवः स्यगितदशदिक् लम्बते सा नताङ्गी

दृष्टिश्चैषा तदपि रमते निर्भरानन्दमारा ॥ ५३ ॥

मरुस्यत्या लब्धा सरससलिला रम्यतटिनो,

यथा, राचरा मेघावृतदशदिशि प्रोज्ज्वलशिखः ।

यथा दोपस्रोत्षेर्दिनकरकरैस्तापितपथे

वटच्छाया यद्वत्, भवति च तथैव मम मुदेर् ॥ ५४ ॥

इय गेहे लङ्घोरिव चरतु मे विग्रहवतो

अनिर्वाणः स्निग्धो ज्वलतु नियत दोष इव वा ।

अहोरात्र तुल्यद्युतिरिव निरङ्गा विधुतनुः

सुधाधारां वर्षत्वतनुमविरामं वपुषि मेः ॥ ५५ ॥

अङ्कुरता वेदान्त्याख्येन अक्ष रूपस्य प्रकृतिद्वयन विषादवत् वस्तुनात कपिल
जत साक्षाशास्त्रं आविष्क दशनायीयं अयाश्च प्रकृते विभक्ते, इयमस्य
अक्षुप वैषय वस्तुत्वस्य सत्यं लङ्घासनं कुरुते मित्तु चैवते । भवती पश्यत
इत्येव ।

निष्पूतेवः—नच कोलितेव नेत्रमध्यं कोलितेन विभेदः ।

† मरुस्यत्या लब्धा सरसजला रम्या नदी यथा मुदे अर्घान् आनन्दाय भवति,
मेघावृतदशदिश राचरा सहसा खँध प्रोज्ज्वलशिखु दोष यथा आनन्दाय भवति,
गोष्ठीर्दिनकरकरै तापितपथे लब्धा वटच्छाया यद्वत् यथा आनन्दाय भवति,
तथा लब्धा इय विना मम मुदे आनन्दाय भवति ।

‡ इय विना मे मुदे विग्रहवतो अरोरिवी विनादपेक्ष अवतीर्णा इत्यर्थे लङ्घो
मायात् कमलादेवीव विचरतु वा अथवा अनिर्वाणं निर्वाणशून्य नियत ज्वलन्नि
त्यर्थे स्निग्ध नेतानन्दकर प्रोज्ज्वलशिख प्रोज्ज्वलया शिखया अन्वितं दोष इव
मदीपदुत् नियतम् अविराम ज्वलतु मदयेदे आर्लोक वितरतु, अहोरात्र दिवानिश

चिन्ताचिन्तास्तिमितनयनः फुल्लराजीववक्त्रः

सान्द्रानन्दक्षुभितहृदयः कण्टकाकीर्णकायः ।

एकेवेयं जननि ! जनने मूर्त्तिमानुत्सवोष्णिन्

इत्युत्तैर्वागमदनुगतो वृद्धयासौ निशान्तम् ॥ ५६ ॥

इति श्रीश्रीवत्सलचरिते महाकाव्ये चित्रगत-

चिन्तायोगो नाम प्रथमः सर्गः ।

गण्डवृत्तिराशौ दिवसे च समकाला निरुद्धा कलङ्कश्रवा विपुलशरच्चन्द्रमूर्तिरिव
इव ते वपुर्विभावे पतयन् प्रवक्ष्याम सुधाधारान् अवतपराङ्मावराजन् अत्रान्न
वपुः पातयन् ।

द्वितीयः सर्गः ।

जरातुरायो जननी कदाचित्
प्रदर्शिताध्वा परिचारिकाभिः ।
समेत्य सुप्तोत्थितमात्मजं खं
जगद् तेनार्चितपादपद्मा ॥ १ ।

माता कथं वत्स । विवाहदोक्षां
न कारयेत् योग्यदेशे कुमारे ।
विनिन्दतीत्यं पुरवासिवर्गः
पुरन्ध्रवर्गश्च समन्ततो माम् ॥ २ ।

लब्धस्य ते पुण्यपरम्पराभि
जन्मोत्सवो वत्स । महासमृद्धया ।
सम्भावितो नन्दितजोवलोक
स्तातेन ते पात्रविकीर्णवित्तः ॥ ३ ।

दिधीर्पुमात्मानमवेक्ष्य वत्सं
सक्रान्तविश्वं गृहकुट्टिमेषु ।
विचेष्टमान विफलप्रयास

लब्धस्य हर्षो हसता प्रकामम् ॥ ४ ।

• तेन ते तातग वत्सं भवत्य गृहकुट्टिमेषु सञ्जान्तिविम्वम् प्रविफलितप्रापम्
आत्मान निजदेह दिधीर्पुं चारविर्गुमिच्छु विचेष्टमानम् विफलप्रयास अर्थसत
विशेषचेष्टयापि धारणे चक्रतकार्यम् अवेत्य हसता सता प्रकामम् अरुटे इय
चमय । •

चक्रयमाणं सुत ! जानुनाङ्गं
 भवन्तसारीप्य रजोविलिप्तम् ।
 घानन्दमोलसयनेन सङ्गात्
 सत्कण्ठकाङ्क्षेन चिरञ्च तस्येन ॥ ५ ॥
 गृहीतविद्यस्य समस्तलोकं
 प्रह्लादयस्या गुणवत्तया ते ।
 यत् सोऽस्यमागाच्च तदा पिता ते
 बाग्वृत्तिवीध्यं नहि तत् कथञ्चित् ॥ ६ ॥
 सञ्जाततारुण्यविलासरागेः
 लौकोत्तरा ते ननु तेन शोभा ।
 प्रीत्या च विस्फारितनेत्रयुग्मं
 दृष्टा तथा शक्तिरलौकिकी च ॥ ७ ॥
 तथाभिषिक्तस्य च यौवराज्ये
 शिरः समाम्नातमनूनशीभम् ।
 नमस्यतो दिग्विजयामतस्य
 गार्ग्यं परिष्वक्तमिदं प्रगाढम् ॥ ८ ॥
 ब्रधूषमेतस्य बिवृद्धकान्तेः
 विधाय ते ह्या स्त्रपदे प्रतिष्ठाम् ।
 यदा वनं गन्तुमियेष तात !
 मया समेती हतभाग्ययासौ ॥

* आर्तना चक्रयमाणं गृहकृद्भिरेण सुखरमाद्यम् (हास्यकण्ठः ७ अङ्क) ।

† तस्य तावेन इति शेषः ।

तदा कृतान्ते सगणे सगहं

यिल्लोकयत्येव चतुर्भुजास्ते ।

दैत्यारिद्धता ननु विष्णुसोकं

निन्युः समारोप्य विमानमेनम् ॥८,१०॥ युग्मकम्।

अहं जराप्लुटसमग्रधातु-

ज्ञाता समासश्च शरीरपाता ।

यथाहि वत्स रूपया समेतं

दृष्ट्वा म्रिये तं नु विधिं विधेहि ॥ ११ ॥

समुद्धृतोत्तुङ्गतरङ्गवाहुः

यस्मिन् दत्तं कुसुमं वदन्तीम् ।

इरावतीं दक्षिणसिन्धुसङ्घोत्-

सुखां पदेचे कुटिसं चलयन्तीम् ॥

तदेवमेव गतगो मनोरथैः

नयामि कानं सुत ! मे सुपा कदा ।

इयं नदीवाण्डवसितासुरगता

गृह्योत्तमाख्या पतिपार्श्वमेवति ॥ १२, १३ ॥ युक्तमङ्गु।

न भाति मायस्यमृते यथा वपु-

विंभूपितं कृत्विमभूपणैरपि ।

सद्येव शून्यं समयेन ते गृहं ।

न रम्यमाकल्पगतेदिङ्गोभितम् ॥ १४ ॥

ममैतद्विग्रहं युष्मन् युतेन ते

विनामुनेन विष्णायतेऽधुना ।

असैश्वर्यं स्वादयतां नवं दृतं

रसानुभूतिर्वद कोट्यो भवेत् ॥ १५ ॥

सुवासितं तैरपि तैश्च साधनैः

शुगन्धि ताम्बूलमचूर्णचर्वितम् ।

अजातरागं रसनेन्द्रियाय किं

कदापि किञ्चित् सदते च पुत्रक ॥ १६ ॥

तदेव दुःखं ह्यनपत्यताग्र्यं

ययःप्रकर्षेण समं प्रकथ्यते ।

क्रमात् भराभ्यातमिदञ्च मानसं

प्रकम्पते क्लाम्यति आवसीदति ॥ १७ ॥

प्रजामि वैराग्यमृतेषु चेतसो

निवृत्तसुकृत्य विप्रयोपभोगतः ।

यदा तदारोहति मत्स्मृतिं तदा

विशौर्यतोवाहमसौ नु दुःखरम् ॥ १८ ॥

मया विना का निवृत्तं शुभाश्रुधो

वसन्त्यपि क्लाम्यति दृष्ट्या भृगम् ।

तुषारसंघातगिसाशयापि का

कुक्कुराभायिव दृश्यतेऽनिगम् ॥ १९ ॥

उपान्तसंमोक्षितलोचनाम्बुजं

विचुम्ब्यमानः खलदधरं वदन्

प्रहारिताभ्यां जनकेन सादरं

प्रवेष्टकाभ्यामभिजन्दितागमः ;

क्षणं तदद्वापतने कृतोद्यमः

निवृत्य मातुर्धृतकम्बरः क्षणम्

प्रलीभ्यवस्तुपण्यो पुनः करं

प्रसारयन् तदग्रहणे हथाग्रहः ;

विवर्तितग्रोवमपूर्णवासनो

विलोकयन् मातृमुखं चलेक्षणः

तथा दृशः सञ्चितनोदितः क्षणात्

नतोर्ध्वकायस्ततवाङ्गयुग्मकः ;

प्रसृप्तपादा जननीभुजान्तरं

शशोव पूर्वाद्रिशिरः परित्यजन्

तमो रुदन् वक्षसि पुण्यशालिनः

सुतः प्रहृष्टा नभसीव धावति ॥ २०-२३ ॥ आश्रयकम् ।

* अथा शशी प्रसृप्तपादः, विस्तृतकम्बरः तमो रुदन् वक्षकारः आश्रयन् पूर्वाद्रिशिरः सदाचलाग्रहः नृजन् विमुच्यन् नभसि आकाशे धावति सत्पुत्र्य प्रतातः, तथा सुतः पुनः प्रसृप्तपादः आलितचरणः, जननीभुजान्तरं जातुः वक्षस्थलं त्यजन् तम दृष्ट्वा रुदन् निवर्तयन् पुण्यशालिनः, पितुः वक्षसि धावति सत्पुत्र्य आयाति (कुणभूतः सन् ?) उग्रानसमीलितलीलनाम्बुजं यथा स्थानस्था विद्युन्वायमानं पिबा कर्तुंमुखमुन्नतः, (पुनः *) सखदचर रुदन्, (पुनः ?) जनकेन प्रसारिताभ्यां प्रवेष्टकाभ्यां बाहुभ्यां सादरं अभिमान्यतावमः भर्तृकीलम् एहि इति सद्यः वाञ्छतादृशारथः, (पुनः क्षणभूतः ?) क्षणं तदद्वापतने कृतोद्यमः, (पुनः ?) क्षणं निवृत्य मातुः धृतकम्बरः, (पुनः ?) प्रलीभ्यवस्तुपण्यो विद्या दाम्बमानं प्रलीभ्यवस्तु यदोक्तमप्यङ्गं करं प्रसारयन्, (पुनः ?) तदग्रहणे हथाग्रहः पिबा अपसारितो वस्तुनि विफलप्रयासः, (पुनः ?) अपूर्णवासनः अपूर्णकामः अतएव चञ्चलचक्षुः विवर्तितग्रोव मातृमुखं विलोकयन्, (पुनः ?) तथा आकाशे दृशः भवसङ्केतम सञ्चितनोदितं अरुं गच्छ इति संशयमिति, (पुनः ?) नतोर्ध्वकायः नवीकृतपूर्वकायः ततवाङ्गयुग्मकः प्रसारितवाङ्गयुग्मकः ।

हताप्यशेषैः परितो जनैरियम्

वधूमृते मे न पुरी विराजते ।

ध्रुवादिनक्षत्रसमाकुलाप्यमा-

निशा विना चन्द्रिकया तमस्विनो ॥ २४ ।

किमित्यकाण्डे भनु वत्स । ससृतो

सञ्ज्ञातविद्देष इवासि* लक्ष्यमे ?

कथं नु पाणिधहणे न सम्मतिं

ददासि ? किं ते वद हत्तमाम्भज ! २५ ।

वदोत्तरं न प्रतिपद्यसे कथं

विवाहदोषामधिकृत्य मन्त्रिभिः

कृतासु पृच्छासु ? कथं तवेदम्

गरोरसाट् क्रमशः प्रकृष्यते ? २६ ।

त्वदेकपुष्पा च जरातुराग्न्याहं

कथं नवा मन्मथमोक्षमे क्षणम् ।

इमा त्वदाकस्त्रिकश्चित्तविष्टति

भजन्ति द्रुक् प्रममोक्ष्य मन्त्रिणः ॥ २७

इति प्रुवत्या नृदु मातरि क्रिया

विनम्रवक्त्रे च युते निरुत्तरम् ।

नृपस्य धात्री जरती पुरोधमा

तदेव चित्रं मसुपानयत् द्रुतम् ॥ २८ ।

ततः परं मन्त्रिवराः प्रहृष्टाः

ममागतास्तथ, गृह्येतपूजा.

निपेदुरर्हं परिवर्द्धरम्ये

चेत्तासने मृत्यजनोपनीते ॥ २८ ।

सम्बोध्य धात्री नृपमातरं तत्

चित्तं प्रसार्यारभतामिधातुम् ।

अस्य च कसित् किल चित्रसेन-

नामा नृपः शुद्धविशालवंशः ॥ २९ ।

तस्यात्मजेयं, प्रतिरूपमेतत्

यस्याः समाकर्षति पश्य नेत्रम् ।

इत्सं प्रतिस्वेन यरोतुमेनां

स्वप्ने समादिक्षत सिन्धुकन्या ॥ ३० ।

पुत्रोऽयमस्यामिति बद्धभावः

तदेतयोर्योष्यसमागमाय

यतध्वमस्यासमयातिपात-

क्षमः मनस्तादृशमेव तस्याः ॥ ३१ ।

तस्या निगद्येति निवृत्तवाचि

धात्र्यां पुरोधःप्रमुखाद्य सर्व्वे ।

‘आशास्य एष ह्यनुरूपसङ्गः’

इत्येकवाक्यं सुदिता विवदुः ॥ ३२ ।

लग्ने विशुद्धे च तिथौ शुभायां

तयोर्दयोः काङ्क्षित एव योगः ।

उत्कण्ठकः स्नेदजलप्रसिक्तः

सम्पन्न आसीत् परया समृद्ध्या ॥ ३३ ।

रूपानुरूपां न पतिश्च पत्नीं
 प्रापेति मेने हि वधूर्नवोढा ।
 विरूपमेकान्तमभव्यमीशं
 पत्नी गतेत्येव वरोप्यमंस्त ॥ ३५ ।
 विभूषयत्येव वरो यथा वधूम्
 अलकरोत्येव तथा वधूर्वरम् ।
 परस्परालसकरणात् तदा समाम्
 अमस्त ता भूषणभूष्यता जनः ॥ ३६ ।
 हरमिव गिरिकन्या सिन्धुपुत्रीव विष्णुं
 मधुमिव वनभूमिर्वारिद अञ्जलेव ।
 शशधरमिव चित्रा रोहिणी वा सुकेशी
 नृपतिमिममुपेता राजते राजवाल्मी ॥ ३७ ।
 इति समगुणयोगप्रोतिमासाद्य पौर-
 ध्वनुदिशमुपयातेष्वेवमैवं वदत्सु ।
 बहुविधबहुमूर्त्यै र्वर्द्धितयोय दायैः
 नृपतिरगमदन्तः कान्तया चिन्तया च ॥ ३८ ।
 इति श्री श्रीवृन्दचरिते महाकाव्ये चिन्तापरिणयो
 नाम द्वितीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

लोहदण्डहतिभिः सुरचितं
शक्रकाननमिवापरं चित्तौ ।
अन्विरावतिः विशालमद्भुतं
हृत्त्रिमं कुसुमकाननं वभौ ॥ १ ।
यस्य दर्शकमनोऽतुरक्षिनो
निर्मितौ रुचिरलौकिकौ शुचिः ।
आनुकूल्यमभजत् परस्परम्
तादृशञ्च नरशिल्पकौशलम् ॥ २ ।
येष कापि हतिलज्जिनो लता
श्यामला कुसुमचारुहासिनी ।
आगते नमति पश्य मारुते
धीरमुन्नतशिरा गते पुनः ॥ ३ ।
लत्पतत्पतदन्तिव्रजा परा
वायुकम्पितमगोघ्रपक्षवा !
दीव्यतोष शितिकान्तिकन्दुकैः
सञ्चितं मिपति पुष्पजालके ॥ ४ ।
चित्रचारुकुसुमैश्चितासिता
धारयत्युपवनत्रियोऽपरा ।

श्यामनातपविकीर्णचिचिता-

च्छादनद्युतिमसौ विकम्पिताः ॥ ५ ।

सौरभाकुलमधुव्रतासयी

मण्डसाकृति निबद्धपङ्क्तयः ।

यत्र काचमयविष्टरस्थिताः

भान्ति पुष्पतरवः क्वचित् क्वचित् ॥ ६ ।

मल्लवस्तवकसंकुलद्वयतिः

सौष्ठवेन रुचिरो निमगीतः ।

पश्य भाति नितरा तदन्तरेऽ

शोक एव विहरद्दिङ्कमः ॥ ७ ।

कर्णमूल इव किञ्चिदादरात्

गुह्यमालपितुमस्य मालती ।

धीरमुन्नतलताततिः क्रमात्

पश्य कण्ठमुपगुह्य कर्पतिः ॥ ८ ।

* चित्रकादङ्गुलि गानावर्ण्युच्ये चिता श्यामा चिता कचमयं विकम्पिता
बाधुचाक्षता चक्षी चपरा लता उपवनविष उपवनल चक्षिताया देव्या
श्यामनातपविकीर्णचिचिताच्छादनद्युति श्यामल कचमयेन चातपे रीष्टे विक्षीक
श्रीमन्तर्ग प्रसारित विचित्र श्यामलकान्तनोदर वत् श्यामच्छादन वाराचक्षीपेलवस्त
तस्य दाल श्रीमां तद्युतिमिव द्युतिमिवर्ग चारयति विमर्ति स्वय वनदेव्या तादृश
वस्तवत् श्रीमते ।

† तेषां पुष्पतरवा मध्यस्थले ।

‡ मालती मालतीलता नाभिनाच धीरं शने शने वधतलतावति सप्रता
सत्यापिता लतावति मन्नायुःसमूह बाहुलताय पया तादृशो सती चक्ष चशोकल
नायकस्य कर्णमूले किञ्चित् गुह्य रहस्य आदरात् आलापयति मालात् कण्ठ
हिरीदेव श्रीमां उपगुह्य मत्वा चालिष्य च कर्पति नमयति पश्य ।

भक्तसमक्षमियतो विन्यज्यते-

त्युधरीपवगतोऽतिमुक्तकः ।

यायुनेरितदलच्छेलादिमां

तर्ज्जयन्निव विनीक्यते क्षणम् ॥ ८ ।

यूयिका च नितरामपचया

भृङ्गगुण्डितमिषेष तत्क्षणम् ।

गीतमारभत एव, किं कदा

सञ्जति गणिकयेदमे विधौ ॥ १० ।

भ्रूकुटो प्रचलभृङ्गरूपिणी

कुर्वन्ती कुलभवापरा सता ।

कर्पणीय भुजवस्त्रिषेष्टितां

सल्लिकां विगदमन्दहासिनीम् ॥ १२ ।

मत्ताप्रतानैः प्रतिविध्यमान-

रविप्रवेगी हविरावलोकः

उत्कथ्यते ग्रामतया मयूरेः

विनीयमानो धनगद्विधितैः ;

मर्त्यस्य तापस्य महानिषादि

विनीदनस्याममिषाधिदेव्याः

नैसर्गिकोऽयं सुखप्रप्रेक्षः

क्वचिन्निकुञ्जः प्रतिभाति मञ्जुः ॥ १२, १३ ॥ पुष्पकः

अथ न ते दृष्टिपथ प्रयातः

दून नु वासन्तिः । शुभे । गुणज्ञे ।

तेनैव तस्या खलु दण्डकायाम्

अद्यापि वासव्यसनित्वमेपि ॥ १४ ॥

समानगोपैर्मसृणै समस्तात्

ससहकच्छा निविडैश्च शाटेः

नानाविधै स्निग्धमनोऽप्यर्णै

सुखेय्यतीरा फलपुष्पवृक्षै ,

तीर्थैर्महद्भिः सुकरावगाहा

रम्या सपद्मामलजीवनाः च

राशौ च क्वचित् सुलभाश्चतर्हि ॥ १५ ॥

यवास्ति चेका रमणीयवापी ॥ १५, १६ ॥ पुष्पकः ।

अनुत्तरङ्गे सुकुराच्छतोये

विभाति यस्या प्रतिविम्बमाशा ।

जानीमहेऽथ शिरसो हुमास्त

ज्जलं प्रविष्टा परिमातुकामा ॥ १७ ॥

० दण्डकारव्यस्य अधिशापी दीनोति मयमति ।

† तीर्थे — सीपाने सुखचिन्तादिभ्यः ।

‡ सपद्मा चमलजीवनाश्च सुवरेणा सल्लोका च, जलपद्मना चकलस्य चारवा च ।

§ सुलभाश्चतर्हि — सुलभजना सुलभसम्पदा ।

कठोरनादेन मरालराजो*

विवासयन् कच्छचरीं वलाकाम् ।

वितत्य पक्षौ नतकण्ठनालः

पतत्यसौ द्राक् सलिले सशब्दम् ॥ १८ ।

तत्पातसञ्ज्ञाततरङ्गरेखा

विमृष्टलान्दोलितविम्बपङ्क्तिः ।

अकाण्डविघ्नोपहृतेन घत्ते

तुलां कवेयित्तपटेन वापो ॥ १९ ।

कलं सशब्दोच्छलदच्छ्वारिः

उत्सस्य यस्मिन् कृतकस्य नादम् ।

उत्कर्णमाकर्ण्य कुरङ्गशावो

बभ्राति शष्पप्रणयेः न चित्तम् ॥ २० ।

कचित् शयाना करटेन डेहात्

ध्याकृष्टकीटा सुखमोलिताक्षौ ।

उघ्नस्तकाकं परिभिन्नगात्रं

तुठत्यसौ पश्य शृगो धरण्याम् ॥ २१ ।

सर्पाकृतिं मारुतनर्त्तमानम्

उद्विज्जभेदं कचिदोच्चमाणः ।

भुजङ्गवेदं कृतघातयन्त्रो

अप्लावन्तो भ्रातृति स्तौलकश्रुः ॥ २२ ।

स्वयं सुरुधेव शरीरवत्या

निर्दिष्टनिर्माणदिशोपदेशः ।

अन्यत्र मेरोरिव दैजयन्तः

सहस्रनेत्रेचितकारुकार्यः ;

सुकारुकार्यः परिहृष्टितथोः

ग्रमाथशुद्धा रुचिरावलोकाः

शङ्खोज्ज्वला दीपितदिग्विभागो

भूतीं यशोराशिरिवास्य भर्तुः ;

विज्ञानजैर्भूषणवसुजातै-

र्विशोभमानो नयनाभिरामैः

गर्वैकहेतुः स्थपतेय तत्र

प्रासाद एको नितरा विभाति ॥२३-२५॥ विविचकम् ।

अन्तःशोभा सुलभकुतुका द्रष्टुकामिव यान्ती

सन्ध्या यस्य प्रतिहतगतिः काचरुदे गवाक्षे ।

विद्युद्दामस्फुरणरुचिरा बालिका प्रखलन्ती

धृत्वाकैव प्रविततकरेणाद्धमारोप्यते द्वाक् ॥२६॥

* वैजयन्त — इन्द्रप्रामाद सहस्रनेत्रेचितकारुकार्य — यथा वैजयन्त सहस्रनेत्रे च दृष्टे च ईषित कारुकार्य यत् तादृशं तथाय श्रीधत्तसंसारत सहस्रनेत्रे ईषितं कारुकार्य यत् तादृशं ।

† सुलभकुतुका विद्युद्दाम कातकीरुहला अतएव अन्तःशोभा अन्तः अन्तरम् यथा अन्तरम् शोभा सीदयति द्रष्टुकामेव अन्तःकुरितु जातएव अतएव यान्ती तद्गुणार्थं यावन्ती यत् प्रासादय काचरुदे काचिव काचने गवाक्षे यातायने प्रतिहतगति कारितयवेमा विद्युद्दामस्फुरणरुचिरा विद्युद्दामस्फुरणरु चरिा मनोन्ना प्रखलन्ती खलितपदा पतनीरुहो बालिका अत्यन्तकायमा सन्ध्या (उदाराग) प्रविततकरेण विचारितकरेण विचारतद्वत्तेन च अर्कैव सूर्येव विमा च द्वाक् भाटात धृत्वा यदीत्या अर्कम् शीतम् आराप्यते नीयत । यत् गवाक्षारण काचे उदाराग यातफालत विविधा मन्त्रां चतुषां च विद्यु

अथैकदासावभिषेककाले

रोधोलताच्छन्नतया सुशीते ।

विहर्तुकामः सरसीजलेऽगात्

श्रोवत्सराजो वनितासहायः ॥ २७ ॥

क्रमेण शोपानपथावतारात्

शिञ्जानभूषा सुकवेर्यथा वाक् ।

चिन्ता पदक्षेपमनोरमा ताम्

उत्तस्तहंसां सरसीं चकार ॥ २८ ॥

जल विगत्या च तथा सहावम्

अभ्युक्षमाणः करमुक्ततोयैः

करो करिण्येव रराज भूपः

आनन्दसन्दोहनिमोलिताद्यः ॥ २९ ॥

वृषिणं नुवैः सलिलैश्च चिन्ता

विताडिताच्चो परिवर्त्य वक्तम् ।

क्षणं रराजाम्बुदवारिधारा-

हृतावभुग्नाम्बुजपद्मिनीव ॥ ३० ॥

चिन्ता गुरुशोणिपयोधरत्वात्

आत्मानमुद्धोढुमशक्नुवाना ।

पतीर्यया सा क्षणमम्बु बाला-

प्रलब्ध तस्मात् प्रवृत्तात् निवृत्ता ॥ ३१ ॥

अत्र चोक्तं विवर्तयति पथात् नृत्ये सनयोदिते स राजा निवर्तते इति प्रकृतार्थे ।
यथा कालिदासः बालिका पिच्छले पीयूषं यत्नितपदा चक्षसाङ्गो पिशादिना भट्टित
समेत्य हर प्रदाय गृहीता क्रीडे प्रिवते तथा पूर्ववत्पथापि अत्रैव दृश्यते ।

प्रसारयन् सन्तरणे पटुत्वात्

संकोचयन् बाहुयुगं स राजा ।

वारत्रयं संभवमान एव

ततार वार्पी मुखराण्डजास्त्रिम् ॥ ३२ ।

सुदा तदुत्पीडितवारितृण्डं

प्रसर्पदङ्गाय तटं समाग्नम् ।

पत्युः क्षिते । पश्य विधेष्टितं किम्

इतोव तस्यै गदितुं प्रवृत्तम् ॥ ३३ ।

उन्मज्जदारात् वदनं प्रियायाः

प्रियं समालोक्य विमथ्यमानात् ।

अश्वोनिधेस्त विधुमुत्तरन्तं

सस्मार वृष्टान्तधारमुग्धम् ॥ ३४ ।

कोकिलैरयं रुवन्निरञ्जसा

स्वागतीकृतमिव प्रमोदितैः

वायुनेव चक्षता च क्षीजितं

पादपैरिव सुमैः[†] कृतार्चनम् ;

सौरभभ्रमितभृङ्गजालकं

ज्योतिरारुणितसर्व्वकाननम्

* इयं पात श्रीवत्स वारात् सुमुखे उन्मज्जत स नलाल धातुत इयं पातः
विनाया वृष्टान्तधारमुग्ध वृष्टा न लता अमृतवारा ललपारा यस्मात् तत् अतएव
मुग्ध मनोज्ञं वदनं मुखं विस्तीर्ण विमथ्यमानात् सुरासुरे क्रियमात्रमन्यनात्
अश्वोनिधे सावरात् उत्तरनाम् उत्तिष्ठन् वृष्टान्तधारमुग्ध वृष्टया नलत्या अमृत
धारया सुचारुणा मुग्ध मनोहर त तं विधु चन्द्र मलार धृतवान् ।
† सुमैः कुसुमैः ।

प्रादुरास सहसा तिरोदधत्

तिग्मसौरकरमात्मतेजसाः ॥ ३५, ३६ । युष्मकम् ।

छायास्तकैश्च न्नकपोलभागं

समेधलेखं निपतत् नमस्तः

उद्भासयत् कामनमंशुजालैः

पूर्व्वं विधोर्विम्बमिवातिदूरात् ;

प्रोषोदयात् तत्परमेव सम्यक्

विलोचनेन विचक्षद्विरेफम्

सनालमभोजमिवातिरम्यं

वातेन शुभ्रं किल भागसीत्यम् ;

अतुल्यविष्वोकसुखं दधानां

सम्यग्विभक्तायवेति नारीम्

निमेषशून्येति सुराङ्गनां कां

पाशाच्छस्तेति हरिप्रियां ताम् ;

उत्कन्धरः स्तम्भितवत् सुहृत्तं

निष्पन्दनेत्रो जलमग्नदेहः

* अथ सप्तशः सहसा दग्धिः कस्य कृत्वाइ, प्रसीदते, कोकमे स्वागतोक्त-
मिव, सप्तशः वायुना लोजितमिव, पादपे. सुभेः पुष्पैः कृताञ्जनामय, सौरमधनित-
भङ्गजालकं सौरमेव वायव्येन आगतम् सङ्गः लोकात् भङ्गजालम् अलिप्राप्तेन
तादृश्यम्, अद्विष्टसम्यक्कामनम् अद्विष्टतम् अद्विष्टार्थोक्तिः, सर्व्वं कामनं येन तत्
तादृश्यम् आत्मतेजसा स्वचान्द्रा तित्तसौरकर इत्यर्थः सूर्य्यविरुधं तिरोदधत्
आच्छादयत् अतीतिः किमपि तेन सहसा अवर्जितं प्रादुरास द्यौर्गोचरता
मयम् ।

अचिन्तनीयोपगमां विलोक्य

निश्वासमोक्षेऽपि निवृत्तवृत्तिः

अमन्दमानन्दमवाप्य यावत्

स्तोतुं नृपः प्रक्रमते सभार्यः ;

तावत् समायान्तमतीवभीमं

नोक्षीत्पलश्याममनूनकायम्

भूकम्पनुवासितशैलदर्शं

ददर्श कश्चित् पुरुषं विदूरात् ॥ ४२-४३ ॥ (४३ पञ्चमः)

विधासितद्रायितजीवसंघः

शनैः समेत्य चितिपं जगाद् ।

शनैश्चरोष्ठं नृप ! सूर्यपुत्रः

त्वामागतः संशयनीदनार्थम् ॥ ४५ ।

हरिप्रियेयं जलधेस्तनूजा

ह्रायोदरादस्मि कृतात्मलाभः ।

निष्पन्नपातो यद् सम्प्रधार्य

प्राधान्यमस्या अयदा समेति ॥ ४६ ।

निगम्य वच्चाहतवद् स राजा

तस्यो चर्षं किंप्रतिपत्तिमूढः ।

चपाश मध्यप्रलतिर्नतस्तम्

प्रोपाच वडाच्छलिरेनमेयम् ॥ ४७ ।

सुरैरसाध्यं सहस्राङ्ग ! महिषः

कथं समाधातुमर्हं भवेदिदम् ।

तथापि यत् नाय । नियोजितस्त्वया

• विचार्यं वक्ष्ये तदहं यथामति ॥ ४८ ।

परेद्यवि प्रातरहं ग्रहेश्वर ।

प्रबुद्ध एव प्रयतः सदोच्छे

प्रयापयिष्ये समय निराकुलः

प्रतोक्षमाणो भवतोः शुभागमम् ॥ ४९ ।

तयेति तस्मै प्रतिशुश्रुवानसौ

श्रिया समेतस्तदुपान्तवर्त्तिभिः ।

समोक्षितः साद्भुतमात्मजो रवे-

स्तिरोद्धे पश्यत एव भूपतिः ॥ ५० ।

नरपतिरपि तं शनेर्निर्दिश

मनसि दधत् भवन प्रियानुयातः ।

किमिदमुपनतं न बोद्धुमोशो

न च शुभमेतदिति प्रतर्क्य यातः ॥ ५१ ।

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये

विवदमान श्रीशनेश्वरसन्दर्शनो नाम तृतीयः सर्गः ।

जयेति जीवेति च भङ्गतिच्छलात्

उदीर्यते चाविरतं मधुव्रतैः ॥ ५ ।

निलीनभृङ्गैः कुसुमैः सुलोचना

तताङ्गुलिचम्पककोरकैरियम् ।

विभावरो दर्शयतीव वक्षसं

प्रियां वयस्यां खलपद्मिनीं सुदा ॥ ६ ।

इयञ्च तं वीक्ष्य सुदा हसन्मुखी

गतप्यलीका नितरां विकाशते ।

सखीं समोष्य प्रियसङ्गगर्भितां

न का समप्येति परां मुदं सखी ॥ ७ ।

विधोः करस्पर्शभियां सरोजिनी

प्रणोय संकोचमलं स्वमङ्गकम् ।

समाकुला तिष्ठति, का पुरःस्थित

विस्तोका हृष्येत् प्रतिनायकं सती ॥ ८ ।

शिरोधरा सा विनमय्य भासते

जगत्सु या सूर्यमुखोत्पदीर्यते ।

परस्य पुंसः पुरतो विनमृता

पतिव्रतायाः खलु शोभतेतराम् ॥ ९ ।

विभाति सर्वं विगटान्तरं जगत्

वितापमुद्रासितवस्तु शीतलम् ।

परम्यमप्येति सुरम्यतां विधौः

विराजमाने ह्यनुकूलतां गते ॥ १० ।

सलीलखेलतत्तुहिनांशुदोधितिं
 तरङ्गयन् निर्भरिणीं सुहृद्मुहुः*
 प्रनर्त्तयन् पुष्पितवस्त्ररोततिं
 ससम्भ्रमोद्गान्तमधुव्रतातियिम् ;
 परागमुष्टिं नवकुङ्कुमारुण
 किरन् सलीलं विशदे दिशां सुखे ।
 विचालयन् उत्कलिकासमाकुलां
 सुहृद्मुहुस्तां नवमालिकासुताम् ;
 सकौतुकं विशयवन्धनं क्षण
 हिरण्यवन्दानुगतं ससौरभम्
 निपातयन् भूमितले च नीलिका-
 प्रसूनराशिं शुभलाजविभ्रमम् ;
 विशन् गवाक्षेण गृहं परस्त्रियाः
 जिह्वीर्षुरङ्गादिव किञ्चिदोषितम्
 “इयं मृगाक्षी चतुरा दिधोर्वया
 ऋतेन निद्रात्युत तत्त्वतस्तथा”
 इतोक्षितुं भीत इव खसन् ग्रनेः
 मरुत् समाकर्षति तत्पटाञ्चलम् ॥ १ ॥ १४ कलापकम् ।

* सलील खेलनी सुहिनांशुदोधितिं राशज्जाल यथा तादृशी
 निर्भरिणी नदी सुहृद् सुहृद् तरङ्गयन् सञ्जाततरङ्गा कुर्वन्, ससम्भ्रमोद्गान्तमधुव्रता
 इति ससम्भ्रम सञ्जाता उत्पन्न मधुव्रता ध्वजरा एव अतिशयो सप्रदानार्थेनो
 यथा तादृशी पुष्पितवस्त्ररोततिं सञ्जातकुसुम सुताजाल प्रनर्त्तयन् क्षण्यन् नव-
 कुङ्कुमारुण परागमुष्टिं विशदे दिशां कुकुमा नायिकानाञ्च सुखे धारणे वदने च
 सलील * किरन् विशिष्यन् उत्कलिकासमाकुलान् उत्कलिकाभि कुर्वते

श्रीवत्सपरितम् ।

हिमप्रभेऽभ्ये परितः स्थितेऽम्बरे

प्रयाति मन्दच्छवितां क्षणं विधुः

क्षणं तिरोधाय लवे तडित्वतो

गते च धत्ते लसदंशुतां पुनः ;

प्रविश्य च स्नेन करेण चित्रित

सुरायुधाम शकल पयोमुचाम्

विचित्रवस्त्राञ्चलसदृशं क्षणं

वराङ्गनावक्तामिवावभासते* । १५, १६ । युष्मच्छम् ।

उत्तरार्द्धे च समाकृता व्याप्ता पीठिता च ता नवमासकालता काचित् विराद्वीर्य
सुष्ठु विचालयन् विचालता व्याकुला च कुर्वन्, समसाजविधनम् आचारलाजाञ्चल
इत् प्रतीयमान निक्षयवन्धन विधिलङ्घ्य दिरकङ्कणाद्युत ससीरम नीलवा
प्रमूरराशि अफालिकापुष्पनिकर भूमवले ससीतुर्ब चण निपात्यन्, गवाक्षे च गृह
विशन् प्रविशन् करजिया कल्याणत उत्तमाङ्गनाया अङ्गात् किञ्चित् ईक्षितम्
अङ्गरागसीरमम भूवक्ष्य जिह्वीर्धुरिव सीरयितुमिच्छरिव खल्यमाय, इह चतुरा
अनाद्यो दिधीर्बया सम धारवेष्टया श्लेष्म निद्राति उत अद्यवा तत्तत तथा
अरूपतो निद्राति इति ईक्षत भीत इव दृश्यन् शनै वदन् निश्चाय अक्षय मद्य
मायु (कतुपदम्) इत्पटाञ्चल तन्वा वराङ्गनाया वसनाच्छनं समाकरोति आपिपति ।

* अम्बरे आकाशे हिमप्रभे शुभे अर्धे मेघे परितः खल्यत स्थिते सति विधु
यन्त्र अथ मन्दच्छविता खानकानिता प्रयाति प्राप्तीति, तडित्वत मेघल लवे खल्य
अथ तिरोधाय आकाशाय गते अथसते क्षति पुनः भूयः लसदंशुतां अक्षय-
कान्तिता धमे धारयति विधुरिति शेष, अथ स्नेन करेण विरचयेन हस्तेन च चित्रितम्
अतएव सुरायुधप्रभ शकलपटु सदृश पयोमुखा अधाना शकल खल्य प्रविश्य
विचित्रवस्त्राञ्चलसदृशं नानावर्णवस्त्राङ्कत वराङ्गनावक्तामिव उत्तमाङ्गनामुत्त
मण्डलमिव अवभासते श्रीभक्ते विधुरिति अर्थ ।

तथा श्रिया तेन च सूर्यसूनुना

परंदुरागत्य यदानुयोक्षते,

किमुत्तरं दास्यति तद्विनिर्णयं

विधाय राजा सचिवैः समन्वितः ;

विवेश चिन्तामदन, विलोक्य तां

निशि प्रयान्त्यामपि गाढतां तथा

क्षयालकां दुर्मनसश्च जाग्रतो-

मभूच्च चिन्ताकुलमानसो भृशम् ॥ १७, १८ ॥ युष्मत्तम ।

भक्तान्तरापरिद्वेषकः प्रगोक्षौ

उपेत्य पार्श्वं परिगृह्यमानः ।

प्रमृष्य हस्तेन कपोलपाति

वाघ्योदकं तामवदत् स चिन्ताम् ॥ १९ ॥

किमित्यकाण्डे वद कोमलाङ्गुलि-

च्छटे कराले वदनेन्दुमण्डलम् ।

निवेश्य वाघ्याकुललोचना प्रिये !

सगदगदं रोदिषि मुक्तभूषणा ? २० ।

त्वयि प्रकृष्टप्रणया निसर्गतः

सहोदरा मे कमलामलकिया ।

अपत्यतथाभ्यधिकं सदा त्वयि

प्रसूः शुभे स्निह्यति मत्तकाश्रिनि !* ॥ २१ ॥

समग्रशक्तौ मयि जीवति प्रिये

विमानना स्यात् परतः कथं नु ते ?

क इहकोपस्य हि जायतो हरेः

सटा समाकर्षति सञ्चिनोविपु. १ २२ ।

त्वदेकहार्दस्वदधीनजीयित

स्वदेकजानिर्निपुणः विचिन्तयन् ।

न सत्तये स्वल्पमपि स्वसुख्य

प्रिये विनोतिसूत्रनन बहुक्षमे । २३ ।

तदद्य किञ्चित् किमु सुतया त्वया

व्यलोकि हार्दसूत्रननं मदाश्रयम् ?

न चिन्मेतत् स्वपतोपि हार्दिनी

विभावयत्येव मनोऽविनोतताम् ॥ २४ ।

न जानता तन्वि । मया कदापि ते

व्यभायि पापण, ननु वेत्सि कार्यम् ।

अजानता चेत्, तदबोधपूर्वक

कृत तथा नूतनमित्युपेक्ष्यताम् ॥ २५ ।

निदानभाधे. किमु निङ्गुपे प्रिये ।

चिराय मद्य परिपृच्छते वद,

वदाद्य चाभाष्यमपि त्वदाश्रित

न तन्वि ! किं मा शृण्वयस्वकारणम् ॥ २६ ।

इति प्रियेणाभिहिता श्रमालकान्

ततः समुत्सार्य सुखेन्दुमण्डलात् ।

तदाननासक्तदृगित्यमाकुला

वरानना प्रक्रमते आ भाषितुम् ॥ २७ ।

क्रियश्चिरे कुत्र च किंविधं तपः

सुदृष्करं शैलभुवाप्यपरीया ।

कृतं मया, येन भवादृशोऽधुना

चिरानुकूलः पतिरापि वल्लभ !* २८ ।

तपस्तु तावत् कृतमेष, यावता

भवद्विधः सत्पतिरेव लभ्यते ।

भवन्त्यपुण्या बहवोपि संसृता

न लक्षये मामिष किन्तु कामपि ॥ २९ ॥

स्थिरप्रसादस्य समयसम्पदो

मदिकजानिर्भवतः प्रसादतः ।

अरुमुदान्या न, सिंहाय तां व्यथां

स सूर्यसूनुः किल यां करिष्यति ॥ ३० ॥

• यदा पापः सौरिः सति सुरसमाजे सुचतुरे

भवन्तं सप्राप्तो ननु विवदमानः कमलया ।

तदा ज्ञातं राष्ट्रविधुरविधिनामा कलयितुं॥

सुखेन्दुं पूर्णं मे विवर्तवदनं व्यादद इति ॥ २१ ॥

क्षेत्रप्रदा पत्युरलक्षणीयं

चिन्तेति वक्ष्यन्ति समस्तलोकाः ।

तत् संस्मरन्त्या मम पश्य मूर्धा

विघ्नर्णते सोदति गान्धर्वः ॥ ३२ ॥

क हे यज्ञम् । अर्पण्या तपसरथकाले पत्रमन्त्रमपि अकुर्वन्ता शैलमुवा
यावन्त्या सुदुश्चर किमिधं तप किमधिर कुच मया कृत, येन तपसा अंभुजी मया दम
भिरानुकूल पात. अपि मया प्राप्त । । मच्च यतुम् ।

निर्मासदेहोऽतिकरामदर्यः

गुणोदरः अमृजटावकीर्णः ।

मोनात्पन्नामः पृथुकोटराक्षः

प्रतिक्षणं दृश्यते सूर्यसन्तुः ॥ ३१

अक्षरोक्ष इयोत्कीर्णो

निष्कृत इव चक्षुषोः ।

अग्नौ भोषयते गन्धत्

सामयं यमसोदरः ॥ ३४ ।

इति मुखाणां गुरुकम्पकातरां

विलोमनेत्रां दयितां विचेतनाम् ।

भुजे समावेगितकम्बुकम्बरां

नृपः समाखासयितुं प्रचक्रमे ॥ ३५ ।

अस्त्वत्र कथितं विधिरित्युदाहृती

यद्रोचतेऽस्मै कुरुतेऽयमाशु तत् ।

समस्त एवं तदधीनवृत्तिनि

प्राप्तेषु । किं तत् रुदितैः प्रयोजनम् ॥ ३६ ।

सर्वे स्तुत तेन ग्रन्थरेण

क्षणं महत् घोरमिवापेक्षं तत् ।

समुत्तरीयामि वरोरु । पोत-

कल्पेन हस्तेन तथैव नूनम् ॥ ३७ ।

* ई वरीयः । पोतकल्पेन अर्धवयानुस्येन तथैव हस्तेन चरितेन पातिप्रत्येन नूनं तेन ग्रन्थरेण कृतं सर्वं तत् क्षणं कष्टं घोरम् अपेक्षितं समुत्तरीयामि ।

अज्ञातगतयामेयम्

एवमासक्तचेतसोः ।

जाग्रतोरेव नौ कान्ते !

‘ : क्षयं याता क्षणात् क्षणा ॥ ३८ ।

राचिर्गता वहति पश्य विभातवायुः

कूजत्ययं पिकावरस्तव पक्षरस्यः ।

अस्याः स्तजः सुमनसः* सुमनस्तयेताः

दृष्ट्वेव ते गतिमिमां भलिनोभवन्ति ॥ ३९ ।

इन्द्रोर्विहारभवने गगने विकीर्णं

मुष्णोपहारमिव सुन्दरमृच्चलालम् ।

अस्मी परेद्युरिव दातुमियं नु सन्ध्या

रक्तांशुकाच्चललतं कुरुतेऽवचित्य† ॥ ४० ।

सन्धोदयस्य पुरतोऽतिविनीतभावं

मिन्नस्य साधुचरितः पुरुषो हि धत्ते ।

आवेदयन्निति रवेर्वसुपालितोयं

चन्द्रोऽस्तमेति तमवेक्ष्य विलीनयोभः‡ ॥ ४१ ।

* सुमनसः.—मुष्णाणि परेद्युः सङ्क्रान्तरा स्त्रियश्च ।

† इयं सन्ध्या लया इन्दोः विहारभवने गगने विकीर्णं विधितं सुन्दरम्
अचलालं लचवसमुद्भूतं अवाचल एवेकयोः मृष्टीला परेद्युः आभाभिर्दिशते अद्ये
इन्दवे दातुमिव दातुकामेव रक्तांशुकाच्चललतं रक्तवस्त्रधानं सन्ध्यायः निवद
कुरुते ।

‡ साधुचरितं सञ्चार्य पुरुषं सन्धोदयस्य सन्धं सदस्य उद्भिः प्रकाशय
यस्मान् तस्य निवस्य यन्त्रोः सूर्यस्य च पुरतः समक्षम् अतिविनीतभावं आत
नमता यत्ते हि चारयति सलु दातु इत्येवम् आवेदयन् प्रापयन् रवे सद्यः

तत् सभामण्डपं गत्वा
 कृतनित्यक्रियाविधिः
 तयोरागमनं कान्ते !
 प्रतीक्षित्ये प्रतीक्ष्ययोः ॥ ४२ ॥

इति श्रीश्रीशृङ्गचरिते महाकाव्ये उदितचिन्ता-
 चिन्तोद्देशो नाम चतुर्थः सर्गः ।

मन्त्रीषु वसुपालित वसुभिः क्षिरैश्च भोज्यं पालितं उपचितं अथ चन्द्र तौ रविश्च
 अवेक्ष्य विस्तीर्णशीलं ज्ञानकानि निगूढोद्धतभावः सन् अक्षं विधत्तं ध्यानम् एति
 गच्छति ।

पञ्चमः सर्गः ।

अम्भानवदनो राजा

धृतराजपरिच्छदः ।

शनैश्चरेष्टदेवीं ताम्

अस्थिमालाविभूषिताम् ;

सर्पनक्षजटाजूटां ,

लीलजिह्वां भयंकारीम्

होपिचर्मपरोधाना

त्रिपुरारिविमोहिनीम् ;

खड्गनीलीतूपलकरा

कर्त्तिस्वर्णरधारिणीम्

इन्दोवरदलश्यामा

रक्तनेत्रा चतुर्भुजां ;

ज्वलन्त्योदितयोरन्त-

राले घोरे व्यवस्थिताम्

लम्बोदरीं करालास्या .

खर्व्वां सर्वोन्नतोन्नतिम् ;

शवरूपे महाकाले

प्रत्यालोढास्यसंस्थिताम्

तारा विचिन्तयन् भक्त्या

विवेशास्थानमण्डपम् ॥ १-५ । कुलकम् ।

दक्षिणेन नृपतेर्वरासनम्

स्थापिते च कलधीतनिर्मिते^१

उत्तरेण रजतैश्च कारिते

घोठ आत्मविभयानुरूपके ;

आस्थानगेहे च नृपाज्ञया ततः

पुष्पोपहारेण सुरम्यभक्तिना

सज्जीकृते नृष्टसुपिङ्गकुट्टिमे

तै स्तैश्च नानावलिभिः समन्विते ;

दिग्भ्यः समेतैर्दन्तशः समस्तात्

लोकैरङ्गपूर्विकया विशङ्गिः

प्रदोषकौतूहलमूर्द्धनेभैः

नोरन्ध्रद्वजाजिरभूमिभागे ;

सधूमरेख ज्वलदग्निं ये पुरा

हुताशन वा चक्षुषिद्युत धनम्

बुबोध राजा निपतन्तमम्बरात्

ततः श्रिया स बुबुधे शनैश्चरम् ॥ ६ ॥ कलापकम् ।

शनैश्चरः प्रागवतीर्थं पुष्पकात्

प्रसारयामास करं शमादृतः ।

तमेव पायोनिधिसम्भवाः^२ रमा

समालम्ब्यैऽवततार च क्षणात् ॥ १० ॥

^१ वरासनमित्यत्र दाक्षकम् उत्तराय च इत्येतशालयोनि इतीया ।
स्यचमये ।

^२ पायोनिधिसम्भवा—सम्भूक्या सज्जीकृतं यावत् ।

विमोहितोऽसौ हरिमायया त्रिधै

न्यवोविशत् तां प्रथमं वरासने ।

ततः परं द्वाक् रजतेन निश्चितं

स्वयं तदध्यास्त निष्कटमासनम् ॥ ११ ।

ततश्च राज्ञा सुदितान्तराक्षना

यथाविधि प्राक् समपूजि सिन्धुजा ।

अनन्तरं भक्तिपरेण यत्नतः

प्रियैः समर्पैर्वस्त्रिभिः शनैश्चरः ॥ १२ ।

तथाप्रहस्ताय नृपाय सूर्य्यज-

शुकोप शृङ्गव्यपरोपणात् ततः ।

क्रुधाम्यं नेत्रात् गिरिगङ्गरोपमात्

उदधिर्गिरिर्निरगात् निरन्तरम् ॥ १३ ।

स चाह भूपं शृणु रे नृपाधम ।

त्वमद्य यस्मात् अपकृष्य मां हृत्तात् ।

प्रकर्षसीमां बन्धुवत्समां त्रियं ।

तदस्य तूष्णं फलमाप्स्यसि भुवम् ॥ १४ ।

त्रियः पतिर्मे समधुक्षयत् क्रुधं

क्रुधोऽनुरूपं यदवाप्र, तत् कथम्

श्रुतिं न ते यार्तमवोध ! दुर्भते !

तदत्र जागर्धि जने जनेऽमिश्रम् ॥ १५ ।

अमांसदेहो रुचिराङ्गसौष्टवा

सुचारुकेयीयमहं जटाधरः ।

सरीजनेत्रेयमहन्तु कोटरो-

पमेक्ष्यस्तत् बहुमन्यसे जियम् १ १६ ।

धनाधिदेवोति शनेर्गरीयसीं

हरिप्रिया पश्यसि रे शृपाधम ।

न वेत्सि तस्मिन् प्रतिकूलता गते

शनौ, क्व लक्ष्मो, क्वच तत्पतिर्हरिः ॥ १७

नित्यं सुधाक्षीं सदास्मि वसतः

दीर्घोस्मि सूक्ष्मोस्मि च काशरूपः ।

सर्व्वक्षयायास्मि विमानितः सन्

प्रसादित सर्व्वसुखाय चास्मि ॥ १८ ।

एव प्रकीपेण परोतचित्तं

सञ्जातभोमभ्रुलुटोकरालम् ।

प्रधक्रमे साध्वससन्नकण्ठः

शने, शनि सात्त्वयितुं नृसोमः ॥ १९ ।

जाने प्रदाहार्त्तिकरीं नु शक्ति,

प्रविष्टवानस्मि तथापि वष्टौ ।

तमेव सन्मानविवह्नार्थं

त्वत्कोपपात्रं भगवन् । भवामि ॥ २० ।

व्यधत्त सन्मानविग्रैपमार्य्यः

जियः स्वयं, तेन विमोहितोऽहम् ।

विमोनिताक्षो रजसा नरत्वा-

दन्नासिधं ता भवतोऽधिकेति ॥ २१ ।

भवान् स्वयं स्वर्णमये च पीठे

न्यवेशयत् तां बहुमानपूर्वम् ।

न्यविचितास्मिन् स्वयमेव यथात्

पीठे, तदा किं करवाणि तात ! २२ ।

स्वयं त्वया या कृतसाधुपूजा

सैषा कथं तात ! भवेत् विमान्या ।

विमोहनायं यदि देव ! तादृक्

कृतं त्वया आत्, न मया विबुधम् ॥ २३ ।

सृशामि ते नायं । पदारविन्दम्,

अघोधत्तं दोषमिमं क्षमस्व ।

भवादृशानां पुरतोऽक्षतैव

दोषमसृष्टो नहि कारणं किम् ? २४ ।

इति ब्रुवन्तं नृपतिं जनैर्यरः

दक्षस्मिन् क्रोधमयेन वद्विना ।

उवाच रे ! स्रष्टुमिदं ह्येतं त्वया

कृतं त्रियो गौरववर्धनार्थिना ॥ २५ ।

अरे पगो ! अचियमांशुम् ! त्वया

नृपासनस्यास्य पुरः संमाहति ।

प्रदोतचामोकरनिर्मितं कथं

न रचितं चासनयुग्ममन्यया ॥ २६ ।

भूकृत्या भीमदगे यदनमगिरतोऽहस्ताधोरस्तुमिदम् ।

नेष्टु रक्षोत्पक्षामं दशनविदक्षितां चोष्ठमुद्रां दधामः ।

मुष्ट्या निष्पिष्टदेहो धरणिधर इव क्षाविकम्पप्रणुत्र^१
 पीठं तत्याज रोषात् स तरणितनयः सेर्यमालोक्य लक्ष्मीम्^{११७}
 समुत्थिते चोत्पतिते क्रुधा शनौ
 स्वतीऽपि घोरेऽद्यविघोरदर्शने ।
 स्थिरा^१ चकम्पे प्रचलोऽचलोऽभवत्
 कठोरनादा वहति स्म बाहिनी ॥ २८ ।
 विवेश मिश्रोऽङ्गं जलदोदर क्रिया
 सदागति^१ स्तब्धगतिय विस्मयात् ।
 शुष्वा निकुञ्ज प्रवभूव नोरधे
 महोरहालि..समवाप धीरताम् ॥ २९ ।
 लणाय नाचेष्टत हा मृगाङ्गना
 न्यवर्त्ततोधस्यनिपानतः शिशुः ।

* मूढ्या भूमिदेव भीमदग्ने भीम भयकर दग्ने दग्ने देवता तादृश
 वदन मुख (दधान इत्यत्र कण्ठ) तथा आवरतीहान्तधीरस्तुलङ्घन अद्वितन
 चरान्ता नि सरन धीरा अतुलित्वा यथात् सत् तादृश रज्जीवपलाभ रक्तकनकतुल्य
 निषम् (पूर्ववत् कण्ठ) तथा दशनविद्विता दनदधान पादमुद्राश्च दधान
 (तरणितनय इत्यर्थे विभ) हुत्वा नि पटेर्दृष्टं मुष्टिद्वारेण निपट दध
 क्रीडात् मिश्ररीर येन तादृश क्षाविकम्पप्रणुत्र भूमिकम्पवाजित धराचवर
 इव पर्वत इव सत्यमात्र स तरणितनय नृपपुत्र शानदेव श्रेष्ठे सार्वभौम
 नृपसन्तानिका श्रियम् आलोक्य रोषात् क्रोधमरेण पीठं मुष्टयत रणतमयन
 आसन तत्याज लज्जा सतस्थी ।

† स्थिरा—पृथ्वी ।

‡ मिश्र नृप क्रिया विभ मतपुत्रस्तुतं कारक विना ईदृश क्रोध इति
 लक्षणा ।

§ सदागतिर्दीप्त ।

कपोतपत्नी धृतपद्मताडितं

चकार कान्तं, कुररो कुरोद च ॥ २० ।

प्रहर्षोद्गमपद्माय धेनुमिः

गण्यमुवत्सुखं विलोकितः,

प्रद्ववद्विरभितो भयाकुलैः

मुक्तपुष्करपथय खेचरैः ;

इच्छतीभिरिव जालमार्गतः

पञ्जरम्य सहसा विनिर्गमम्

वासतारतरचित्कृतिष्यन्तात्

सारिकाभिरिव याचितागमः ;

हा इतास्त्रि किमिदं निपात्यते

दुष्टद्वैषहतकेन मुच्यते ।

द्रुदीर्घं शुक्लकम्पया भयात्

धीक्षितः प्रपयसा नृपाभ्यया ;

रे नराधम ! ग्रनेः प्रकोपजम्

माचिरेण धिकटं फलं त्वया

मप्यसते ननु वदामि मप्यसते

सौरिरित्वभिदधत् तिरोदधे ॥ २१-२२ ॥ अथाह-

इत्यमराजस्योक्तं-

इत्यमरा गतवति क्षमेय मा ।

* इति श्रीमहाभारतम् । अथ अष्टमोऽध्यायः । अथ अष्टमोऽध्यायः । अथ अष्टमोऽध्यायः । अथ अष्टमोऽध्यायः ।

सिन्धुजा नृपतिगेहिनीं समा-

ह्वय त नृपमवीचदादरात् ॥ ३५ ।

नन्दनात् शिथिलबन्धना चित्तौ

आहता सुमनस मरुत्वता ।

तुभ्यमर्पितवती, समाहृतौ

भूपयात्मशिर एनयानिशम् ॥ ३६ ।

अकोटदष्टेन हि येन गर्ब्जिता

सती हसत्येव बहुप्रिया श्रियम् ।

नृपान् तद्गुणमसिन्धुसम्भय

सतीत्वरूपं प्रियतेऽपरिचयम् ॥ ३७ ।

पथय ते क्रोधवशाद् यतिष्यते

तमोभिराष्टादधितुं शनैश्चर ।

पतिव्रताया नृप । तन्मणिप्रभा-

प्रदर्शिताध्वा सुचितयरिष्यसि ॥ ३८ ।

सतीत्वमाहात्म्यामशक्यवर्णनं

तथापि किञ्चित् नृणु तत् समाहितः ।

॥ शिथिलबन्धना मरुत्वता वायुना नन्दनात् नन्दनकाजनात् चित्तौ आहताम
अनीता सुमनसं पुनः ३५ मरुत्वता आहतावती दणवती, ३६ समाहृतं मनु एनया
सुमनसा आत्मशिरः शिथिलबन्धनात् अमिश्रितं शिरः भूपय इत्यप्रसुताये, विप्लवोक्तं
सिन्धुजा आयेवसतः पूर्ववन्ममवतीराम् रमां मदमभूतां चित्तां तुभ्य दणवती, तं
समाहृतं एनया वायुवन्धनं सुखं विहतिं मनुताम् ॥

॥ ३७ ॥ सती पतिव्रता अकोटदष्टेन कोटिस्तरेदितम् येन रसेन गर्जिता
सती बहुप्रसीदति प्रियमामिषं हसत्येव अमिश्रितममम अमिश्रितममम तत् सतीत्वं
३८ रमन् अर्पयितुं सत् अत्र चित्तायां प्रियतम अर्पयितुं विद्यत इत्यर्थः ।

स्वामिपादनलिनं विचुम्ब्य सा
 जानकी विशदमन्दहासिनो ।
 प्राजुहाव दहने वपुः क्षणात्
 चेतसा स्मृतसतोपदाम्बुजा ॥ ४५ ॥

द्योतयन् दश दिशः प्रतिघ्नतां
 द्रष्टृवर्गनयनानि तेजसाम् ।
 राशिरग्निमविशत् तद्धिद्युतिः
 विस्मयोच्चकितरामवोचितः ॥ ४६ ॥

तत्र कापि महिनाद्भुताकृतिः
 स्पर्शमाचक्षतसर्व्वसञ्चरम् ।
 ज्योतिरुज्ज्वलतर हुताशनात्
 विभ्रतो जनककन्ययेचितरः ॥ ४७ ॥

‘मा विदेहतनये ! भयं कथाः’
 द्रत्युदीर्य्यं करुणामयी ततः ।
 जानकीं समुपशुश्रू विह्वलाम्
 अहमध्यमनयत् समाहृता ॥ ४८ ॥

वायुना गगनखेलगामिना
 द्राक् प्रशान्तमहसोऽदोषितो ।
 प्रसृता जनकजामलद्युतिः
 सादृभुतेः समवलोकितं दर्शकैः ॥ ४९ ॥

• • जनककन्यया चहुताकृतिः अशेषोपहतसर्व्वसञ्चर हुताशनात् अत्युज्ज्वलतर
 ज्योतिः विभ्रतो कापि महिना चट २७ति शीघ्रता ।

तां विलोक्य कपयस्तथाविधां

प्रोतिहर्षिततनूरुद्धास्ततः ।

नेदुराप्तपराः समन्तनः

तत्पदञ्च न्यत चुचुम्बिरे ॥ ५० ।

किन्नराः कण्ठितवस्त्रकीशुणाः

संजगुर्लोलितमन्वरे मुदा ।

मञ्जुनिकण्ठितरत्ननूपुराः

निर्भरञ्च ननृतुस्तदङ्गनाः ॥ ५१ ।

साङ्गतस्य नितरां प्रवेदुषो

वत्सभस्य चरणे नतां सतीम् ।

पारिजातकुक्षुमैः सुराङ्गनाः

गन्धसुगन्धमधुपैरवाकिरन् ॥ ५२ ।

यतो रविसुतादहं सुवर्नरत्नं । सर्वर्षितां

विचक्षणतया त्वया निपुणं । राजकार्ये, ततः ।

त्वयि स्थिरतमा रमाप्रलयमस्तुः पृथ्वीपती

इति चित्तिभृत निगद्य कमना दुःखोक्तं ययौ ॥ ५३ ॥

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये शनैश्चरातिक्रोधो

नाम पञ्चमः सर्गः ।

षष्ठः सर्गः ।

हिद्र' क्रमेण संप्राप्य०

राजानमाविशत् शनिः ।

वैगुण्यात् तस्य नृपतिः

महत् कृच्छ्रमुपागमत् ॥ १ ।

प्रथमं जगती तस्य

मृताप्यमृतमागताः ।

प्रयात् सद्योदरा नाम्ना

कमला विमलक्षिया ॥ २ ।

महामृद्धिं नृपतिः

निवाप' मृतयोस्तयोः ।

चकार दानसन्तुष्ट-

सर्वजाति यथाविधि ॥ ३ ।

शनेः शनेर्महानिष्ट-

शंसिनः सुभयावहाः ।

महोत्पाताः प्राणमृतां

भूयांसो जज्ञिरे ततः ॥ ४ ।

दृष्ट्वा मे भर्तुरीदृच्छं

दशान्तरमुपस्थितम् ।

* 'निवाप' अथवा 'अमरकम्' आगता प्राप्ता इति विषयः, मृता अथवा
मृत्तिम् आगता इति दोषमयम् ।

इति चिन्ताकुलेवासौ

चकम्पे भूषलाचला ॥ ५ ।

ताडिताधार्यवा सर्व्वे

वात्यया तीव्रवेगया ।

अन्योन्याघातवाचाल

बोचय सज्जुषूर्णिर ॥ ६ ।

आहताः पीतसघास

भग्ना पण्यप्रपूरिता ।

भग्नाग्रैश्च सार्धवाहे

भ्रमज्जुरर्णवान्भसि ॥ ७ ।

भग्नाशाखाप्रशाखाश्च

केचित् वृक्षा हृतत्रिय ।

केचिदुत्पाटिता भूमौ

पतिता अवतस्थिर ॥ ८ ।

अवग्रहेण घारेण

पीडितानि क्वचित् क्वचित् ।

जर्द्धग्रीष्मं विशृङ्खाणि

सर्व्वजस्यानि जग्निर ॥ ९ ।

अतिदृष्ट्या क्वचित् भूमि.

भावै ः स्यावरजङ्गमेः ।

सहिता जलमग्नाभूत्

शनैश्चरनिपीडनात् ॥ १० ।

पश्यतो नृपतेः कृच्छ्रं
 विकटं हसतः शनैः ।
 घूमकेतुच्छलात् दंष्ट्रा-
 मयूखा इव रेजिरे ॥ ११ ।

अकारणं नृपस्येदं
 घोड़नं वीक्ष्य मत्पिता ।
 क्षीभं मास्य गमत्, तेन
 परिवेशमिपात् शनिः
 प्राकारिणेव कृतवान्
 संवृतं सूर्यमण्डलम् ॥ १२ ।

मदन्वये प्रसूतोऽयं
 श्रोतुस्त इति मा प्रति
 कदाचित् क्रुध्यता राहुः
 शनिना संप्रयोजितः ;
 शखेत् मामिति भीत्येव
 परिधिच्छन्नानिगम्
 आत्मानमग्निप्राक्षार-
 वेष्टितं कृतवान् विष्णुः ॥ १३, १४ ।

सुतशोणितधाराभिः
 धरारुणकसेवरा ।
 अन्ये क्लिदासृजा भिद्य-
 दद्यात्, गलितेन सा ॥ १५ ।

यसप्रयाणप्रहता

पटङ्गा इव सर्वदा ।

निर्घाताः विदधुर्धोर

निर्घोषं हृदयच्छिदम् ॥ १६ ॥

महिषस्य छतान्तस्थ

क्षयार्थमुपसर्पतः ।

सुरोद्धता पाशुहृष्टो

रविधाम तिरोदधे ॥ १७ ॥

मन्थे तथा दिशोऽशक्ता

द्रष्टुं भर्तुर्निपीडनम् ।

मलिनाशुकसंच्छ्व-

सुखा इवामवन् शुचा ॥ १८ ॥

दिने दिने समभयत्

वज्रविस्फोटनिस्स्रमः ।

प्रचण्डज्वालो दिग्दाहो

दग्धस्यावरजप्रमः ॥ १९ ॥

मन्थे ता अर्चमा द्रष्टुं

भर्तुः कष्टं तथाविधम् ।

आशाः हताशा विविध

पावकं त मयद्वरम् ॥ २० ॥

उन्मुखीनां शिवानाञ्च
 राविणीनां निरन्तरम् ।
 उल्का वक्त्रात् विनिर्याताः
 विभेद वितर्तं तमः ॥ २१ ।

शुष्कहृत्ते गृहच्छादे
 निपन्था वायसावलिः ।
 घोरं रराण हृदयं
 स्फोटयन्ती प्रतिक्षणम् ॥ २२ ।

बहुना वा किमुत्तेन
 प्राग्देशोऽखिल एव सः ।
 दुर्मिचाकालमरण-
 व्यसनैरर्द्धितोऽभवत् ॥ २३ ।

ज्ञानः शृगालाद्य तदा
 गृहादावक्रपुः शवान् ।
 चित्तानलय संहतः
 तेषां हि जठरानलः ॥ २४ ।

निर्माणकोशलात् गृहेः
 अन्धमरावतिं श्रियम् ।
 सर्वसुखसम्पन्ना
 या दधौ अमरावतीः ;

पतदशालिकारालिः
 भ्रष्टयोर्दुर्निरोधणा ।

अनुचक्रे पुरीमैर्द्वी

सञ्चरत्कौशिकेति साः ॥ २१, २६ । युगलम् ।

कीलिता इव श्लोकाना

कपोलेषु कराः शुचा ।

निविष्टानीव चक्षूषि

नासाग्रेषु निरन्तरम् ॥ २७ ।

उत्कोर्ण इव सर्वेषा

कर्णेषु रोदनध्वनिः ।

हा कष्टमिति जिह्वासु

नैतर्गिकमिवाभवत् ॥ २८ ।

उष्णानुदाहृतीव

नृपतेर्मयनोदरम् ।

नाभजत् सुखिनी निद्रा

लोकविश्रामदायिनी ॥ २९ ।

धवल उन्नतश्चैव

मन्दिनानुचरेण च ।

सर्वेषु मुखसम्पत्ताः सर्वेषु अङ्गेषु मुखेन सम्पत्ता या अमरावती नाम ।
हराजधानी निष्ठावकीर्णत्वात् निष्ठावनेपुण्यात् अष्टौ लघवे च हती
राजात्मन अमरावतीम् इन्दुनगरीम् अतिकान्ता स्वर्गपुरीविजयिनीं शिव श्यामा
धृतगती, सा अमरावती इदानीम् पतदहालकाराण पतन्ती मया भूमी
पत्नी अहालकाना राज्ञि गृही यथा तादृशी भटयो दुर्गिरीचया कवल
तकीशका सञ्चरन् अरण्याकौशलात् इतस्ततः परिधमन् प्रमुत्तान् विपुल
पक्ष पेक्ष इन्द्र च यथा सा इति हती ऐर्द्वी पुरीम् अनुचक्रे अनुचक्रवती,
सर्वे प्रादुर्ग्य प्रगटमिव च ।

प्रान्तर्देहे सदा देहे

.. नृपतेलङ्घनाक्षमः ॥ ३३ ।

शनिवज्जानन्नपुष्टः

चिन्तयामृतधारया ।

उज्जीवितो यथा भूपो-

ऽमृष्टवत् समजांयत ॥ ३४ ।

चिन्तासतीत्यरूपेण

तेजसा च निपोद्धितः ।

शनियापि तथा माया

छायया चिन्धतां गतः ॥ ३५ ।

चिन्तायाः सन्निधौ सौरी

राक्षसक्षायामपि क्षयम् ।

सर्पु नाल, तद्वियोगे

बुद्धिमेवममूमुहत् ॥ ३६ ।

जीवामि किम् ? नहि, तथा न कथं भजामि

जीघन् जनो भजति यत् सुखमत्र लोके ;

नष्टासुराणि ? किमहं न लभे निवृत्तिम्

दुःखानन्तात् ? शतजनो नभते भुवां ग्राम् ;

मन्ये ततो यपुरिदं खलु जहमा सा

जातानिग्रं ज्वनदनल्पशिखा चिता हि ;

दूरे न तेन ; कथमेवंमवेष्टा दुःखम्

नृपां धिवेऽप्रतिविधेयतयातिघोरम् ॥ ३७, ३८ ।

अविदितगनिमार्गचिन्तया तत् क्षपायां

निविद्धमह्ननमेष त्यक्तरान्धो व्रजामि ।

यदि हरिमहिलाया आनुकूलात् कदाचित्

भवति तरणिसूनुर्मुक्तवैरः प्रसन्नः ;

दर्शान्ते तदिमां विलोक्य मलिना क्षीयामिवेन्दोः कलाम्

आगम्यानुभवामि निर्वृतिमहे, तिष्ठत्वसौ सांप्रतं

मेहे दुःखपरायणा ; नहि पुनश्चाहं युवत्यानया

दुःखात् दुःखतरं मन्यामि, नृपतेरेवविधाभूत् मतिः ॥१२८॥

इति श्रीकृतसचरिते महाकाव्ये राज्ञो वनगमनाभि-

लापो नाम पष्ठः सर्गः ।

* ततः तदा आगम्य राज्ञो प्रसन्ने प्रत्यागत्य दर्शान्ते अनामस्ताप्रदाने इन्दो
चन्द्रस्य कलामिव मलिनां पतिविरहविधुरा क्षीया कलाम् इमां चिन्ता विधीक्य
अहं निर्वृति परमानन्दम् अनुभवामि अनुभविष्यामि, असी चिन्ता सांप्रतम् इदानीं
दुःखपरायणा मेहे तिष्ठतु, अहं पुनः अनया वैदयलीलाकदम्बया युक्त्या अहं तच्छतं
दातुं शक्नुं दुःखात् दुःखतरं नहि मन्यामि, एवञ्च विपदं अनुत्तर्तुं कामः अपरमो
विपदं न पतिष्यामि, नृपते एवविधा मतिः, नृदि अभूत मविमात्रया इति अर्थः ।

इतरत् शतं प्रसहतेऽप्यशम्भूणां

तव कष्टमोचितमयं नतु क्षमः ॥ ५ ।

गृहशोभिनी वस गृहे निरर्थकं

न परिभ्रम प्रियतसे ! वने वने ।

जलविद्युतेव गङ्गिनी न जीविता

गमितातिकष्टमवले ! भविष्यसि ॥ ६ ।

अवरोधनित्यवसतेर्विशोषका-

तपमाकृतप्रजुष एव खानने ।

अणदांविशोभिविभुविस्त्रविभ्रमं

भविता सुख क्षमितकान्ति तन्वि ! ते ॥ ७ ।

इति भूमिषोऽप्युपदिशन् नृपात्मजां

न निषेधुमाप विभुतां तदुद्यमात्

प्रतिरोद्धुमिष्टमधिगन्तुमुत्सुकां

क इरावतीं प्रभवति द्रुतं यतीम् ॥ ८ ।

तदुमूल एव दधती विलासभू-

प्रियतां, विलिप्धियं च धूलिषु ।

* कृ तन्वि ! अवरोधनित्यवसतेस्त तव अणदांविशोभिविभुविस्त्रविभ्रमं राविशोभमानचन्द्रतुल्य सुख खानने विशोषकातपमाकृतप्रजुष एव खानने व्यापतकान्ति भविता ।

* । भूमिषोऽप्युपदिशन् अवि तदुद्यमात् जनगणनीयमात् निषेधु निवारयितु विभुतां खानन् नाप न मार्दव्यं निवारयितु न प्रशास इत्यर्थः । तस्याह खः की जेन इति यात समुदमित्यर्थे, अधिगन्तुम् उत्सुकां द्रुतं यतीं गच्छन्ती इरावती तस्यामनर्हो प्रतिपद्युं प्रभवति समर्थी भवति ।

परिवारहार्दममलं मृगादिषु

प्रियसंगता नृपसुता वनययौ ॥ ८ ।

अनया जगत्प्रथितरूपसम्पदा

सह तां निशां वनचरैरसञ्चितः ।

पतिवाहये कथमिति क्षितोऽश्वरो

विकलेन्द्रियः समजनि क्षणं तदा ॥ १० ।

सुखसाधनव्रतपरैरसंख्यकैः

परिवारिता परिजनैर्गृहेषु या

ससुखं निनाय समयं निरन्तरं

परिचालिता प्रियतमेन हार्दिना ;

गङ्गनेषु जन्तुभिरतीवभीषणैः

परिवारितेषु च तया समन्ततः

भ्रमतोऽनिशं क्षितिभुजः सचेतसा-

मनुमेयता व्रजति मानसो व्यथा ॥ ११, १२ ।

न तां विनान्यां भजते कदाप्यसौ

स एव चिन्तामणिरूष्य वक्षसि ।

तमोपधा सैव गृहेषु कौमुदी

तदेव दृष्टेरमृताञ्जनं परम् ॥ १३ ।

पदे पदे तां मिपतः स्वलदगतिं

नृपस्य दद्रे हृदयं शृचां भरैः ।

इहा प्रियायाय निगूह्यतो व्यथां

प्रसवता कष्टतराभवत् कृतात् ॥ १४ ।

क्रमेण राजा सह चिन्तया तया

प्रदर्शिताभ्या हिमरश्मिरश्मिभिः ।

ददर्श मार्गे गतिरोधकारिणीं

तरङ्गिणीं तुङ्गतरङ्गभीषणाम् ॥ १३ ।

इयं नदी सुप्रतरा न चिन्ते !

नौकामि काचित् न च दृश्यतेऽस्याम् ।

भयहरोऽयं वनभूमिभागः

वामाक्षि ! वामे कुरु दृष्टिप्रातम् ॥ १४ ।

ज्वलक्षितावज्जिगिखाविभावितं

समाश्रयन् कुत्रचिदेकमामिषम् ।

असीदनादोऽखिलपार्श्वान्तुभिः

शुना गणोऽयं कलहायते मियः ॥ १७

अकण्टकं कर्तुमभाः स्वमामियं

काचित् स्रपमानमियाति कश्चन ।

अथापरः श्ला द्रुतमेव चान्यतः

तदेव भुङ्क्ते समयं विकीकयन् ॥ १८

काचिच्चलत्कौशिकघुत्कृतियुते-

स्वसन् स्वपक्षेण तिरोदधत् शिशून् ।

स्वदेहसंलीनवपुः समाकुलो

निशावसानं करटः प्रतीचते ॥ १९ ।

काचिच्च काशैर्हरिकेशरप्रभैः

समाचिताया भुवि नीलविग्रहम्

कलध्वनिः श्रोत्रमुखैः कुहूरवेः -

कणसुलाकोटिरलित्रजस्वनेः * ।

सुमेखला त्वं कलहंसकालिभिः

किमित्त्वकाण्डे वद तर्हि रोदिषि † २४, २५ ।

पतिय तै विष्वपतिः पतिव्रते !

त्वमेव नित्यं वशवर्त्तिभर्त्तृका ।

मरोदिषि त्वं यदि, किं वदाम्यहो

सतीं वराकीं नृपनन्दिनीमिमाम् ! २६ ।

इति भुवन्तं तमुवाच चिन्ता

कुरुष्व तायत् प्रिय । दृष्टिपातम् ।

इयं नदी मामुपदिश्य याति

पति सदा राधय भूपयेति ॥ २७ ।

अलकैर्वृतगण्डमाकुलैः

दधतो वक्त्रसरोरुह सती ।

अथ सा प्रतिबोध्य ता नदीं

गदितुं प्राक्रमतैवमादरात् ॥ २८ ।

क. नु यासि नगेन्द्रसम्भवे ।

कलकलोलिनि ! मङ्गभङ्गतः † ।

सुरुचिः खलु सा प्रसाधिका

तव यैवं विदधे प्रसाधनम् ॥ २९ ।

* कलसुलाकोट — कलसुलः अर्धायनाया सुलाकोटय रूपय वला सा ।

† वरद्वयहारा ।

गगिबिम्बगतं विराजते

तव शुभ्रोपलनिन्द्यसमि ।

किरणैः शुचिभिः प्रकम्पितैः

अनुलिप्ता क्व नु यापि।सोत्सुकाः ? ३० ।

त्वमपि प्रतिष्ठस्य सादरं

तरुचूनां पुरतः स्थितं सति ।

यदसि प्रियपूजनार्थिनी

प्रचनोभिः कुटिले च मर्षसि ॥ ३१ ।

धिगदः कुसुमं पुरातनं

पयनाघातविवर्धितं शुभे ।

नष्टि योग्यमिदं नगापगे ।

तव भर्तुः, परिगृह्य मुञ्च तत् ॥ ३२ ।

•पद्ममध्यधुनापगेऽर्चितं

पतिगुदभ्रान्तमधुप्रतां शुचिम् ।

सज्जमाफनयं प्रयत्नतो

दक्षिरमन्यनचित्तहारिणीम् ॥ ३३ ।

ननु वेद्मि नगेन्द्रनिन्दिनि ।

प्रियमङ्गे तव चित्तमुत्सुकम् ।

न च तत् ममयातिपातनं

मदतेऽप्याप्येते ! पतिप्रिये ! ३४ ।

पद्मदण्डं वचस्तदपि धि

सपत्न्याः प्रतिपाद्यतां स्वया ।

रुचिरां शुचिपुष्पगुम्फितां

द्रुतमानोय ददामि तां स्तजम् ॥ ३५ ।

मधुरा मधुलुब्धपट्पदा

मरुता गीतगुण्या प्रतिचषणम् ।

प्रतिभास्यति सा भवत्प्रियो-

रसि चारुस्तनयिल्लुकान्तिनिः ॥ ३६ ।

अथवा किमनेन निम्नगे ।

सुममाख्येन[†] फलं भविष्यति ।

कुसुमं नहि यद्य मञ्जुतां

भवते विभ्रुतकान्ति वारिभिः[‡] ॥ ३७ ।

अपि । धुनि ! मणिसुक्ताहारयष्टि गृह्णाण

प्रियतमवरकण्ठ प्रापयैतां कृपायुः ।

इति निगदितवत्युन्मुच्य सा कन्धरायाः

लणमिव बहुमूल्यां ता निचिक्षेप तोये ॥ ३८ ।

इत्थं प्रमत्तैव नरेन्द्रबाला

पत्या निषिद्धापि ससम्भ्रमं सा ।

हारं निचिक्षेप च कोपि लोकाम्

भानोय तस्थौ च पुरो निषादः ॥ ३९ ।

* चारुस्तनयिल्लुकान्तिनिः—चारु मनोय स्तनयिल्लु केच तस्य कान्ति मीमेन कान्तिर्यस्य तस्य लक्ष्मिन्, सरासि इत्येव विग्रहणम् ।

† सुममाख्येन—सुम कुसुम तस्य माख्य तेन ।

‡ अथ सुममाख्यस्य कुसुम वारिभि विभ्रुतकान्ति भानसौन्दर्यं सन् मञ्जुतां मनीयस नहि भवते प्राप्तीति । भवतेः प्राप्तर्यकलान् पादिकम् चाकनेपदितम् ।

इमां त्रितीर्षीं पुरतस्तरुद्विषीं

सहायतां द्राक् सपरिश्रुहस्य* मे ।

कुरुषु तावत् तरणातरं नु किम्-

मिति वदाह्वाय तरिं समानयन्† ॥ ४० ॥

श्रुत्वा निषादो नृपतेर्वचस्तत्

आरासरामेत्य च विस्मितात्मा ।

“कस्त्वं राजन्यामतिभीषणायां

नारीसमेतो भ्रमसि श्मशाने † ४१ ।

मन्येऽपरस्य दयितामपहृत्य रात्रौ

त्यक्त्वा भयादनुसृतेः‡ शठ ! राजमार्गम् ।

आनित्य दुर्गमपथे परिमुक्तशब्दो

लोकैरलक्षितगतिः प्रपलाय्य यासि ॥ ४२ ॥

मानवानामगम्येयं

भूमिस्त्वं स्वस्त्रिया सह ।

अवागतस्यक्तगेहः

सप्रत्ययः कथं भवेत् ॥ ४३ ॥

चिताभवाचिता शुभा

वैलङ्घीमभुजङ्गमा ।

* सपरिश्रुहस्य—सपञ्चौहस्य ।

† किमिति—किपरिमात्र तरणातर पारयसनशृङ्गम् अह्वाय भट्टिति वद, कियता आतरेण सन्नुष्टत्वं सङ्गीकं वा नदीपार नेषसि कथय, तार नीका समानय मतसमीपमानय इत्यर्थः ।

‡ अनुसृते अनुसरणात् सवात मरुत्या कदाचित् कथितं वा दिवोवेद्यां अट्ट सरेत् इति मयेन इत्यर्थः ।

कपालास्थिसमाकीर्णा

क्रोडसुप्तविनायका ;

नृत्यदूतगणा हर्षात्

शिवया परिवेविता

प्रेतभूमिरियं पश्य

रौद्रा रौद्री तनूरिवश्च ॥ ४४, ४५ ।

शवदेहात् पचमानात्

अग्निमुद्दोष्य संगलत् ।

आचामति अहतातैलं

पश्य प्रेतोऽतिदृष्यया ॥ ४६ ।

अर्धदण्डं भुलं आचित्

शवादाच्छिद्य यत्नतः

नृत्यन्ती च हसन्तीच

पश्य प्राश्रति पूतना ॥ ४७ ।

* चितामन्त्रविता चिताया मन्त्रमा विमृश्या चिताया व्याघ्रा (लम्बय चिताया)
अतएव यस्या सुप्तवर्णा (पूर्ववत्) विहङ्गीनशुभ्रवर्णा देवता चचला भीमाः भीषका
भुजङ्गमा सर्पा यक्षा तादृशी (एकत्र सर्वभूतानां अपरत्र सर्वरत्नदा) कपालास्थि
समाकीर्णा (एकत्र नरकपालधारिणी अस्त्रिमालाविभूषिता, अपरत्र नरकपाले
अस्थिमिश्र व्याघ्रा) क्रोडसुप्तविनायका एकत्र क्रोडे अर्धे सुप्तः निद्रितः विनायक
गणेश यस्याः सा तथोक्ता अपरत्र क्रोडे समस्तात् सुताः राक्षसत्वात् निद्रिता
विनायका पश्चिन्नेता माताशिविन शङ्करवती यस्याः सा तथोक्ता हर्षात् आनन्देन
नृत्यदूतगणा नृत्यन्ती भुजङ्गमा प्रमयाः पक्षे श्मशानधारिणः देवयीनिविष्टा यस्या
तादृशी, शिष्या परिवेविता एकपक्षे शिवया पालेया अपरपक्षे शृगाण्या परिवेविता
समाधी रौद्रा अथहरी रौद्री वदसम्बन्धिनी शिवसम्बन्धिनी तनूरिव शरीरवर्णादिव
इयं प्रेतभूमिः श्मशानभूमि रेतते पश्य इत्यर्थः ।

इत्येवं वादिनस्तस्य

चिन्ताक्षिप्य वचस्ततः ।

उवाच त यथा राज्ञो

ब्रवीति हि कृतागसम् ॥ ४८ ।

“अनात्मवेदिन् रे जाल्म !

विरभातिप्रसङ्गतः

यमेवं वदतो मूढ ।

तय चादः कसेवरम्

एतावतापि कालेन

न प्रयाति कवन्धताम् ;

सोऽयं प्राग्देशनृपतिः

श्रीवत्सः श्रीप्रियः सदा

चित्रसेनसुता चाहं

चिन्तास्य सहधर्मिणी ॥” ४९, ५० ।

“स राजा सिद्धवेतालः

इति सर्व्वत्र विश्रुतिः

कथमेवमवस्थोऽसौ ?

न मे प्रत्येति मानसम् ॥” ५१ ।

“विना दोष विरूपेण

शनिना च नृपोत्तमः ।

सखीकोऽसौ शोचनीया-

मीदृक्ता गमितो दशाम् ॥” ५२ ।

“विना दोषं कथं देवः

रात्रेऽस्मै देवि ! कुप्यति ?

एवंवृत्तः कथं वासौ

देवल्लोके वसन् सदा ?” ५३ ।

“प्रकृतिं दुस्त्यजां विद्धि,

न केनापि तदन्यथा ।

पूते जले वसन् मत्स्थो

विस्त्रगन्धं न मुञ्चति ॥” ५४ ।

स उत्तीर्य ततस्तीरं

विनयात् नृपमब्रवीत् ।

त्रोषि वस्तूनि नौका मे

धारयितुं नृप ! क्षमा ॥ ५५ ।

राश्लोकघगतां कन्यां

कथमुत्तारयाम्यहम् ।

कियद्द्वारामिमां देवि !

देहि पश्यामि मानतः ॥ ५६ ।

समादाय च तां हृषीत्-

फुल्लनेत्रोऽभवत् तदा

कन्येयं रत्नपूर्णा मे

दिष्ट्वा हस्तं समागता

तिष्ठ राजन् साधयामि

प्राप्यं प्राप्नोषि यत्नतः ॥ ५७ ।

रत्नराशिमपहृत्य दस्युवत्

क प्रयासि मम पश्यतोऽधम !

ऊचिवानिति शनिं वसादसौ

उत्पतन्तमवगृह्य पादयोः ;

धेसुकाम इमविक्रमः क्षितौ

विक्षितः क्षितिपतिर्व्यलोकयत् ।

सौरिमास्थिततनुं भभःस्थितं,

ता नदीं न, न तरिं, न तदनम् ॥ ५८ ।

क सा लक्ष्मी र्याता शशधरकुलाङ्गार ! नृपशो !

सभायां भक्तोऽवीर्यधदतिचलां यामपशुणाम्* ।

शिरस्येव ते, ते शनिरशनिरिष प्रतिदिनं

पतंस्तोन्नाघातं व्यथयति पुरा† विवि महिषि ॥ ५९ ।

सखीकं नृपमित्युक्ता

सौरिरुद्धैरितेक्षणम् ।

सास्रयं चिन्तया दृष्टः

तत्रैवान्तरधोयत ॥ ६० ।

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये कन्यापहरणो नाम

सप्तमः सर्गः ।

* सभाङ्गात् शयः ।

† व्यथयात् पुरा—व्यथयत्यति ।

अष्टमः सर्गः ।

अपेतकन्या गतहारयष्टि-

चिन्ता न चिन्तामगमत्, ततोऽसौ ।
तथाविधाभो रविस्नुदाग्नि
विपणचित्तं पतिमित्युवाच ॥ १ ।

शुणैः शतेनाम्बुधिजा प्रभावे
शनैश्चरं भाय । रमातिगते ।
तत् तन्मुखाभोजसमीरितं तत्
वचोऽमृतं संस्कार, धैर्यमाग्राहि ॥ २ ।

नृपो विपत्स्वप्ननिवर्त्ति मद्रं
भवत्यल दशयितुं न वासौ ।

शुणेषु शान्त्वादिषु तेषु तेषु
प्रेमेति मन्ये व्यसनं तवेतत् ॥ ३ ।

तद्देयमास्थाय परां विपत्ति-
मुत्तोय्य सम्यक् प्रकटीकुरुष्व ।

तदात्मवच्च, ननु येन लोको
मृतोपि लोकेऽमृतवत् बभूव ॥ ४ ।

• • दृष्ट्वाय मन्ये ननु सूर्यसूनुं
तस्यां मयि त्वत्पुरतः स्थितायाम् ।

न शक्तिरस्याकमितुं कदा ते
छायामपि प्राप्तवतोपि रन्ध्रम् ॥ ५ ।

इत्यं तथा दोषितचित्तवृत्ति-
नृपः स्मृतश्रीवचनस्तदानीम् ।
विघ्नातमार्गः पथिकात् सदारी
दृष्टस्ततः सौतिपुरं प्रतस्थे ॥ ६ ।

प्रौढत्वमागात् क्रमशो दिनयोः
अध्वयमेणातपवाधया च ।
चिन्तां परिक्रान्ततरां विनीय
जगाद् मग्धोपहतः प्रकाशम् ॥ ७ ।

धर्माशुरेषोऽभ्यरमध्यवर्ती
समाटमुस्त्रेक्ष्यपति प्रचण्डैः ।
उद्वेजयत्येव नितान्ततप्तः
पादाद्भ्रूलोम्ते वत राजमार्गः ॥ ८ ।

छायापि मन्ये नहि षोढ्मोगा
प्रपण्डितापं, कथमन्ययासौ ।
संकोचमापाद्य गरीरयटिं
प्रनीयते पादतलेऽध्वगागाम् ॥ ९ ।

धर्माद्रकायः परिदूनपाटो
वह्दस भारं प्रजति प्रयासात् ।
किमेव भारो वत भारनिघो
वह्नि प्रियेऽहिन् कुरु कर्षपातम् ॥ १० ॥

“स्वायं सुखं तिष्ठति लब्धनिद्रो

न कार्यतो मेऽप्यधुना निवृत्तिः ।

स्थाने स्वभावेक्षणलब्धवर्णाः

सेवामतिस्त्रीः प्रवदन्ति धीराः ॥” ११ ।

छायां समाश्रित्य लभस्व शान्तिं

न ते भयं पात्य । रवेरिदानीम् ।

न स्त्रीविधेयस्य महीदयस्य

भार्याश्रितः क्लाम्यति कोपि लोके† ॥ १२ ।

ओहत्य* धरवसुयोगतो विनिव्यं

मा मैव* चपल । समोर ! मूर्ख ! कार्योः ।

मिच्छेच्छिन्नपरदिग्गङ्गाशारे

कोटक् ते स्मर भविता दया दिनान्ते‡ ॥ १३ ।

उत्तमस्तपनकरैः खलोक्तितीक्ष्णैः

उद्धतश्चसनसमागमेन नुवः ।

* अतिश्रीम्—शान्तिं कुरुत अतिश्रान्ता अतिश्रीं शान्तिं, प्रसुप्तेषां सुषुप्तोत्तेरपि निद्रायां लब्धे ।

† न अतिश्रान्त भार्यामाश्रित्य तच्च न दुःखम्, स्त्रीपरतन्त्री जनौ “अयं मे भार्यायां श्रितः” इति तच्च सर्वकेशं निवारयितुं सर्वथा शक्नोते, इति वक्ष्यते । त्वं शायाम् आश्रितोऽसि, इदानीं ते अतिस्तपनमयं भास्वि छाया रवेर्भासा रविमहाभा अतस्तमाश्रितस्य ते अद्यम आतपभावा अविद्यति इत्यर्थः ।

‡ न समोर ! कार्यो ! परस्परलोकात् सूर्योदयसंज्ञायां परम उच्च स्थं लोकांशान् अहदा† मा कार्यो । सायंकाले सूर्ये अस्त गते ईदृशो उत्तमता न श्यायति, य परपन्नेन जनौ मृता वर्जितौ भवति, परस्परम् निर्धनता गते च ।

आत्मदेहमिव बोद्धुं मनीषा
 मुक्तलम्बिचिकुरा सुतघर्षा ।
 आतपक्लमविवर्णमुख्योः
 मत्स्रते भ्रमति घोरनिदाघे ॥ २० ।

पवित्रशीला सुगृहीतनाम्नो
 सदा सदाचाररता कुलोना ।
 साध्वोगुणाढ्या गृहकर्मदक्षा
 प्रियवदा निर्मलचित्तभावा ;
 मज्जाविभूषा कमनीयभूतिः
 मन्दक्षितग्यक्तातशारदेन्दुः
 सदा शरण्या शरणं गताना
 भूतेषु दार्चिष्यवतो निकामम् ;
 परोपकाराध्वरदोक्षितैव
 भाग्येषु नुत्सेकवती विनम्रा
 यात्सल्यमिष्टेऽवरजेऽनुरूपं
 भक्तिं प्रतीक्ष्येषु समेषु सख्यम्
 नित्यं दधाना ; सुदने करन्ती
 यालक्ष्यत प्राक् गृहदेवतैश्च
 अधन्यताया मम सैवमेव
 दुःखायते धिक् न तथापि दीर्घे ॥ २१—२४ ।

इत्येवमन्यच्च विचिन्तयन् सः
 चामो निकामं सुधया वृषा च

कियन्तमध्वानमतोत्थ पत्रगा

चित्रध्वज नाम धनं विवेश ॥ २५ ।

प्रान्तेषु वानोरवनेन नद्धं

क्रीडद्दिहृद्गं रमणीयमेकम् ।

दृष्ट्वा सरः प्राक् मुमुदे वृषोऽसौ

पथात् विषयः स्मृतसौरिमायः* ॥ २६ ।

प्रिया प्रविष्टामनुसृत्य राजा

ससौ विशङ्कः सरसीं यगाच्च ।

कृताङ्गिको भक्तिरसार्द्रचेताः

दृष्ट यथावत् समपूजयच्च ॥ २७ ।

क्षुध. प्रतीकारमसौ सदारः

कृत्वा फलैस्तत्र सुखेन लब्धैः ।

* जलं कण्ठेक्षत्य† निषीय दत्तः

क्षयं विग्रथाम विशन् निजुज्जम् ॥ २८ ।

ततो दिदृक्षुः सुषमां‡ वनस्य

नृपः सदारः परितयचार ।

कचित् वसन्तेन मनोऽनुरदीं

दृष्ट्वा च भूमि स्थितवान् विमुग्धः ॥ २९ ।

शनिकृतामविषयमनोरुजं

नरपतिः परिहर्तुमनास्ततः ।

* एतत् रथ्यं सरोऽपि शनिमायया कृतं यं वासधम इति चिन्मया दृष्टुं शक्यम् ।

† सदेक्ष च वा पिपासाशान्ते. पीता । दृष्ट्वा कण्ठे दृश्यमानम् ।

‡ परमः शोभाम् ।

मधुभवां सुपमां परिदर्शयन्

प्रियतमां विकला समबोधयत् ॥ ३० ।

दिकचपद्मजसौरभलोलुप-

भ्रमरसहृतिगीतशुणस्तुतिम् ।

रुचिरपद्मवसंहृतविग्रहा

वमतति नु विलोकय चक्षमे । ॥ ३१ ।

सदृशभर्तृसमागमनिर्वृता

स्वतनयामवलीक्य धनस्थलीम् ।

प्रकृतिराकुलता जहती मुदा

वितनुते विशद मुखमण्डलम् ॥ ३२ ।

प्रकृतिमेवमवेक्ष्य हसन्मुखीं

पिककुल मधुर शृणु गायति ।

मलयमारुतगिञ्चितविभ्रमा

सुललित व्रततिमिषां नृत्यति ॥ ३३ ।

मदकस कुसुमेषु च तन्वते

मधु निषीध कृत मधुपानयः ।

प्रमुदिते ननु भर्तारि जायते

परिजने सुखमुक्तिर्यन्त्रिता ॥ ३४ ।

कमलनालनिबद्धपदस्तसन्

विधुतपद्यतिराकुलनिस्वनः ।

* प्रकृत्य स्वतनया धनस्थलीं स-समर्तृसमागमनिर्वृताम् अवलीक्य मुदा
एवैव आकुलता शिशिरकालकृत ककुषनाम जहती लज्जती विशद मुखं मुख
मलयं वितनुते प्रकटयन्ते । मुखमण्डलं मदमण्डलं दिदमण्डलं ।

† मित्र-हे मित्र त्वं पश्य ।

विमनसा प्रियया विसमच्चयात्

विरतया मिलितः कलहसकः ॥ ३३ ॥

उपचितायतिरेष रविः पुनः

समधिकयतिरभ्युजिनोसखः ।

इह भवे घट कस्य न पद्मिनी-

शुभसमागतिरभ्युदयाय वा ॥ ३४ ॥

कमलिनि । त्वद्वते मिमिरे सति ।

। मजति कामपि दोनदया रविः ।

तदतियुक्तमनेन विना विधो

यंदसि सोढुमल नहि दोधितिम् ॥ ३५ ॥

समभिवीक्ष्य रवि करलालितः

प्रसुदित विधुरप्रतिशोभते ।

कृतमहोपकृतिर्हि महोदये

भवति हर्षभर कृतवेदिनाम् ॥ ३६ ॥

* य मिमिरे पादनीश्वरहात चम्पायु निरुज्जाह चमवन, य एव रवि
अभ्युजिनोसख पादनीश्वरहात पुन उपचितायतिरेष रविः पुनः समधिकयतिर
जात । तस्याह इह भवे घट कस्य न पद्मिनीशुभसमागति तादृश्या नायिकाया सकल कल वा
अभ्युदयाय सतर्क्योदये न भवति । 'मिमिरे पद्मिना चम्पायु रवे तादृश्या
दोनापस्या, वदन्ते तत्समागमात् अभ्युदय ।' पादनीश्वरीजिनी तस्याया श्याता
नायिका च ।

† हे सति । कामलिनि । मिमिरे रवि त्वद्वते तया मिलितः । कामपि
अनिनाया दोनदया मजति, स्वम चनेन रविना विना यत विधोवन्द्य दोधिति
सोढुमल समर्था न चवि इति यत् तत अतिपुनम् एतादृश्या एव विरहे
हिमोयो कर पतिमताया अलक्ष्य भव ।

‡ वसन्ते चन्द्रलापि शोभा समधिक्य इति सरलाये । रवे करलालित-

मनयगोत्रभवो मधुसंगमात्

कुसुमितामपि चूतनतां मरुत् ।

स्यगति चेत् नु कथं करटेः समं

गतवयाः पिक एष न माद्यति ॥ ३८ ।

शिखरनियलनीनमधुव्रता

नवरसानमनोहरमञ्जरी ।

इपुरिव प्रतिभाति च धन्विनी

निगिततोन्नशिनीभयदानना ॥ ४० ।

क्रकचदन्तुरमुग्रबिलोकनं

भ्रमयता वकुल नभसि चणम् ।

विदधता ननु कोपविनिःसृतं

कुरवक मधुना प्रतिभायते ॥ ४१ ।

इत्यं वसन्तसुपमामवलोकयन्तीं

निद्रानिलोद्धनयना दयिता समीक्ष्य ।

राजा हृतं रचितपर्णकुटीरमेकम्

आस्तोर्ध्वपत्रशयन विधृतां निनाय ॥ ४२ ।

इति श्रीशिवतत्त्वचरिते महाकाव्ये चित्रध्वजवनाभि-

गजनो नाम अष्टमः सर्गः ।

करपालित विधुराष चन्द्रोपि त रवि प्रसादतम् आभरीत्य दृष्ट्वा चान्तर्भीषी
आतानन्दः आसनभाव कदाचित्, कृतवेदनां कृतज्ञानां कृतमहोपकृतेः जनस्य
महोदये, उद्धो हृषमर हर्षातिरेकं भवन्मूर्खरविकरपालितचन्द्र कृतस्य, यतस्तस्य
उपकारिणः शून्यं चन्द्रोदये हर्षातिरेक, युक्त एव इति भावः ।

• निश्चितया वीर्या शील्या मयदम् आनन यस्यास्तादृशी ।

नवमः सर्गः ।

गायद्विराश्रितमहोरुहरम्यशाखैः

सूतात्मजैरिव खगैः प्रतिबोध्यमानः ।

पूर्वाक्षमुक्तशयनो नृपतिर्विपण्यो

द्रष्टुं समारभत राजसुतां शयानाम् ॥ १ ॥

किञ्चिच्छृणुं कनकपुष्पविशोभिमध्यं

कृष्णं भुजङ्गमिव कुण्डलितं सरदम्

सोमन्तित रुचिरबन्धविशेषरम्यं

धन्विस्तमोपदिष्टः विप्लुतभङ्गिभावम् ;

स्वेदोदविन्दुनिचये निर्चित ललाटं

ह्योरादुरैरिव लसत् कलधौतपटम्

शर्वस्फुटाचलशिलीमुखपद्मसुगन्धम्

आमोलितं स्थिरकनो निकमच्चियुग्मम् ;

विस्माधरं श्वसितवेगविकम्प्यमानं

सञ्जातलास्यमिव पञ्चवसत्युदारम्

गण्डद्वयञ्च दधर्तो परिपाकपाण्डु

चूतं रसार्द्रमिव, सङ्कलदच्छकान्ति ;

निष्पूतहोरकसमुज्ज्वलकान्तिपुष्प-

यैवेयकेण नितरां प्रतिभित्रशोभम्

द्रिपत् विवर्त्य वनिमत् कमनोयकण्डम्

आलानवन्धनमिवेक्षणवारणस्य ;

वामेतरं वलयरत्नमरोचिभासा

हस्तं समुद्गतसुरायुधमम्बुजाभम्

भाले निवेश्य शयितां श्लथलम्बपातं

सव्यं निपात्य शयनेऽर्द्धहताङ्गयष्टिम् ;

या वल्लभां नृपवरः प्रथमं प्रबुद्धः

दृष्ट्वा पुरा समभवत् परिदृष्टदृष्टिः

तामद्य भूमिपतितामकृताङ्गरागा

दद्रे नृपस्य मिपतोऽहदयं सरागम् ॥ २—७

कान्ते । मदर्थपरिसुक्तसुखोपभोगे ।

प्रोन्मीलयेक्षणयुगं रजनो प्रमाता ।

इत्यनुदिग्धनयन सदय प्रियाङ्गम्

आपादपक्षमसकृत् स पराममर्थम् ॥ ८ ।

जृम्भाविकस्वरमुख नृपपाणिसङ्गात्

गात्र विभेद कृतकुक्षनसंप्रसारम् ।

आकूनितेन नयनेन च वल्लभास्य

सस्तम्भितेव दयिता क्षणमैक्षतासौ ॥ ९ ।

जातस्मृतिर्मुखरभूषणमूर्ध्निवाहुः

स्मेरानना भट्टिति पार्श्वयिवर्त्तमागात् ।

मन्ये रुक्मार्धुकरं नलिनी सरम्याम्

अन्या दिशामभिपतत्वनिलाहताङ्गी ॥ १० ।

पूर्वार्द्धसुक्तशयना परिवर्त्त्य कण्ठम्

आभुग्मनालनलिनप्रतिमास्यविस्वा ।

पर्ययुणो नरपते नयने विलोक्य

पप्रच्छ कारणमिय रुदितस्य चिन्ता ॥ ११ ।

हेतुं शुचो दयितया परिपृच्छ्यमानो

राजाब्रवीत् प्रियतमे । कथयामि किं ते ।

जाने शनिभृकुटिभङ्गकरालवक्त्रो

मामेवमम्बरगतो निजगाद सुप्तम् ॥ १२ ।

श्रीवत्सभूपतिरतोवविचारदत्तः

पञ्चाययित्वमपह्वाय विनिन्द्यमेधः ।

मोमासते श्रुतिपरायण इत्यवेक्ष्य

त्वय्येव वब्धेर । गतो ननु तिष्ठमानः* ॥ १३ ।

आसीत् तदा स्मरति नौ अधिष्ठत्य शृङ्गम्†

लक्ष्मणाय मे च कलहः क्रमवर्धमानः ।

वित्ताधिदेवतमिति प्रकृत व्युदस्य

मत्तः श्रिय छलपरः समबोद्धस्त्वमङ्गः ॥ १४ ।

मत्तोऽधिका यदि रमा चपलाचिराभा

वैधेय । किं तत् इयं क्षमते न मत्तः

चातु भवन्तमपराज्यमपास्तशक्ति

भ्राम्यन्तमेवमधुना महियोद्धितोयम् ? १५ ।

त्रेतायुगे जलधिजा जगत्काळजामृत,

सा मत्प्रभावपिहितानमहानुभावा

* । नपेदत्वेन त्वाम् आश्रितवानिति , तिष्ठतोर्गन्धर्वायै आत्मनेपदम् ।

† प्राधान्यम् ।

‡ शङ्कतवानास ।

नक्तंचरोभिरनिशं परितुद्यमाना

रत्नोद्यहे चिरमतिष्ठदयोक्कवन्ध्याम् ॥ १६ ।

सन्दोष्य मद्रूपमसौ जगतां त्रयाणां

नाथो बलिर्विगतवैभववित्तराज्यः ।

जातो, गतश्च खुरमानुसुधांश्छूयन्

नक्तंदिवं परिहृतं तमसाहिलोकम् ॥ १७ ।

सत्पु सत्त्वरहितेष्वपि का कथा वा

विष्णुः स्वयं हरविरिञ्चिसमर्चितादिः ।

उद्योपयन् मम रूपं तु यभूय कोट-

यक्तं चकर्त्त च गिरो चनिरूप्यमाणः ॥ १८ ॥

लक्ष्मोक्तदा कमकरां दुपकारमस्य

भर्तुंस्तथा गतवतो विषमा विपत्तिम् ।

पत्युर्न याश्चकटहाः उपकर्त्तुमस्य

सा किं करातु भवतो मद रे वराको ॥ १९ ॥

विष्णोः का हरिरयं, ननु तत्तममर्चं

कोटानुता विजगतः प्रभुता च तुभ्या ।

चक्रस्य कर्त्तनमथो जगतः स्थितिर्वा

तत्प्रोतूये भवति नात्र विकल्पः ईदृशः ॥ २० ॥

किन्त्वेव तादृगगति यदवाप विष्णुः

त्वन्मानवर्द्धनमपेक्षि नु तद्विदानम् ।

१ उद्योपयन् यथाकदाचित् ।

२ यभूय—यमदा नाभुय ।

३ यादृशीकम्—यादृशम् ।

४ यमद ।

एवं यदि, त्रिभुवनेश्वरमानितं त्वं

केनेरितः कथय मां कृतवान् 'विमान्यम्' ? २१ ।

तत् शूयतां यदचिरेण करिष्यते ते

क्रुद्धेन सूर्यतनयेन विमानितेन ।

यस्या बलात् बहुदृष्टं ननु मन्यसे मां

सङ्गं तथा विघ्नयामि हि चिन्तया ते ॥ २२ ।

विच्छेदमाशु विरचय्य परानुरक्तां

कुर्याच्च तां, यदि न-कर्तुमल भवेयम् ।

ज्योतिर्विंदो न गणयन्त्वपशक्तिकं माम्

अन्यं ग्रहम्, ग्रहगणेषु वदन्तु नीचम् ॥ २३ ।

छाया प्रसूः प्रसवकटकरं परं मां

सम्भावयत्वविरताशुमुखो, पिता मे ।

पुत्राय मुञ्चतु पिता सृष्ट्यालुतां, यत्

ईदृक्क्रियः शनिरिति त्वजतु स्वधाम्नां ॥ २४ ।

इत्यमातर्जयन् सौरि-

निर्दहन्निव मां दृशा ।

अन्तर्दधे, सास्त्रनाथं

निद्रयानुपदं गतः ॥ २५ ।

इत्युक्त्वा नृपतिर्मोहा-

वेशसंमीलितेक्ष्णः ।

० ईषद्वं यथासाति बहुदृष्टं, यथावदपकृतमित्यर्थः ।

† पिता पुत्राय सृष्ट्यालुतां सृष्टयः, यत् यस्यात् मां ईदृक्क्रियं इति मत्वा मे पिता, एवं संधाम त्वजतु इत्यन्वयः ।

आभुग्नकण्ठनालथ

पतन्नेव तया धृतः ॥ २६ ।

सा चेनमवदत् स्त्रैर-

मंसस्थापितकन्धरम् ।

परामृशन्ती हस्तेन

मृदुना मञ्जुभाषिणी ॥ २७ ।

कार्येण विजृम्भयितुं

शक्तिमशक्तो गिरा प्रकटयति यत् ।

तत् जल्पतु धनिरनिशम्

चिन्ताये चिन्तयात् तं ॥ २८ ।

तव चिन्ता खलु तादृक्

योपेति गणय नृपवर ! न कदाचित् ।

अनुरागो ननु यस्याः

स्थिरतामिति न जसौकोवत् ॥ २९ ।

घासात् अन्यं चासं

स इवाश्रयति पुरुषान्तरं स सदा ।

आश्रयमेति कदाचित्

निपतति श्व निराश्रयो धासी ॥ ३० ।

सुरभी च यया व्रतति-

स्तरुमेकं धृतवती प्रशाखाभिः ।

• • आकर्षति सङ्गुलतः

तरुमयं गुलामपरं सङ्घसा ॥ ३१ ।

नैतादृक् तव चिन्ता,
नैषा वा धावती चणाकृष्टा,
पुरुषान्तरमाकर्षुः

न कदा गणयति निजां शक्तिम् ॥ ३२ ।

चित्तं मदोयमेतत्
नूनं लीहमयधरणिधरवर्यः ।

आकृष्टये तदस्या-

यस्त्वान्तोऽमणिरणुर्नालम् ॥ ३३ ।

रविसूनोः प्रातिकूल्यात्
राक्षसोभिः प्रपीडिता ।

कामं निकामदुःखार्ता
बभूव जनकात्मजा ॥ ३४ ।

किन्तु तस्याः किमकरोत्
शनिकोटो लसत्त्विमः ।

सतीखनान्त्री रत्नस्य
जानक्या मनुजेश्वर ! ३५ ।

त्रिलोक्या आधिपत्यस्य
निष्क्रेषेण दंशाननः ।

प्रविचालयितुं शेके
किं नु तस्याः स्थिरं मनः ? ३६ ।

दमयन्त्याः किमकरोत्
प्रतिकूलः कलिश्च वा

वर्ण्यते चरितं तस्या ।

श्रवणाञ्जलिना प्रिय ॥ ३० ।

प्रियंया सह भ्रमत एव कानने

निपधाधिपस्य फलमूलमश्रुत ।

हरधिका दशात्यशुरयू समाः क्रमात्

समय - समागमदसौ च दुष्करः ॥ ३८ ।

अनया विमोहनशरीरशोभया

सह वत्सर जनगणैरलक्षितः ।

अतिवाहये कथमिति क्षितोश्वरो

विकलेन्द्रियः समजनि क्षणं तदा ॥ ३९ ।

विपिने प्रिया त्वजत एव मे शुभम्

कथमन्यथा समयपान्नन भवेत् । .

इति चिन्तयन् नरपतिर्विशुचुभे

शतकाटिभिर्हतशिरा इव क्षणम् ॥ ४० ।

अथैकदा सा विनिवेश्य मस्तक

प्रियस्य बाहोः स्वपिति स्म ससृते ।

चिरेण लब्धावसरः क्षितोश्वरः

स ता विहातुं चकर्म तथाविधाम् ॥ ४१ ।

स बाहुमाकृत्य ग्रनेः शिराधरा

निधाय भूमौ उदतिष्ठदाकुलः ।

पदानि धीरः कतिचित् दधत् ततः

अवर्त्तत द्राक् विपट विचिन्तयन् ॥ ४२ ।

न वेत्ति चान्यां नृपतिस्तया विना

कथं नु तां मोक्षति भोषणे वने ।

उदयुनेत्रो विकलेन्द्रियः पुनः

प्रियैकपार्श्वे समुपाविशत् शनैः ॥ ४३ ।

कृतास्मटं श्यामिकया ततस्तु तत्

कलङ्करिष्ठाङ्कितचन्द्रसुन्दरम्

परिस्फुरदिव्यनिभाधरं चलन्-

मधुव्रतव्रातसमाकुलानलकम् ;

क्षणं विकुञ्चतुरभ्रु साध्वसात्

क्षणं स्मितस्मातरदच्छद मुदा

प्रतिक्षणं वर्द्धितदर्शनक्षणं

दृष्टं कान्तावदनं स नैषधः ॥ ४४, ४५ ।

न मां वने मुञ्च नृशसजन्तुभिः

समाकुले नाथ ! निराश्रयामिमाम् ।

वृत्तोरितं द्राक् प्रियया बचस्तया

निशम्य राज्ञो हृदयेन कम्पितम् ॥ ४६ ।

समुल्लासे च समोक्ष्य बल्लभां

पुरैव सुप्तामपकोधलक्षणाम् ।

० ततः स नैषधः मल श्यामिकया कृतास्मटम् चतएव कलङ्करिष्ठाङ्कितचन्द्र-
सुन्दरं परिस्फुरदिव्यनिभाधरं चलन्मधुव्रतव्रातसमाकुलालुर्क मधुव्रतव्रातेन समर-
सम्प्रेत समा, कृत्या चाकुलाव चलकायूर्ध्वकुचला यस्मिन् तत् तथोक्तं च
साध्वसात् विकुञ्चतुरभ्रु भयेन क्षणं विकुञ्चन्ती चतुरे मुखी यस्मिन् तादृशं क्षणं
मुदा स्मितस्मातरदच्छदं प्रतिक्षणं वर्द्धितदर्शनक्षणं चक्षे चक्षे वर्द्धितः दर्शनश्च
चक्षुः दृत्सवी येन तादृशं तत् कान्तावदनं दमयन्तीमुखं दृष्टं ।

अयायमाहूय दिगोश्वरान् मृगान्
समीरणं भूधरमेवमादिशत् ॥ ४७ ।

अयं नृशसोऽशरणां पतिव्रताम्
इमा वने मुञ्चति कार्य्यगौवरात् ।
भवद्विरार्य्यैः परिरक्ष्यतामिय
विपन्नरक्षा हि सता कुलव्रतम् ॥ ४८ ।

इतीरयित्वा नृपतौ विहाय ता
गते गलदर्थ्यमुदयुलोचने ।
वनाधिदेवो चकिता खलसदृशतिः
समित्य हस्तेन तदङ्गमस्मृशत् ॥ ४९ ।

व्यपेतनिद्रा परितो नन्दप्रिया
प्रिय दिदृक्षु मज्जिघाय चक्षुषी ।
अपूर्णकामापि तथाविधा क्षण
मिनाय नात्मन्तनिराशमानसा ॥ ५० ।

मनसस्त, भूनिष्ठित स्त्रक शिरो
गतस्य पत्युय चिरायमाणता ।
समुत्सुकं तत्पथदत्तचक्षुषे
शशंसुरस्यै सकल स्फुटाक्षरम् ॥ ५१ ।

ततः समुत्थाय ससम्भ्रम सती
विकीर्णकीशा च विमृहलाम्बरा ।
तंसतकुरङ्गोव वनेधितस्तती
विसेतुमोश विकला प्रचक्रमे ॥ ५२ ।

गुह्यासु कुक्षेषु सरित्तटेषु च

प्रिय प्रनष्टं रुदतो विचिन्वतो ।

यदा क्वचित् त न ददर्श विह्वला

तदापतत् भूमितले नृपात्मजा ॥ ५३ ।

अयत्नसर्वप्रतिबोधमुत्थिता

पुरी ययौ सा स्थिरलक्ष्मलीचना ।

निशम्य किञ्चिच्चकिता परागता

पुनर्यचेपोत् खलु तेषु तेषु च ॥ ५४ ।

अशब्दनिक्षेपपटं परागतः

प्रसार्य हस्ती स्फुटपङ्कजोपमौ ।

पिपेहि नेत्रे मम पृष्ठतः स्थितः

समेहि नायेति जगाद कातरा ॥ ५५ ।

अथो भुजङ्गो यमबाहुभोमः

कलिप्रयुक्ता विह्वतास्य एक ।

अदुष्टवत् हा भयकातराचोम्

मुक्तार्चनादा नृपनन्दिनीं ताम् ॥ ५६ ।

व्याधोऽप्लसा तत्र समेत्य कथित्

भुजङ्गस्य त निजघान घोरम् ।

रक्तसु तस्मात् यदसौ विधातुम्

इयेष तत् सर्पशत न कुर्यात् ॥ ५७ ।

न त यदा वारयितु

क्षमा साभूत् दमस्तसा ।

तदा सतीत्वरक्षार्थं

सतीं- तुष्टाव कातरा ॥ ५८

मातर्मातरयं व्याधो

सुष्णरक्षा करोति माम् ।

एहि त्राणाय पुत्रास्ते

रक्ष मा दत्तनन्दिनि ॥ ५९ ।

अरक्षे शरक्षे । विपन्नां विहस्ता-

मनाया निपादो बलादेति मातः ।

त्वदन्या न काचित् परित्रातुमीशा

गतिस्त्वं गतिस्त्वं गति देहि दुर्गे ॥ ६० ।

अरक्षे विधोरे विपज्जासमग्ना-

मपर्णे । त्रिनेत्रे । त्रिलोकेषु । रक्ष ।

महार्घं सतीत्वं हरत्येष मूढो

गतिस्त्वं गतिस्त्वं गति देहि दुर्गे ॥ ६१ ।

सहसा नयनात् गिरीन्द्रपुत्राः

निर्गतात् ज्योतिरल जगत् प्रदग्धुम् ।

विदधे विलसत्तडिहताभे

किरणैस्तस्य वन पिण्डवर्णम् ॥ ६२ ।

प्रविशत् नयन नृपात्मजाया.

विवरेमद्भिरदोः व्यनोकि तेजः ।

युगपत् विदहत् किरातदेह

घनमारौघमिवातितीव्रवेगम् ॥ ६३ ।

402

कर्धूरराशाविव तत्र पापे

दग्धे किराते मनुजेशपद्मराः ।

गात्रे प्रतप्ते सुरपुष्पवृष्टिः

विलोलरोलम्बकुलाः पपात ॥ ६४ ।

तच्चिन्तयालमवधूय मनोरुजं तां

लक्ष्म्या वचय तदनुस्मर नाथ सर्व्वम् ।

नारायणः कमलया सह मां यदाह

स्वप्ने समाहितमतिः शृणु तत् वदामि ॥ ६५ ।

सन्तापिताय रविरस्मिभिरेव कामं

छाया जर्नाय नितरां स्वदत्ते सुशीता ।

प्रह्लादं न च तिमिरीव निरुदृष्टेः

दीपो हि, सौख्यपरिवृद्धय एव दुःखम् ॥ ६६ ।

इत्यालोच्य मया चिन्ते !

जन्मतः सुखिनी युवाम् ।

अनुभावयितुं दुःखं

सुगृहीतः शनैश्चरः ॥ ६७ ।

शेषयामे वियामायाः

रमया सह माधवः ।

० विलोलां वचयं रोलम्बकुलं समरमूर्ध्नी यस्याम् सा ।

† रविरस्मिभिः कामं सन्तापिताय जनाय सुशीता छाया नितरां स्वदत्ते दीपते
एव, दीपो हि तिमिरीव निरुदृष्टेः प्रह्लादन च, दुःखं सौख्यपरिवृद्धये एव भावितः
‡ साधुभावः सुसाधुभावः शनैश्चरति यात्पथम् ।

§ सुगृहीतः—निपुणः ।

एवमाख्याय चाखास्य

पश्यन्त्या मे तिरोदधे ॥ ६८ ।

तदेहि मात्स्यिका एते

मत्स्यानाददते सुखम् ।

भिक्षित्वा कियतो मत्स्यान्

कुर्मोद्य देहधारणम् ॥ ६९ ।

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये शनिनिर्भर्तृसप्तो

नाम नवमः सर्गः ।

दशमः सर्गः ।

शकुलमेकमवाप्य* नृपस्ततः

प्रियतमामवदत् सुदितः परम् ।

भयमिमं † दृष्ट्वा, भयवन्तोऽस्य मे

विरमतु क्षुधया परिवाचनम् ॥ १ ।

शुभमुखात् श्रुतवान् शनिवासरे

ऽनलविदग्धमिमं भयमश्रुतः ।

प्रथममेति तदुत्थितयोद्धनं

तदनलं ज्वलय त्वरितं प्रिये ॥ २ ।

• नृपसुता नृपतेरनुशासनात्

शकुलमतस्थमसौ व्यदधत् सुदा ।

कथमिवोपनये भयमीदृशं

नृपतये यत भयसमावृतम् ॥ ३ ।

इति विचिन्त्य ययौ नृपभामिनी

सरसि कर्तुमनाथ भयोन्मृजाम् ।

सहि च तत्करतः पुनरुच्छसन्

जलमगात्, अहसत् शनिरम्बरे ॥ ४ ।

तथा हसन्तं शनिरम्बरे स्थितं

विदध पितृानलगतमया हया ।

जगाद किमेवमसाधु चेष्टितं

विकल्पसे वदधिक्षत्य निर्धृष । ॥ ११ ।

शने ! समाहूय नृपो विचक्षणो

विमानित त्वामकरोत् किमात्मना ?

यदस्तर्धेय्यं ननु वैरमोचनं

चिकीर्षुरेन तुदसि प्रतिक्षणम् ? ॥ १२ ।

विचित्रमेतत् दिगभर्तुरीरसो

भवाद्दयोऽभूत् तनयो हि, यः शने ।

निरागस दु खयतै' प्रपीडयन्

न लज्जते प्रत्युत तेन हृष्यति ॥ १३ ।

पापग्रहे त्वयि शने । परिकोपितेऽसौ

जानाति मत्पतिरनिष्टफल प्रकामम् ।

धर्मं तथामि न लक्ष्मी परिवर्द्धयेत्सा

सत्त्वया समस्तजगता परिपूजिताया' ॥ १४ ।

पत्युस्तथाविधविचित्रविचारशक्ति'

तादृक् स्वधर्मपरता बुधमोहिनी च ।

पापग्रह पवनवच्च सुदुर्ग्रह त्वा

क्रोधाभिभूतमकरोत्, नच तोषित ? धिक् ॥ १५ ॥

* चिन्ता अनलमर्मया दृशा अमरे स्थिता तथा इषम शनि विदध ।
विचित्रं । असाधु चेष्टितम् अविज्ञत्य कि बहु विकल्पसे एष जगाद ।

† ते शने । विचक्षणं रूप आत्मना स्वयं त्वां समाहूय त्विं विमानितम् अकरोत्
यत् दृष्ट्वा त्वस्तर्धेय्यं एव वैरमोचनं चिकीर्षुं प्रतिक्षण एव तुदसि पीडयति ।

‡ पत्युः सहानु बुधमोहिनी तथाविधविचारशक्ति तादृक् स्वधर्मपरता

धत्ते पतिमेम हि येषु न वसुवुर्धि
 संसारभावनिवहेषु विनश्वरेषु ।
 किञ्चित् चकथं कदनं ननु तेषु तेषु ।
 तेनैव जाल्म । तव गर्वपरत्वमोटक् १ १० ।
 दग्धः शने । शकुल एष पुनः श्वसन् यत्
 मायावलेन सलिलं प्रविवेश, तेन ।
 कार्यैष ते कृतमहोपकृतिर्भवामि
 पापं समाचरत एव, नमामि तत् त्वाम् ॥ ११ ।
 योऽयं करः प्रतिदिनं सुरभक्षभक्षं
 यस्मै पुरा स्वयमदात् कथमेष तस्मै ।
 दग्धं भक्षं ननु ददात्विति चिन्तया यत्
 दुःखं बभूव हृदयच्छिददो निहसन् ॥ १२ ।
 तत् तुभ्यं नम इत्युक्त्वा
 हसन्ती पत्युरन्तिकम् ।
 जगाम सा राजपुत्री
 सर्वं चास्मै न्यवेदयत् ॥ १३ ।
 तस्यास्तुत गर्वित वाक्य
 श्रुत्वा शनिरधोमुखः ।

पवनवत् सुदुर्युद्ध पापवद् त्वा जायामिमृतम् अकरात् । तोषित नक्ष ? न तोषत
 मकरात् । चित्त ।

* कदनम् अपचयम् ।

† पाप अनित्य समाचरत एव अनित्यपरये पश्यन्तेन ते तव तेन कार्येण
 कृतमहोपकृति भवामि, तत त्वां नमामि ।

सतीत्वतेजसा दग्धो

ज्ञानच्छायस्तिरोभवत् ॥ १४ ।

चिन्तावाक्यमुपश्रुत्व

दृपश्चिन्ताकुलोपि सन् ।

चिन्ताधिवारणायैव

निराकुल इवामवत् ॥ १५ ।

कन्दमूलं समाहृत्य

सोपयुज्य तथा सह ।

विशग्राम घर्णं राजा

ततश्चिन्तामवोचत ॥ १६ ।

“मादृशा नयनकीर्णगोचरः

सागरोपि मरुभूमिसोदरः ।

आश्रयामि यदि कल्पपादपं

सोपि याति सहस्रावकेयिताम्” ॥ १७ ।

अन्नपूर्णा त्रिजगती

यदात्र माययाहरत् ।

अलम्बमिच्छो भगवान्

तदेतं श्रियमवबोत् ॥ १८ ।

पश्य कान्ते वनमिदम्

एकेन शनिमायया ।

• • कटञ्जभ्याहारमहो

दिनेनाजायत प्रिये ॥ १९ ।

कान्ते मुखे नीरजाक्षि ।

कृच्छ्रेणैतावतापि ते ॥

अणुमात्र विषादस्य

कथं सङ्गं न सञ्च्यते ॥ २० ॥

एवमुक्त्वा तु सा विन्ता

विहस्य पतिमब्रवीत् ।

नास्ति मे विभवः किञ्चित्

विना ते पादपङ्कजम् ;

अविद्यतं तत् पुरतो

नित्यं नाथ । विराजते ।

तन्मे कथं विषादः स्यात्

नेष्टेष्टो हि विपोटति ॥ २१ ॥

राज्यादिकं बहु धनं

तव नष्टं महीपते ।

तेन त्वमोदयावस्थौ

जातोसि ननु वल्लभ ॥ २२ ॥

एवमुक्त्वा महाराजः

सोन्माथ इव चाब्रवीत् ।

कान्ते कान्ते भवत्येव

मेवमुक्तं स्फुटाक्षरम् ॥ २३ ॥

मम हि त्वन्मुखांशजात्

अधिकास्या घनादिषु ।

कष्टमेवं बाध्यमानं

त्वद्वचो बाधतेतराम् ॥ २५ ।

एव नृपवच. श्रुत्वा

चिन्ता त प्रत्यधीधयत्.

मन्मुखं तव सर्व्वस्व

त्वत्तपदञ्च तथा मम,

यद्येव तर्हि का चिन्ता

शनिना नो हत नु किम् ?

वर्त्तायिहे सम्मुखोमो

यदावा नाद्य मङ्गतो ॥ २५ ।

एतत् स्नान परित्यज्य

गमिष्याव. परिदयि ।

यथ्य भोरिपिता सूर्या

यात्यम्ना सद्धते, करै ॥ २६ ।

सुव्रनितेषु हि पत्सु सपतन् .

चरमाद्रे शिरमेव विधतः

क्षतमह्ननटस्रधारया

परिनिमस्तपनो विनीयते ॥ २७ ।

प्रकृतिः रूपया समागता

शुधिरस्त्रावनिरोधवाघ्र्या ।

जनदह्नननोनवामसां

हतमहे निदधाति त द्रुतम् ॥ २८ ।

तदुपान्तगलदुग्मस्त्रिभिः ॥

द्रुतचामीकरमाखरैः † क्षणम् ।

अनुरञ्जितवोचिरास्फुर-

क्षपलेव प्रिय ! सिन्धुरोच्यते ॥ २८ ॥

असितारुणमखरञ्च तत्

दिवि कोट्टक् ननु पश्य शोभते

क्षणमस्युनिधेर्जलं यथा

हरकण्ठद्विजित् सविद्रुमम् ; ‡

स्फुटकोकनदाकुला क्षणं

शितिसैवालततिर्यथा जले ;

परिपूर्णं इव क्षणं जवा-

गिरिकर्णकुसुमैः करण्डकः § ;

हरितैरुखैः फलैः क्षणं

निचितः प्लव इव ; क्षणं विस्मृत्

* तस्य तपनस्य उपान्तोऽयं गन्धनां समस्तस्य विरचयते ।

† द्रुतं गलितं वृक्षामीकरं मुखे तद्वत् भासते ।

‡ असितारुणं तत् अखरं वृक्षम अकारग्रह इत्यष्टयुतिजित् अर्थात् जलं सविद्रुमम् विद्रुमवृक्षसंज्ञितम् अस्युनिधेः समुद्रस्य जलं यथा जलमिव । दिवि कोट्टक् शोभते पश्य ।

§ अर्चं स्फुटकोकनदाकुला इत्युत्पलमालापरिव्यासा लले जलपत्रेवाल राजिर्दया जलपत्रेवाशिराजिरेव अर्चं शोभते । जवागिरिकर्णकुसुमैः क्षणं कशापुष्पैः जलापराजितापुष्पैश्च पूर्णः व्याप्त करण्डकः पुष्पमाजनामिव शोभते ।

स्फुरदुद्यशिखेव धूमिते-

ष्टकराजिजलदम्बिका निशि ॥ ;

स्रग्मिणदृशां घनद्युतिः

कवरोमश्च इवातिरम्यया

अरुणैः कपिशैश्च पाटलैः

कुसुमेर्गुम्फितया स्रजान्वितः १ ;

घनभावमुपेयुषा क्वचित्

परिरुप्येव नितान्तधूमला

वहता तरलेन च क्वचित्

रुधिरैषाग्निपुष्पमोषतक् ;

धवला क्वचिदिन्दुरोचिषा

हरिता शदविनिन्दिता क्वचित्

अरुणा च नवार्कशीचिषा

पतितेन ध्वजचित्रवाससा ;

रणभूमिरिव स्रग्मिणः ॥ ; दृश्यैः

निचितप्रान्तमिवातिचिह्नैः

* स्रग्मिणदृशां घनद्युतिः इति निमित्तं आश्रयः इव इव गच्छत्य इव, स्रग्मिणदृशां गच्छत्यात् स्फुरदुद्यशिखा निशि जलदम्बिका धूमितेष्टकराजिरिव शोभते ।

† स्रग्मिणदृशां घनद्युतिः क्वचित् पाटलैश्च कुसुमेर्गुम्फितया स्रजान्विता इति स्रग्मिणदृशां घनद्युतिः क्वचित् पाटलैश्च कुसुमेर्गुम्फितया स्रजान्विता इति शोभते ।

‡ क्वचित् घनभावमुपेयुषा परिरुप्येव रुधिरैश्च नितान्तधूमला, क्वचित् वहता तरलेन रुधिरैश्च अग्निपुष्पमोषतक् नवार्कशुभसंकाशा, क्वचित् इन्दुरोचिषा धवला, क्वचित् शदविनिन्दिता हरिता, क्वचित् नवार्कशीचिषा पतितेन ध्वजचित्रवाससा अरुणा च रणभूमिरिव स्रग्मिणः इति शोभते ।

अरुणं क्षणमुग्रवायुना

शतशो भिन्ननिपातितं गृहम् ॥ ३० ।

प्रकृतियत्तपस्तवाञ्चला

प्रियमित्रव्यसनेन दुःखिता ।

उपवोजयितुं शनैरिव

स्वयमेवारभते तदोद्दृश्यम् ॥ ३१ ।

मरुता परिचालिते ततो

मृदुना प्रावरणेऽपसर्पति ।

अतिरक्तवपुः पुनारविः

सहसायाति विलोकनीयताम् ॥ ३२ ।

क्षणमूर्ध्वकरः स्रजद्वगति-

निखिलं विखमिषाभिमन्वयन् ।

अभिधातुमिति स्फुटाक्षरं

दिनकृत् प्रकमतेऽस्तमाविश्यन् ॥ ३३ ॥

“ननु यस्य जगत्तयार्चिते

जननं निम्बलनिर्जरान्वये

वत पारिपदाय यस्य मे

शुरुशब्दाशुधादयो यद्वाः ;

निखिलं यद्वधकमोजसा

लघयन्, सृजगणं तिरोदधत्

• अतिरक्तवपुः इति निश्चितशब्दः अरुणम् उपवायुना शतशः भिन्ननिपातितं

अथ गृहमिव शब्दते ।

† इदम् तत् सिद्धम् ।

निराचक्रे, जाने सुरनरगणः कर्मवशमः

सुखं वा दुःखं वानुभवति न तच्चास्ति विमतिः ॥३८॥

इत्युक्त्वा कान्तया साचे

पर्यशाला न्यविक्षत ।

दोर्घायमानयामां ता

त्रियामामत्यवाहयत् ॥ ४० ॥

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये शकुलभूतस्याप-

हरणो नाम दशमः सर्गः ।

• एकादशः सर्गः ।

अथ प्रभाते नगराभियायिणा
पथा प्रतस्थे सह चिन्तया तथा ।
नृपः समुत्तोर्ध्वं वनानि पर्वतान्
दिनावसाने नगरं समासदत् ॥ १ ।

दक्षिणेन नगरं शुचिक्रियाः
काष्ठविक्रयपवित्रवर्चनाः ।
एकमत्यमवलम्ब्य सौख्यतः
काष्ठिकाः प्रतिवसन्ति केचन ॥ २ ।

इति प्रहृष्टः श्रुतवान् जनप्रजात्
प्रिये ! सुखं नो वसतां तैः सह ।
इति भुवाणो नृपतिस्ततः परं ,
जगाम तेषां वसतिं मनोरमाम् ॥ ३ ।

तौ विलोकाय पदचारिणीं पुरीं
दम्पती रुचिरदर्शनीं ततः ।
काष्ठिकाः स्तिमितचक्षुषः परां
कोटिमापुरतुनस्य नन्दयोः ॥ ४ ।

किं पुलीमतनयासमन्वितो
यार्सयोऽयमचुरे रूपद्रुतः ।

स्वां पुरीं परिहरन्नलक्षितो

वस्तुमेति विजनेऽस्मदालये ॥ ५ ।

किं स्मरः स्मरहराच्चः साध्वसात्

लभ्यमूर्तिरनुकम्पया विधेः ।

एति वस्तुमपविघ्नमात्मनो

भार्ययात्र विजनेऽस्मदालये ॥ ६ ।

किं विधुन्तुदभयात् विधुः स्वयं

रोहिणोपरिगतस्यजन् दिवम् ।

निर्जनेत्र वसतेऽपि कोपया

प्रैति वा नियतपूर्णमण्डल ॥ ७ ।

काष्ठिकैः प्रणतिममृशिरोमिः

प्रोतिवाप्यसनिलाङ्गुतगण्डैः ।

कण्टकाक्षिततनूभिरमायैः

स्तूयते च नृपतिः सहृदारः ॥ ८ ।

सच्चितं गुरु तपः सवितारं

लोकयद्विरनमेष चतुर्भिः ।

श्रुष्टकायलतिकेर्नु निदाघे

नास्मददृष्टिभिरहो जगदोश ॥ ९ ।

वात्याहतेर्विश्वगात्रवन्द्यैः

वज्रानलोत्तापनिकामतप्तैः ।

तद्विस्तृतान्नोक्तापि दूननेत्रैः

न वा कृतास्माभिरहो तपस्या ॥ १० ।

न पौषरात्रौ विगलहिमायाम्

आकण्ठमग्नैः सलिले च शोते ।

उद्देजिताङ्गैरवशेन्द्रियैर्वा

तेषु तपोऽस्माभिरसाध्यमोश ॥ ११ ।

तथापि नाथ । स्वयमभ्ययानया

समन्वितो नः पतितोसि दृक्पथे ।

प्रसीद देव प्रतिबोधयात्मनः

स्वरूपमस्मानसुबोधमोक्षर ॥ १२ ।

किं ललाटनयन तिरोदधत्

छद्मना धृतमनुष्यविग्रहः ।

धामराङ्गुलनयितु जनानिमान्

कान्तिया कपटवेशयागतः ॥ १३ ।

प्रत्युवाच नृपतिः समादृतः

काष्ठिकान् ध्रुवत एव तादृशम् ।

मानवोक्ति, भवता महात्मनाम्

आश्रयाय शरणागतः स्त्रिया ॥ १४ ।

इत्येव वादिनस्तस्य

वाक्यमाचिष्य काष्ठिकाः

ऊर्जुमैव महाभाग ।

वक्रमर्हसि किद्वरान् ॥ १५ ।

कायेन मनसा वाचा

मदन्त सद्यः मार्ग्यया

सपत्नोक्तं गुरुमिव

पूजयामो यथामति ॥ १६ ।

अदारम्य मङ्गाभाग !

शरीरं जीवमश्न नः ।

त्वदधोनं विजानोहि

प्रोक्तेन बहुना च किम् ॥ १७ ।

उपदेशैश्च कार्यैश्च

देवीयं करुणापरा ।

यथाजातांश्च नो दारान्

शिष्टां लभयतु ध्रुवाम् ॥ १८ ।

मनुष्यपदवीं येन

सृशामो वयमञ्जसा ।

शुरो ! त्वया तथा कार्यम्

इत्येतत् प्रार्थयामहे ॥ १९ ।

आप्यायितोऽपि भवतां

वचसानृतवर्षिणा ।

हृत्तिमायित्य युष्माकं

करिष्ये देहधारणम् ॥ २० ।

एवं वादिनि शोवत्से

काष्ठिका हृष्टचेतसः

तथेत्युक्ता नृपस्यास्य

संविधां चक्रुरादृताः ॥ २१ ।

प्रत्यहं काननं गत्वा

तैः सार्धं नृपतिस्ततः ।

अल्पभारं महामूल्यं

चन्दनेश्वनमाहरत् ॥ ३२ ।

तद्विक्रयेण नृपतिः

वणिग्भ्यः प्रतिवासरम् ।

लेभे बहु धनं, तेन

खाद्यद्रव्यं समाहरत् ॥ ३३ ।

चिन्तया संस्कृतं भक्ष्यं

देवभोग्यं नृपस्ततः ।

सापत्यांस्तान् सपत्नीकान्

समादरादभोजयत् ॥ ३४ ।

अनास्वादितपूर्वं तत्

भक्ष्यं पेयञ्च काष्ठिकाः ।

भुक्ता पोत्वा च सर्वे तां

मेनिरे छलमानवोम् ॥ ३५ ।

तेः सार्धं यसतस्तस्य

सस्त्रीकस्य महोचितः ।

सप्तधा सप्त भिन्नानि

दिवसान्यतिचक्रमुः ॥ ३६ ।

नृपकर्मणि किंकर्षः

प्रियशिष्याः कलाविधौ ।

तेषां गृहिण्यदिन्तायाः

वयस्याः संकथासु च ॥ २७ ।

योगक्षेमकरे भूपे

दिनैः कतिपयैस्ततः ।

काष्ठिका वीतदारिद्र्याः

तुच्छवृत्तिं जडः क्रमात् ॥ २८ ।

सन्दोषिते ज्ञानदीपे

तिमिरे मोहनामनि ।

निरस्ते, ते महाप्राज्ञाः

जाता गौरवभाजनम् ॥ २९ ।

देशोन्नतिसमाधायां

नियुञ्जाना महत् धनम् ।

भूस्वामिना च सञ्जाताः

प्रतिक्षणमवेक्षिताः ॥ ३० ।

व्यसने कृतसाहाय्या

निवार्य चार्थकच्छताम् ।

प्रतिवेयिजनानां ते

प्रियभावुकतामगुः ॥ ३१ ।

तदवस्थांय तान् सर्वान्

पश्यती नृपतेस्तनूः

अप्राकृतापि हर्षाय

मूर्च्छतेऽलं बभूव न ॥ ३२ ।

प्रजापालनसम्भूत-

सौख्यस्य नृपतिः क्षणम् ।

स्मर्त्तुं नावसरं लेभे

प्रशासत् काष्ठिकानिमान् ॥ ३३ ।

अक्षौ सौख्याय दिव्याय

नासूयति शनिः कथम् ।

इत्यसौ नृपशार्दूलः

सा च चिन्ता विसिम्भिये ॥ ३४ ।

कटाचित् रम्यतोराया-

स्तटिन्या बोधसि स्थितम् ।

चिन्ता समेत्य सावित्रया

प्रणनाम नरेश्वरम् ॥ ३५ ।

कथं नमति मां चिन्ते !

किमर्थमिह यागता ?

एतैवं सा धत्तुमित्य-

मारेभे नृपगेहिणी ॥ ३६ ।

इयं सा पद्मनाभस्य

धत्तस्य गेहिणी शुभा ।

स्तनसि यद्वसुधैर्नाथ !

मन्दोत्कण्ठा ननान्दरि ॥ ३७ ।

नीचवंशप्रसूतेति

नास्याः कार्य्या विमानना ।

पङ्कजापि गुणैराढ्या

पद्मिनी कस्य न प्रिया ॥ ३८ ।

अस्याः सुनिष्पन्नमपि ग्रहाणां

वैगुण्यतोऽयं ननु दीप एकः ।

अदूषत् जीवितमिन्द्र, शुभं

गोमूत्रविन्दुः पयसामिवौघम् ॥ ३९ ।

वन्ध्यत्वरूपेण सुजङ्गमेन

वज्रा इव श्रोत्रमसम्भ्रयाः ।

अस्या गुणौघैरपि भूयिताया

सुरम्यदृश्यत्वमकारि भोमम् ॥ ४० ।

श्वश्रूः पुनर्दारपरिग्रहाय

पुत्रं नियुङ्क्ते ननु नमूकामा ।

किन्त्वेव वत्सः सुहृद्वानरागो

न तन्मते तिष्ठति धर्मबुद्धि ॥ ४१ ।

सुतोऽनया * मे प्रतिषिध्यमानः

पत्न्यन्तरं नेच्छति सद्यहोतुम् ।

इति स्थिरीकृत्य च पश्यतोमा

श्वश्रूः सदा रोषकषायनेत्रा ॥ ४२ ।

स्वयानुरुद्धः सर्व पद्मनाभः

आदास्यते नाथ कलत्रमन्यत् ।

* अनया सावधाना प्रतिषिध्यमानः म मम सुतः पद्मनाभः पत्न्यन्तरं सद्यहोतुं न इच्छति इति वृत्तिः । श्वश्रूः पद्मनाभस्य माता इमा सदा रोषकषायनेत्रा सुतो पश्यति ।

इत्याशयैषा शरणं प्रपन्ना

यत् सांप्रतं संप्रति तत् विधेहि ॥ ४३ ।

इत्येवमुक्त्वा नृपतिः सरोप-

थिन्तामवादीत् स्फुरिताधरौष्ठः ।

किं विस्मृतं ते यदहं क्षिपामि-

बहुं विवाहं घत बद्धनर्थम् ॥ ४४ ।

अधमो महोरुहचयेष्वयं तरु-

र्वैर्बुभिल्लताभिरुपगूढविग्रहः ।

बहुवृक्षभात्वमचलेष्वपि प्रिये,

न सहे, कथं तनयतामुपेयुषि ॥ ४५ ।

दयिते ! प्रसूनरुचिराश्च मास्ततीं

बहता व्यपेतकुसुमां परां समं ।

समरागता यदपि दर्शयतेऽमुना

तरुणा, तथापि किमयं सुतेः पदम् ? ॥ ४६ ।

प्रियस्य यासां व्यसने विपत् समा

समोचिता तास्तपि वृत्तिरस्य च ।

रपौ समप्रेम्नि विमत्तिमागते

तन्नोनिमग्ना हि दिशेव पद्मिनी ॥ ४७ ।

न यद्वनाभः समवृत्तितां व्रजन्

इमां प्रवीणां न च तां नवा समं ।

क्षमिष्यते तोषयितुं ततः कमात्

सुखं निरुद्धप्रसरं भविष्यति ॥ ४८ ।

न चित्तमेतत् यदि सा नवोदरा

मायापरा तन्नयनं कृणुहि ।

अविद्यायाधिष्ठितचित्तवृत्तेः

विभोरपि ज्ञाननिर्घेर्विकारः * ॥ ४९ ।

तस्याः समासाद्य शरीरसङ्गं

चिन्तामणिस्तादृश एव कान्तः

विहाय नैसर्गिकभावमग्रम्

अलाततामेप्स्यति नात्र शङ्का ॥ ५० ।

प्रवयसि घत पुच्छे सञ्जयन्तो नवोनां

जनिमियमतिमूढा पशनाभप्रसूतिः ।

लगयति विषभोमा वस्तुगत्या भुजङ्गी

तदनुसरत यूयं मामिमां वारयामि ॥ ५१ ।

इति श्रीशिवतृप्तसचरिते महाकाव्ये काष्ठिकालयाभि-

गमनो नाम एकादशः सर्गः ।

* यदा ज्ञानानाद्य अवभृत्पि अविद्यायाः (मायायाः) विह्वलाचल भवति, तदा अज्ञानात्माः स पश्यन्माया, तस्य नवोदया अभिहितचेता यदि सतिवैभवं जानाति किं विषम् ।

† इमा पशनाभजन्तोऽपि वारयामि, यूपमपि मामनुसरत घत सादाद्यं कुरुत ।

द्वादशः सर्गः ।

गच्छन् कदाचित् शनिमायया द्राक्
कथित् वणिक् सैकतरुदनीकः ।

उद्धारणेऽस्याः विफलप्रयासो

विपादसिन्धौ सगणो न्यमाङ्चीत् ॥ १ ।

देवज्ञवेशेन तिरोहितात्मा

शनैरस्तत्तरणोमुपितः ।

उवाच साधो ! ग्रहकोपतस्ते

दुरुत्तरापत् सनुपस्थितेयम् ॥ २ ।

पूर्वं प्रयाणात् भवता न शान्ति-

र्नवग्रहाणां विहिता नष्टार्चा ।

पिधीयतां सा प्रथमं यथावत्

पद्यात् तरेरुदरणं मुसाध्यम् ॥ ३ ।

अनुष्ठिते तद्वचनात् यथावत्

यामे यज्ञाणां परिपूजने च ।

भक्त्या विनम्रं विहिताञ्जलिः तं

कार्तान्तिकोऽसौ समुपादिदेश ॥ ४ ।

साधो सदाचाररता वराहो

काचित् शुभा काष्ठिकयाभूमी

वसत्यसौ चेत् सृशति प्रसन्ना

तरिस्ततः प्राप्स्यति वायुवेगम् ॥ ५ ।

तद्वत्सभो याति वनं प्रभाते
 काष्ठाय यामातु परमेति गेहम् ।
 गन्तव्यमस्मात् सविधे त्वयास्याः
 परं परेद्युर्द्युमण्येः प्रकाशात् ॥ ६ ।

तस्याः प्रसादेन विना तवेयं
 तरिर्विपन्ना ध्रुवमित्यवेहि ।
 सर्वप्रयत्नेन ततस्त्वयासौ
 प्रसादनोया ननु सार्थवाह ॥ ७ ।

स्त्रिया हि चित्तं नृपनोतकोमलं
 परोपतापेन भवेत् द्रुतं द्रुतम् ।
 ततस्त्वयेदं व्यसनं सुदुस्तरं
 निवेद्यमसौ रुदता भृशं वणिक् ॥ ८ ।

या तच्च पक्ष्मां गतभूषणत्वात्
 शोच्या विपद्या ननु पक्षिनीव ।
 विमुक्तवातेरितकेशजाता
 धूमावलोच्छन्नशिखेः वज्रैः ;
 ज्ञानच्छविः क्षीणतर्जुः प्रकामं
 भीमोपरक्ता ननु रोहिणीव ।
 तरुत्वचा संहतगात्रगृष्टिः
 सदैव नासाग्रनिविष्टदृष्टिः ;
 दृष्ट्वा त्वया सन्द्विहोननेत्रं
 तां विद्धि नीकोद्धरणे निदानम् ।

प्रयाहि साधो कुरु तत्प्रसाद-
मुक्तैवमादित्यसुतस्त्रिभूत् ॥ ९ ।

स्तानद्युतौ व्योमतलात् निपत्या-
परं पयोधिं विशतीन्दु विम्बे ।
पत्युर्विद्योगादिव शोकमग्ने
तारागणे नश्यति नष्टभासि ;
पूर्वार्द्धिमाकृष्टं च सानुरागे
करैः समुत्क्षिप्य तमोवितानम् ।
क्रमेण संभिन्नदलां हसन्तीं
सरोजिनीं पश्यति पद्मिनोशे ;
महोदहाणां शिखरेषु बाला-
तपेन रक्तेषु दवाग्निबुद्ध्या ।
भियेव सर्वेषु विहङ्गमेषु
जहत्सु नोड़ान् कृतघोरनादम् ;
स सार्धवाहः कृतनित्यकर्म्य
स्नातः प्रवित्रो गल्ललग्नवासाः ।
उपानहा मुक्तपदो विनोत-
शिन्तान्तिकं प्रापदमौलिमूढो ॥ १० ।

तां प्रत्यभिज्ञाय विनक्षणेस्तैः
चिह्नैः क्षितौ पातितजानुषस्तः ।
ननाम भक्त्या गलदशुनेषो
नुनाव वहाञ्जलिरेवमेनाम् ॥ ११ ।

तरो मेऽन्तरोपे निमग्नाचलास्ते

तदुद्धारणं त्वत्पदस्यार्थतः स्यात् ।

न चान्या गतिं मे विजानोहि मातः

सति । त्वां नमामोश्चरि । त्वं शरण्या ॥१२॥

श्रुतं मे पुरा त्वं पितुर्यज्ञभूमौ

निशम्य प्रमूढात् ततो भर्तृनिन्दाम् ।

अद्वासीः शरोरं समाधिप्रभावात्

सति । त्वां नमामोश्चरि । त्वं शरण्या ॥१३॥

यतस्तं गतास्तु वने संत्यवन्तं

युनर्जीवितं त्वं स्वशक्त्या चकथं ।

न चित्र यदि त्वत्पदस्यार्थनाम्ने

तरो स्यात् समुत्तारिता दक्षपुत्रि ॥ १४ ॥

।ना त्वा जगद्वाहसम्भाव्यशक्तेः

कृशानोः परित्रातुमीशाभवत् का ।

रोचाप्रदाने प्रवृत्ताच्च सीता

तरो मे विपन्ना तदागच्छ मातः ॥१५॥

ने तू भ्रमन्तीं विमुक्ताच्च पत्न्या

यदासी किरातोऽवदद्दुष्टवाक्यम् ।

।दा त निहन्तुं त्वदन्या च का स्यात्

समर्था, यदि त्वं दयाद्री न वा स्याः ॥१६॥

।हं वक्षिक् दक्षसुता सती सा

किमर्थमेव वद जल्पसि त्वम् ।

त्वां प्रत्यभिज्ञातवतो शने ! त्वं

मां विप्रलब्धुं समुपस्थितोसि ॥ १७ ।

निशम्य चिन्तावचन स साधुः

दोनाननस्तन्मुखसक्तदृष्टिः ।

उदयुरेव विहिताञ्जलिस्तां

जगाद रोपेण कशायनेत्राम् ॥ १८ ।

मातः परोक्ष नहि तेऽस्ति किञ्चित्

सम्भाव्य किं तत् रविजं ग्रहं माम् ।

दंष्ट्रस्यकाण्डे वद नेत्रनिर्यत्-

क्रोधाग्निना निष्कृष्टा दयार्हम् ॥ १९ ।

नौकानिरोधात् पुलिने तटिन्याः

दुःखेन कालं नयतः कियन्ति ।

दिनान्यतोतानि समाञ्च मातः

शोच्यां दशां प्राप्नुवती जनानाम् ॥ २० ।

अकालपाताक्षममस्तसंख्यकं

क्रमेण सोदत् विजहत् महार्घताम् ।

निरुन्तति द्रव्ययतोव सुन्दरं

विस्तोक्यमानं मम जीवितं सति ॥ २१ ।

व्यपेतकाला कतिचित् पदार्थाः

निर्भूत्यतां यान्ति च निर्व्यपेक्षाः ।

न वेद्मि कः कर्मविपाक एव

प्राणेषु विसेषु च मां दिनस्ति ॥ २२ ।

अत्रत्यलोकेषु च पृच्छ्यमानो

यः कश्चिदागत्य वदित्यति त्वाम् ।

यदेष साधुः सगणोऽतिमात्र

कष्टं प्रपन्नः खलु सोदतीति ॥ २३ ।

ज्योतिर्विदामघसरय कश्चित्

उपादिशत् मा गणयन् कदाचित् ।

अस्यैव पत्न्या किल गूढरूपा

काचित् सती, ता शरणं भजस्व ॥ २४ ।

तस्यां पदस्पर्शनमात्रतस्ते

विपद्भिर्मुक्ता भविता तरोयम ।

तत् स्नानार्थमाह । ब्रज तत्सक्त्या

तया विनान्या न गतिस्तुवेति ॥ २५ ।

त्वा प्रत्यभिज्ञाय विलक्ष्यैस्तै-

स्तैर्लक्ष्यैस्तद्गणकोपदिष्टैः ।

प्राप्तीस्मि मातश्चरणार्पणेन

तरीं समुत्तारय तारिणि त्व ॥ २६ ।

किंवा भयं देवि । शतैश्चरात् ते

विभेति सिद्धो हरिणात् किमेतत् ।

प्रकृष्टमैश्वर्यमहो भवत्याः

सर्वामरेभ्यः शनितः कथा का ॥ २७ ।

• • शुद्धोत्तकः स्नेहं तिरोविधत्ता

धाम्ना च तारामुद्विन्दुक्रान्तिम् ।

इन्द्राय सौरीं, न कदाचिदेषं

सौरिः सतोभाववितुं, क्षमः स्यात् ॥ २८ ।

तदेहि मातः करुणापरा त्वम्

पदा स्पृशन्ती तरणीं निरुद्धाम् ।

विद्यालय द्राक् तव कोर्त्तिरेषा

प्रद्योतयत्वम्ब ! जगत् चिराय ॥ २९ ।

इत्येवमुक्त्वा गन्तदयुनेषे

चिन्तापदं चुम्बति सार्थवाहे ।

सा यशनाभस्य च धर्मपत्नी

प्रचक्रमे भाधितुमाहता ताम् ॥ ३० ।

सन्दृश्यते या त्वयि शक्तिमत्ता

सा देवयोनिष्वपि दुर्लभा हि ।

तत् सा कथञ्चिदपि मानुषेषु

न सम्भवेत् प्रागिति निययोभूत् ॥ ३१ ।

केनापि कार्येण निगूढरूपा

पत्या तथा च्छद्मनरेण सा वै ।

अपातरत् कापि भुवः सुरेयी

न मानुषोर्य न च मानुषोऽपि ॥ ३२ ।

आकारगुणावपि यद्वतो वा

गतिः स्थितियोक्तिरमानुषो सा ।

स्फुटाक्षरं प्राह निजस्वरूपम् ।

द्रेष्टा समुद्भेत्तुमलं रहस्यं

(रहस्यमुद्भेत्तुमलं हि चेष्टा) ॥ ३३ ।

अथ वणिक् प्राह यथा तथैव तत्
 न सशयोस्मिन् विषयेऽणुमात्रक ।
 न बुध्यते तत प्रकृत प्रयोजन
 प्रणोदिता येन दशामिमा गता ॥ ३४ ।
 न तेन बुद्धेन च न प्रयोजन
 महत् पुरास्माभिरनुष्ठित तप ।
 तदेव चैव भवती सभर्त्सुका
 चकार न प्रापयितु कृतार्थिताम् ॥ ३५ ।
 श्रुत भवत्वा मुख्यपङ्कजान्मया
 यथा हरि सौरिनिपोडित स्वयम् ।
 शिला चकर्त्तास्थितकोटविग्रहो
 धृतकवेणि विदधश्चिर रमाम ॥ ३६ ।
 हरापि गोर्था सह सौरिपोडनात्
 कुवेरशैल विजहन्नगेश्वरम् ।
 दधत् वपुर्मानुषमस्रदालये
 निष्कृष्टकर्मो चपयत्यनहसम् ॥ ३७ ।
 न चैव सौरिश्च लसार्थयाह
 समुगतस्त्वा सति विप्रलब्धम् ।
 यस्माद्भयादेवमनुप्रपन्ना
 शोष्या दशा विम्बविमोदिनो त्वम् ॥ ३८ ।
 स एवमेव रूपेण प्ररोदिति
 चितो लुठत्याकुलमानसो मुहु

विचुम्बति त्वक्षरणं नताननो

मनो न विश्वासमुपैति मामकम् ॥ ३८ ।

वज्रामि नित्यं सलिलाय निम्नगां

तरिष्व पश्याम्यचलां कियच्चिरम् ।

पिता ॥ न यावत् विनिवर्त्तते वनात्

विधेहि तावत् वणिजो हितं द्रुतम् ॥ ४० ।

प्रबोधितैवं नृपधर्मपत्नो

चचाल दृष्टं वणिजं तमन्वक् ।

कौतूहलात् काठिकयोपितस्ता-

मनुव्रजन्ति स्म विद्वद्वर्याः ॥ ४१ ।

आसाद्य चिन्ता तटिनीं तटस्था

व्यलोकयत् तां ॥ तरणीं निरुद्धाम् ।

आरोहयस्तां विनयाच्च नम्राः

तां ॥ मैगमा नार्जमनस्पर्द्धयाः ॥ ४२ ।

तत्पादसंसर्गत एव नीका

॥ ४३ ॥ गतिं प्रपेदे प्रतिरोधमुक्ता ।

साधो ! तरेर्भामवरोहयाद्य

भर्तान्ययोद्दिग्गमुपैत्यपश्यन् ॥ ४३ ।

भक्त्या ततस्तां परिरूप्य साधुः

यावत् तदेवाप्राप्तिपालनोत्तमैः

प्रवर्त्तते तावदुपैत्य सौरि-

देवश्ववेशो वणिजं न्यपिधोत् ॥ ४४ ।

मा तावदेवं कुरु सार्थवाह !

पुनस्तरुण्यां प्रतिरुद्धगत्याम् ।

सुदुर्लभेयं भविता, तदानीं

का ते गतिः ? याहि सहैनया तत् । ४५ ।

प्राग्देशराजस्य महामहिम्नः

श्रीवत्सुनाम्नो नृपतेरियं सा ।

भनर्णवोत्या कमलापरिव

चिन्तेति पत्नी मघनीयकीर्त्तिः ॥ ४६ ॥

प्रमष्टराज्येन शनैः प्रकापात्

यत्था सह्य वनमाजगाम ।

सतीत्वसम्भूतमह.प्रभावात्

एनं परिचातुमना विपन्नम् ॥ ४७ ॥

उद्दमचित्ता पतिदेवतीति

न मन्यते सौरिमिय दृष्टाय ।

परानुरक्ताश्च विधातुमेनां

सर्वात्मना तत् यतते स सौरिः ॥ ४८ ॥

प्रत्यक्षदृश्यं ननु रूपमस्याः

इदृक्कृतया जाल्वदि सावधारि ।

राक्षपरक्तेषु शशाङ्कमूर्त्तिः

स्वातेदृशीयं यनिमिषद्वेष्ट ॥ ४९ ॥

यदस्ति रूपं निहतावशिष्टं

तदेव साधो ! स्फुटमाह तुभ्यम् ।

यदेवमेव' भुवनत्रयेषि

न द्रक्षसि त्वं नच पश्यसीति ॥ ५० ॥

ससागरा तस्य धरा करार्पिता

यः कर्तुमेनां वशवर्त्तिनोमलम् ।

अयं शुणोऽस्या ननु सर्व्वोपितां

विलक्ष्यः केन नभेयमिष्यते ॥ ५१ ॥

सम्पूर्णतां तेन ग्रनेः प्रतिष्ठा

गमिष्यतीत्यथ न कापि मद्वा ।

इति ब्रुवन्तं तमुवाच चिन्ता

विकम्पितभ्रूकुटिलानना सा ॥ ५२ ॥

किमाद्य ? धिक् ते गणना ? मूढ !

पूर्णप्रतिष्ठा भविता स सौरिः ?

कथं नु ते मूर्धनि तीव्रवेगम्

अद्यापि वज्रं पतितं न पाप ॥ ५३ ॥

अन्याद्गस्ते मयि दृष्टिपातः

मन्ये स एवासि ग्रनेयरस्वम् ।

मा प्रद्रव प्रद्रव तिष्ठ तिष्ठ

कथं विलोमांसिभयात् नमस्यः ॥ ५४ ॥

सा विस्मितान् प्राह च जैगमांस्तान्

दुरात्मनाहं कथितास्मि केति ।

तदाय नोकां स्यगितां कुरुध्वम्

उत्कण्ठिताहं पतिदर्शनस्य ॥ ५५ ॥

इत्यादिशन्तीं स वणिक् विनीतः ।

तां प्रत्यवादीत् घृततत्पदाब्जः ।

अवेहि मातस्तव वासभूमिः

इतः प्रदेशात् दश योजनानि ॥ ५६ ।

स्पष्टा तरिस्त्वचरणारहन्दैः

प्रयाति वायोरतिशय्य वेगम् ।

तद्देव्यमास्थाय कियन्ति मात

र्दिनानि तिष्ठाच, कृतं भयेन ॥ ५७ ।

यस्या भयात् सौरिरसौ विहस्तः

प्राप्तोयत कापि च पश्यतां नः ।

तस्यास्तवास्मात् शनिता भियात्

द्रव्यन्ति सर्वे भवतीं सतीं ताम् ॥ ५८ ।

व्यामोहितसौ रविसूनुवाक्यैः

समुत्सहेत प्रबलप्रलोभः

स्पर्ष्टुं त्वदङ्गं यदि कचिदस्य

गतिर्देवाग्नौ पतती ध्रुवेष ॥ ५९ ।

श्रीवत्सराजः सुगृहीतनामा

सप्तागराया धरणेरधोशः ।

मयत्पतिः, मत्पतिरस्य ! रस्यै

करं प्रतापेन जितो ददाति ॥ ६० ।

त्वं देवि । साक्षात् ननु दक्षपुत्री

देहं पुनर्भीतिकमादधाना ।

अस्मद्विधानां करुणार्द्रचेताः

विपदिनाशाय धरां पुनासि ॥ ६१ ।

यन्मे तरिर्लब्धगतिः प्रयाति

विजित्य सूर्याश्वगणं जवेन ।

स त्वत्पदाभोजरजःप्रसादः

तत् किं न येनासि ममार्चनीया ॥ ६२ ।

कियत्सु गच्छत्सु दिनेषु मातः

कार्यं समाधाय निवर्त्तमानः ।

नेप्यामि निर्विघ्नमलब्धकटां

पत्युः सकाशं भवतीं स्थिरैधि * ॥ ६३ ।

चिन्ता तदैव वणिजातुनीता

अत्युत्तरं न प्रतिपद्यते स्म ।

वद्वाक्कलिर्मुद्रितनेत्रयुग्मा

तस्थौ च सूर्याभिसुखी स्थिराङ्गी ॥ ६४ ।

भगवन् जगतस्तमो हरन्

उदयाद्रेचरमाचलं व्रजन् ।

वितरन् निखिलाय देहिने

ननु चैतन्यमतन्वते धियम् ॥ ६५ ।

स्वसुतस्य कथं शनैरिमां

धियमुच्छेदयरां परात्पर ।

न निवर्त्तयसि प्रमाद्यती

निजकार्यात् तव तात ! निन्दता ॥ ६६ ॥

* स्थिरा सूर्यापिधा एधि भव (अक्षरार्थः हि) ।

श्रवलां कलनापरेण मां

विपदं दोषमृते सुतेन ते ।

परिलम्भयता वतीदृशोम्

पितरालोकय नृत्यते ॥ मुदा ॥ ६७ ।

जनकाय निवेद्यते कृतं

तनयेनाहितकर्म भास्कर !

अग्निनाशनिनेव यत्कृतं

कदनं तत् तव काप्यते मया ॥ ६८ ।

अथवा अग्निशासनं पितः

तव दुःसाध्यमिदं नु तिष्ठतु ।

हर मे हर रूपमोदृशं

विकृतां मां कुरु चार्थदर्शनाम् ॥ ६९ ।

वृक्षत्वां वरमोदृशं चित्तिभुजः पद्मां जगत् तत्क्षणे

छन्नं घोरतमम्बुटाभिरखिलं रुद्रावलोकं क्षणम् ।

निर्याते तिमिरे क्षणेन नयने ग्रीष्मोत्थयस्त्रां पुरो-

ऽदृष्ट्वा विस्मयमागतस्तत इतीऽन्विष्यन् वणिकं दृष्टवान् ॥

पर्यङ्के शयितां विमुक्तवपुषं कंकालशेषां जरा-

जीर्णां निखसतीं बलीमुखमुखीं केशालकेर्वजिताम् ।

दुर्गन्धां क्लिप्तशिचिर्षीं परिहृतां भोमैर्भुजङ्गैस्तथा

दुर्दर्शा दहता च देहमहसा पोतैकदेशे स्थितान् ॥ ७० ॥

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये विन्तावियोगो नाम

द्वादशः सर्गः ।

तयोद्दशः सर्गः ।

आधत्तमानाय वनात् नृपाय
सव्येतराष्ट्रा स्फुरतातिमात्रम् ।
आवेदि सर्व्वं तदश्वं चोरं
निशम्यते तेन पुरा षट्हे यत् ॥ १ ।
सव्येतरत् चक्षुरिदं मदोयं
स्फुरत् स्फुटं वक्ति किमप्यनिष्टम् ।
न केवलं नामत एव धत्ते
वामत्वमेतन्ननु चार्थतोपि ॥ २ ।
राज्यं समुच्छेदमियाय सर्व्वं
नीराजधानिर्व्वनमाश्रितोस्मि ।
शरोरमायस्य करोमि वृत्तिम्
अज्ञातवासञ्च चिरं वसामि ॥ ३ ।
यन्महमेव रविसूनुरेषः
दृष्ट्यात्यजस्त्रं नहि तेन दूये ।
एकाहिं चिन्ता तमसां प्रमाथे ।
सदातनी भास्कररश्मिमाला ॥ ४ ।
सा चेत् तदा किं परिचारिकाभिः
वाणो तदीया यदि किं क्षुधामिः
पोतेन किवा यदि बुद्धिरस्या
विपत्पयोधेस्तरणे सुखेन ॥ ५ ।

शनेय तां तां विषमां प्रतिघ्नां

मुहुर्मुहुर्मीं स्फुरदेतदधि ।

प्रतिघ्नां स्मारयति प्रकम्प-

चित्तस्य वक्तोव तदिष्टसिद्धिम् ॥ ६ ।

उत्कम्पते पादयुगं पुरस्तात्

यातुं, समासचतरे निकेति ।

सोदत्यष्टः किं सुतरां मदङ्गं

किमथ चित्तं व्यथतेतरां वा ॥ ७ ।

चिन्तेतरत् वस्तु न किञ्चिदस्ति

मत्स्वामिकं, तत् तदग्रशेषो १* वा ।

किमन्यदथ स्फुरणेन वामं

ससूचयेत् चक्षुरधो हृतोस्मि ॥ ८ ।

नायाति यावत् तदनिष्टवार्त्ता

स्फुटाक्षरा दुःश्रवणा श्रुतिं मे ।

मच्छामि तावत् विषयान्तरं द्वाक्

श्रेयस्तथा कुर्वन्त एव मन्ये ॥ ९ ।

तयाकृते त्वन्युततद्विपक्षेः

मृत्युः सुखो मे ह्यसनं हि वच्छन् ।

सन्देहदोषाचसचित्तहृत्तेः

अमृत्यु कष्टं मरणमधिकं यत् ॥ १० ।

* मुहुर्मुहुः कुरात एतत् वामम् आद्य चक्षुर्मां शनेय ता ता विषमा प्रतिघ्नां प्रतिघ्नय, स्मारयति, चित्तस्य प्रकम्पः तदिष्टसिद्धिः, तस्य शने इष्टसिद्धिं तां विषमायां परस्परगतमन्यपेक्षाम् वक्तोव ।

१ तस्य चित्ताध्यक्ष वस्तुन अग्रस्य आगतं दृष्टान् ।

निरस्य शब्दा सहदेव दुःखं

सम्पद्ये वरं तत् तदनिष्टजम् ।

आजीवनात् तदनिष्टये तु ।

वैकल्यमीदृक् न पुनः सहिष्ये ॥ ११ ॥

चिन्तार्थमेवं परिचिन्तयन्-

मुपागमत् तं सहि, पद्मनाभः ।

यत्नेन संस्तम्भितयोकचिह्नः -

प्रोधाव चेनं स्वमुखापिताम्यम् ॥ १२ ॥

भावर्त्तनात् काननतोद्य तात !

वेला व्यतोवेति वयं प्रकामम् ।

उद्दिग्धचित्ता भतिपातयामः

कालं भवद्वर्त्तनि दत्तनिषाः ॥ १३ ॥

“कोदृग्दया मे वनिता वराकी

मूर्धं समाख्याय निरस्य चिन्ताम्” ।

इत्येवमुक्तो व्यथितोऽपि गाढं

स काष्ठिकः सुखवदावभाषे ॥ १४ ॥

माता त्वया तात ! -विनाशिता सा

यत् काष्ठमायाति कथं मया तत् ।

आवेद्यते ते, वचसाभिधातुं ।

सदुष्करं तत्, तदर्थं नु पुद्गा ॥ १५ ॥

इत्येवमुक्तो नृपतिः प्रहृष्ट-

स्वमन्त्रवोत् बतुष ! लघु प्रयाहि ।

• निरस्य—निराश्रय (नि. + अस् + शीट्, हि) ।

तद्दर्शनाय त्वरते भदोयं

चित्तं, किमेवं वद मन्यरोसि ॥ १६ ।

स्वन्देन वामस्य विलोचनस्य

चिन्तागता याजनि दुष्टचिन्ता ।

मनःशरीरान्त्रयमथ यच्च

वैकल्यमासीत् नितरां गरीयः ;

चिन्ता मदर्थे श्रममुत्सुकेति

त्वदाननात् शशुतुषी * मम द्राक्

दूरं गता साच गतं विदूरं

तच्च घणात् पृथ्व्यवदक्षि सुखः ॥ १७ ।

सम्बन्ध एतादृश एव नूनम्

अन्योन्ययोश्चित्तशरीरयोर्यत् ।

एकस्य दुःखानुभवेऽपरस्य

दुःखानुभूतिर्नियतेत्यवेदि ॥ १८ ।

देहेन सा चेत् भ्रियते तदा किं

त्वामेवमेव* विकलं, कथं या ।

अनुद्धृती मे परिहीणमेव*

पश्यामि, खिद्योसि, किमातपेन ॥ १९ ।

क्रमेण मध्यं रविरम्बरस्या-

रुद्धः प्रचण्डातपतामुपेतः ।

तोत्रं खलाटन्तपमग्निगर्भं

मयूखजालं विस्फुजत्यजस्रम् ॥ २० ।

तद्वत्स ! शीतां वटपादपस्य
 छायामुपैहि अमनोदनाय ।
 चिन्ता नटर्थं मृगमुत्सुकेति
 तद्दर्शनाय त्वरते मनो मे ॥ २१ ।
 जानासि वाक्ता मयि आत्मभुक्ते-
 ऽपीते न भुङ्क्ते न च पोयते ॥ सा ।
 स्याप्या सुखं साद्य मयातिदुःखं
 प्रतीयुषा ह्य गमिता चिराय ॥ २२ ।
 इति सुवाक्यः परमाद्य यद्वात्
 अनुवृत्तस्तेन स भूमिपालः ।
 आवासमागात् विगतेपि काले
 प्रत्युद्गमार्थं न च सा समेता ॥ २३ ।
 किमेतदित्याकुलधीः समन्तात्
 दिदृक्षया प्रेरितनिवयुग्मः ।
 हृदयं काञ्चित् स्रवदनुधारां
 घराशयां निम्नसतीं विशालम् ॥ २४ ।
 विमुक्तकेशी स्फुरदोष्ठविम्बा
 ध्यानेन निखन्ददृशं निषण्णाम् ।
 वामे करे स्यापितवामगण्डां
 शोकेन मूकामपरामपश्यत् ॥ २५ ।
 प्रमुक्तकण्ठं रुदतोऽथ काञ्चित्
 शुश्राव सञ्ज्ञातगुरुप्रकम्पः ।

आहत्य वक्षः परिपोडयन्ती

मुच्छिन्दतीं कां स्वकचानदशत् ॥ २६ ।

प्रियाहितं मामुपसृत्य कापि

न पत्ति किञ्चित् त्वयवा किमुक्तया ।

यत् वक्ष्यते तत् स्फुटमाभिरुक्तम्

अवस्थया गोकजयैदृशेव ॥ २७ ।

नूनं प्रिया नास्ति वतान्धया चेत्

कालो महान् मे गृहमागतस्य ।

सन्तप्यमानस्य च दृष्टिमार्गे

चिरायते न सा पतितुं कथं वा ॥ २८ ।

गच्छतोऽद्य सदनात् वनाय मे

शङ्कया कथितमस्य चेतसः ।

यत् परापतत एष्यति प्रिये

त्वन्मुखं न मम दृश्यतां पुनः ॥ २९ ।

किं प्रत्ययात् तेषु हरिप्रियायाः

न वैशि वाक्येषु तदाविधेषु ।

नैतत् मनो मे त्वदनिष्टपात

प्रत्येति यस्य स्फुटति प्रिये द्राक् ॥ ३० ।

पतिव्रतये, अनिपोडनात् त्वां

रक्षिष्यति क्षीणिभृतां वरेण ।

सदोगतं मामिति सिन्धुपुत्री

स्मरस्यदो वक्ष्यति सास्वनाय ॥ ३१ ॥

क सा गता त्रीमुखनिःसृता वाक्

मुधेव साभूत् मम भाग्यदोषात् ।

प्राप्ताय सौरी विवृतानने त्वं

जहास्यकाण्डे कथमन्यथा माम् ॥ ३२ ॥

एतु प्रकुतोभ्यथवा स सौरिः

किं कर्तुमोगो मरणात् परं सः ।

त्वया विना मे हतजोषितस्य

सन्धारणं निष्फलमद्य जातम् ॥ ३३ ॥

अये महत् काठिकवृन्तमेतत्

चोत्कारभिवास्वरमेति दूरात् ।

स्फुटोल्लसितं भविता तु वार्त्ता

कर्त्तुं तथा यामहमस्मि भीतः ॥ ३४ ॥

श्रोत्रेन्द्रिय ! त्वं विकलं भयाद्य

चैतन्य ! तात ! त्वज मां चिराय ।

प्रियाहितं यापयितुं समेति

श्रीकाकुलः काठिकसंघ एषः ॥ ३५ ॥

* चे चोविमता वरेण । राजम् । इत्थं प्रतिज्ञता विना मयि दोषनाम सा
वक्ष्यति सिन्धुपुत्री सौरी सदोगतं मां यागनाम वक्ष्यति इदं ॥ ३१ ॥
सौरीमांसेरुत्तरती ते विदे । ॥ इदं विदित्वा वक्ष्यति इदं ॥ ३२ ॥
१३ मे सट् ॥ इति भूते सट् ।

महापकारं ननु कुर्वतोपि

शत्रोरनिष्टाचरणे महात्मा ।

न जाल्वनुज्जास्यति तात एषः

तस्मात् तदर्थं समयो न नेयः ॥ ३६ ।

अथपि कार्यानुमतेः प्रतीक्षा

मातुर्दृतायाः सुमहान् हि कालः ।

यादत् न निर्विषमतिर्विजह्यात्

सा जीवितं तावदिमे व्रजाम ॥ ३७ ।

तान् नैगमान् अद्य समूलघातं

प्रणिघ्नतां नोऽद्य शुरु नै तातः ।

एते वयं नापि च तद्विधेयाः

तदेत यामीक्षरणाद्य मातुः * ॥ ३८ ।

त्व तात ! तावत् वनिताद्वितीयः

त्यक्तान्यकार्यैः सुसमाहितात्मा ।

प्रत्यन्तरीभावमुपेत्य तातं

सैवस्व यत्रात् मनु पद्मनाभ ! ॥ ३९ ।

प्रयत्नसंस्तम्भितवाप्यपातं

महाधिदूनं विकलिन्द्रियञ्च ।

नैशा वयं द्रष्टुमिमं न चास्मै

मुखानि संदर्शयितुं क्षणेऽस्मिन् ॥ ४० ।

नं तावत् वणिगधमं निषातयद्भि-

स्तां प्रत्याह्वतिमुदितां पुरो निधाय ।

आर्यस्य श्रुतशिशिराशुधोतमेतत्

द्रष्टव्यं सुखनलिनं ग्रहपरम्यम् ॥ ४१ ॥

श्रुत्वेपां वचनमिदं मुधायमानं

सुस्पष्टं मनसि नृपयकार हृष्टः ।

हस्तेतेऽपरमिव संलपन्ति चिन्ता-

संक्रान्तं, तदिह हि संगता न शब्दा ॥ ४२ ॥

भय हृदय मुधोरं नव्यवाचं त्वमेभि-

र्वचनमधुभिरेपां संगयस्ते विबुधः ।

यमसि विधुरमेवं ग्रहसेऽपारसिन्धुं

सच समजनि पुण्यैः पादलहया हि कुल्या ॥ ४३ ॥

इत्येवं मनसि विधाय हृष्टचित्तः

श्रीवत्सो द्रुतमगमत् स काष्ठिकौघम् ।

आमूनात् श्रुतनिखिलग्रहक्षिरेभ्यः

स्वस्वोऽभूदक्षत च तांस्तयोपदेयैः ॥ ४४ ॥

स्वार्यानुकूलं परपीडनं चेत्

स्वार्यानुसन्धानपराः कथञ्चित् ।

न तद्विधानात् विरमन्ति ताताः

विज्ञाय चेत् प्रकृतिं नभेध्वम् ॥ ४५ ॥

नायः पुनारोधमर्त्ता हि क्षात्र्यः

विग्रहमानो व्यमुचत् न फान्ताम् ।

तस्माच्च यत्सा न वधार्ह एवः

नियच्छत क्रोधरिपुं शचच ॥ ४६ ॥

वणिक् स कान्तां जननीमिव स्वां

समर्चयन् रक्षति यत्नतस्ताम् ।

यूय यदि क्रोधबलान्कृतास्तं

निहत्य तामानयय प्रसह्य ॥

काष्ठोपजीवोति पतिं विहाया-

मकान्तबलञ्च च सार्थवाहं ।

निघट्टभावेयमिति प्रवादो

जनास्यचारो न चरिष्यति द्राक् ॥ ४७, ४८ ।

नास्यास्तथाभूतमवर्णमोशः

साहु भविष्यामि तदत्र सर्व्वे ।

तिष्ठन्तु धीराः प्रतिरुद्धकोपाः

प्रत्यागमं मे प्रतिपालयन्तः ॥ ४७ ।

कान्ता समुद्धृत्य परापतन् द्राक्

आयुष्मतो वः परिरभ्य गाढम् ।

सप्तरेऽचिरात् सान्द्रतमं समुदाद-

रोमाश्चराजिर्मुदितः प्रमोदम् ॥ ४८ ।

युष्मानेवं गुरुभरश्रुचो विस्मृतस्नानपानान्

टोनान् दूनान् नयनमग्निनक्षानिताश्राननाथ ।

निर्मिन्नाभ्रान् मुखरितदिशो घोरचोत्कारगर्धेः

दृष्टेवार्को व्यथितहृदयोऽधोमुखः खं जहाति ॥ ४९ ।

यत्सा देहस्थितिविहितये यात, किञ्चिन्मदघं

भक्ष्यं पेय समुपनयत स्वल्पयत्नेन लभ्यम् ।

निश्चिन्ताय स्वपित भवतां शत्रुमुद्धर्तुकामः

प्रस्थास्येऽहं रजनिविगमे सौतिपूर्वं पुरं तत् ॥ ५० ।

इति त्रयोत्रोवत्सचरिते महाकाव्ये चिन्तोद्धरणो-

द्योगो नाम त्रयोदशः सर्गः ।

चतुर्दशः सर्गः ।

क्रोधजामिभवरोधनाचमो

जायते मम घृणास्पदं शनिः !

कोत्र वा भवति भक्तिभाजनं

द्यो रिपून् न नयते * शरीरजान् ॥ १ ।

आवहन्नपि तथाविधं शनिः

क्लेशमेव बहुमन्यते मया ।

यद्यसौ प्रतिददाति मेऽधुना

कोटिवेधरहितं सलाम तत् ॥ २ ।

सर्वशक्तिपरिभाषि सतीर्त्स्व

वेद्मि नेति नच किन्तु शने स्तत्

शास्त्रमद्भुतमपष्ठु च काव्ये

चिन्तयन्नधिगतोस्मि हि भोतिम् ॥ ३ ।

शक्यते नहि शनेर्निषोद्धनं

होदुमब्धिसुतया, क्रमेण नः ।

मह्यमेवमनिषिद्धवृत्ति तत्

दुहति प्रतिपदं यथेच्छया ॥ ४ ।

इत्यमस्तमितधैर्यमवाव्ये

शौरिकार्यमवधाय्ये विपणः ।

भूप एव महता यनमाना-

च्छत्यतीरमगमत् सुवर्णादिम् ॥ ५ ।

* “कृतं स्ये चादरीरे कथवि” इत्यादि नैवदम् ।

† चतुर्दशसतीता दां दिनाम् ।

केतकीकुसुमसङ्गसुगन्धो
 नर्त्तयन् सरलतालतन्मालान् ।
 मारुतोऽव्ययसां कणवाहो
 सेवितस्तमकरोत् गतखेदम् ॥ ६ ।
 छत्पत्तत्पतदनाविलवारेः
 श्यामले वपुषि तस्य पयोधेः ।
 फेणराजिमबलोक्य च राज्ञा
 सस्मरे हरितनौ वनमाला ॥ ७ ।
 कोचिवाहुमतिनीलमम्बुधिः
 प्रेरयंस्तटभुवि प्रचारितम्
 पण्यराजिमपहृत्य सत्वरं
 मद्रवन्ननुसरद्विराकुलेः ;
 नैगमैः प्रतिहृतावग्रेपितं
 द्राक् निपत्य सलिले निमज्जयन्
 दुःस्मितेपि नृपचेतसि घणं
 नन्द्युं निरुपमं व्यजीजनत् ॥ ८ ।
 नौपु नैगमगणान्स्वरमाणान्
 पण्यमावपत प्राकुननादम् ।
 ताभ्य एवमवरोदयतः कान्
 दृष्टवान् नरपतिः सहदृष्टम् ॥ ९ ।

बाहिनीशतसहस्रपरीतं

भूयतां शरणमेनमभीति ।

पश्यतोऽस्य जलधिं बहुसत्त्वं

स्ता दशा स्मृतिमगाच्च पुराणा ॥ १० ।

क्षयितजोवनमश्वधूमुखा-

नलसमेष्टवियोगजवह्निना ।

जलधिसुत्कालिकाशतसंकुलं

स्वमिव सोयमबोधि महीपतिः ॥ ११ ।

सन्ध्ये च रक्ताम्बरधारिणी द्राक्

तारानुरक्ता विष्टताघमासा ।

जटाः पिथङ्गोर्ध्वतो च काचित्

तपोधना त नृपमाससाद ॥ १२ ।

एवाच चैनं वद भद्र । कस्त्वं

कथं सुरभ्या नगरीमहासीः ?

इहामि कस्मात् पणिजां कठोरैः

घोरैः समुद्देजितकर्णरम्भः ॥ १३ ।

० बाहिनीनां सेनायां नदीनाञ्च शतैकं सहस्रञ्च च परीतञ्च पश्ये परीतञ्च च भूयतां पश्यतां अभ्यति शरणं पश्ये अभ्यति शरणञ्च बहुसत्त्वं पश्ये बहुसत्त्वं एव जलधिं पश्यत अस्मिन् जलस्य सा पुराणा दशा स्मृतिम् अगाच्च ।

१ अथ स महीपतिः श्रीवत्सलं अश्वधूमुखां नलसमेष्टं च वदन् प्रपुन्य य एव विष्टतां चित्ताविष्टीकृतं बन्धुं तेन क्षयितजोवनम् क्षयितं जलं क्षयितञ्च दृष्ट्वा 'तं क्षयितजोवनम् क्षयितं विष्टतां चित्तां शतं संकुलम् जलधिं' समुद्देजितं कर्णरम्भं कर्णरम्भं कर्णरम्भं कर्णरम्भं ।

त्वङ्मावमालोक्य समर्धवेहम्

प्रनष्टमन्विष्यसि किञ्चिदिष्टम् ।

पृच्छामि किञ्चित्, यदि तद्रहस्यं

न स्यात् तदाख्याद्यनिगूढतत्त्वम् ॥ १४ ।

इदं वयो रूपमिदं तवायं

वैशद्यं निष्ठारहितं मनस्य ।

न संवदत्येव परस्परं, तत्

मन्ये तथा नासि यथासि वेशे ॥ १५ ।

कश्चित् वणिक् ते वणितामहार्पित्

अन्वेष्टुमेनां किमिहागतोसि ।

अत्यञ्जुता भद्रं कथा तदोया

शृणु स्थिरात्मा ननु कथ्यते सा ॥ १६ ।

कपायरक्तं वसनं वसाना

कपर्दिनी पत्युरिवातुकारे ।

गौरीव सासोत् प्रणमच्छिरोभिः

सांयाचिकेः पूजितपादपद्मा ॥ १७ ।

निरङ्गचन्द्रप्रतिमाननायाः

न कुद्वलं यद्यपि नातिफुल्लम् ।

तस्या नवं यौननमग्न्युजाच्याः

पुण्यं विकाशोन्मुखमन्वकार्यित् ॥ १८ ।

तथापि तस्यां वणिजस्य हृत्तिम्

जहृर्जरत्यामिव मातरीव ।

सन्तापिनो सत्यपि निर्वृतेषा-

पत्न्यैः परीतेषु निजाय कालम् ॥ १९ ।

कार्तान्तिकः कोपि नृपाय गत्वा

न्यवेदयत् काचिदिद्वास्ति नारो ।

करोति यस्तामनुरागिणीं स्त्रे

ससागरा भूर्ननु तस्य हस्ते ॥ २० ।

अन्विष्य राजा निपुणं समन्तात्

श्रेष्ठे तरो तस्य च नैगमस्य ।

ददर्श कार्तान्तिकदर्शिता तां

दृष्ट्वा च त नैगममित्युवाच ॥ २१ ।

नार्य्यानया मे सुमहद्भि कार्यं

साम्रा च दानेन च विग्रहेण ।

ग्राह्यमेतत् विदुषा त्वया तत्

यदात्मनीनं क्रियतां विचार्य ॥ २२ ।

इत्थं नृपेणाभिहितः स माधुः

प्रत्याह तं मग्धं तादृजः सन् ।

सम्भाज एषा सुगृहीतनाम्नः

योषत्सराजस्य च धर्मपत्नी ॥ २३ ।

राज्यात् प्युतोमो गनिपोद्गनेन

साध्वानया काननवासमागात् ।

इत्थं हि साक्षात् हरपूर्वपत्नी

दद्यात्तज्जेवेति निबोध टेव ॥ २४ ।

इत्थं ब्रुवत्येव च साधुवृत्ते

तस्मिन् दुरात्मा प्रतिभावलेन ।

उवाच राजा शृणु सार्थवाह !

येनासि दण्डेन विना विमुक्तः ॥ २५ ।

श्रीमानशेषचितिभर्तृमौलि-

रत्नांशुनोराजितपादयुग्मः ।

प्राग्देशराजः सहि साव्वेभौमः

लेखेन भामादिशदेवमद्य ॥ २६ ।

श्रुत्वेति राजा स्वगतं न्यगादीत्

कात्तान्तिकीयं महतो भयस्य ।

स्थानं, न पत्रं प्रहितं मयैतत्

प्रकाशमूचे भगवत्येति ? ॥ २७ ।

तपस्विनीवेशतिरोहितात्मा

राज्ञो हृता केन च नैगमेन ।

श्रुतं मयामो तव राजधानीं

वाणिज्यकार्याय गतः स्वर्गः ॥ २८ ।

तत् पत्रपाठस्य विराम एव

तस्याः प्रियाया निजराजधान्याम् ।

प्रवेशकालत्वमवश्यनीयं

यत्सेन साधुर्न च दण्डनीयः ॥ २९ ।

प्रयाणकेस्तावदहं यतिष्ये-

ऽच्छिन्नैर्वहंस्ते नगरं प्रयातुम् ।

खल्येन कालेन, दिनान्यमूनि

यत्नेन कान्तां परिपालयेति* ॥ ३० ।

निशम्य वाक्यं परिशुद्धभावा

दुरात्मनस्तस्य च दुष्टभावम् ।

विवोदुमोशा न हि सा, कथं वा

दैवस्य निर्वन्धमलं निरोदुम् ॥ ३१ ।

चक्रे भक्तिं राजपुरीप्रवेशे,

राजा हि सर्व्वकपशक्तिरस्मिन्,

एवं प्रवृत्ते किमहं करोमि

मत्वेति साधुं चरणौ स्पृशन्तम् ;

वदन्तमाग्रास्य विशिष्टवाग्भिः

दुर्दैवमुक्त्वा पतिसङ्गमोत्का

प्रवृद्धहर्षा परिचारिकाभिः

रवेचिता राजपुरीं विवेश ॥ ३२, ३३ ।

दिनेषु गच्छत्सु नृपास्परम्प्रात्

यो निर्गतस्तोष्णविषो भुजङ्गः ।

तेन प्रदष्टा नृपभासिनी सा

सुमूर्च्छे साध्वी न्यपतच्च दृग्गमम् ॥ ३४ ।

हा विप्रसन्वाग्भिः दुरागयेन

नान्योस्ति मुक्तेर्मरणादुपायः ।

* अष्टिष्वे, निरन्तरे, प्रयासवेः कसने चङ्गन् चङ्गन् अस्तेन दान्तेन ते दान्तेन प्रयासं यदिये ।

इति प्रघात्य चित्तिपालपत्नी

देहं निचिक्षेप समुद्रनोरे ॥ ३५ ॥

अहो किमन्यत् कुरुते वराको-

त्युक्ता नृपः प्राप विषादहृषीं ।

श्रुतं मया यत् अवणोयमस्य !

तद्गच्छ गच्छेति च तां जगाद ॥ ३६ ॥

“वक्ष्य साधो ननु सावयेषं

प्रशान्तचित्तः शृणु तत् नरेण !” ।

“एषोस्मि शून्यपुरलं विलम्ब्य

ब्रूयाः” “निशाम्य न प्रहृत वदामि” ॥ ३७ ॥

भूतेन केनाप्यनिरूप्यरूपे-

षोत्क्षिप्य भूपाय ददे वराको ।

राजा पुनस्तां यतते स्म हस्तं

कर्तुं सतीं स प्रतिकूलभाषाम् ॥ ३८ ॥

प्रसाद्यमानाप्यखिलैरुपायैः

यदेयमस्मिन् न बबन्ध भावम् ।

तदा वशीकारविधानदक्षी

राज्ञा द्विजः कथिदहो न्ययोजि ॥ ३९ ॥

यशीकृतमन्त्रबलेन हाहा

सतोत्वसर्पः किल रुद्वोर्यः ।

नताननोऽभूत्, नृपतिं सती सा

प्रेमाभिधानेन बबन्ध दाग्ना ॥ ४० ॥

सेय समायाति नरेन्द्रकण्ठ

दोऽक्षिपाशेन दृढ निबध्य ।

निर्लज्जता मूर्त्तिमतीव साक्षात्

समुद्रतोरे परिचारणार्थम् ॥ ४१ ।

पश्येत् कदाचित् यदि मा नृपेन्द्र

कर्णेजपेय वदतीति मद्यम् ।

क्रुध्यत् भृश तत् गमने मठाय

विधोयता मेऽनुमतिर्महात्मन ॥ ४२ ।

सम्भाव्यतेऽस्मिन् यदि देवि । सिन्धौ

शोष , शनावन्धगुणज्ञता वा ।

निदर्शनेऽस्या पतिदेवताना

तत प्रियाया व्यभिचारदोष ॥ ४३ ।

यथोदधेरस्य पुराहि गाण्पद

यथा हि पाद पुरता महागिरे ।

त्रिय पुर सूर्यसुतो यथा तथा

क्रिया सतीत्वस्य पुरोभिचारिको ॥ ४४ ।

धर्मोपदेश प्रददाति वद

सता हि वाणो गुणमेव वक्ति ।

गनि परेषामहितं विधत्ते

पति पर सेवत एव साधो ॥ ४५ ।

विषप्रवर्गे यदि चन्द्रत म्यात्

अभूतधारित्वमियात् क्षितिचेत् ।

खलोऽनुतिष्ठेत् यदि साधुकार्यम्

तथापि साध्वो न पतिं विजह्यात् ॥ ४६ ।

अद्वेयमेतत् न वचस्त्वदोयं

प्रयाहि दूरं, नृप एति भद्रे ।

सा तापसोत्यं गदितैव राज्ञा

विषस्रचित्तेव तिरोदधे द्राक् ॥ ४७ ।

तस्यां गतायां नृपचक्रवर्त्ती

दध्यो मनस्येवमपास्तधैर्यम् ।

प्रदृश्यते कारणमल्पमस्याः

मिथ्याभिधाने न मया विधाय्यं ॥ ४८ ।

तदा शनिः किं कृतकार्यतां गतः ?

ववन्ध भावं नृपतो प्रियाञ्जसा ?

इदं परं भावयतोपि पश्य मे

विश्रुप्यति द्राक् रसधातुरात्मनः ॥ ४९ ।

प्रभुत्वमेकातपवारणं गतम्

पुरो समुच्छेदमितामरावतो ।

तथापि चिन्तेत्यतिसर्व्ववैभवो

ममास्ति चिन्तामणिरित्वनाकुलः ॥ ५० ।

योद्धमेकचर एव हस्तिनां

यूथमस्मि विनिरोद्धुमीश्वरः ।

तत्र जीवति मयि क्षितीश्वरे

च्छन्ना तमिममब्धिदुर्लभम् ;

दूषयन् मणिमसौ नृपाधमो

युक्तदण्डमनवाप्य यास्यति ?

न चमेऽस्य ननु तादृशीं कदा

दुष्क्रियां कृतवतो विजानतः ॥ ५१, ५२ ।

कस्य रत्नममलं कृत्वात् यशो-

ऽदूषयः स्मरशराहतः स्मर ।

रक्षितो भव विमूढ सैनिकै-

रद्य नास्ति नरकाक ! निष्कृतिः । ५३ ।

एकलोस्त्रि ननु तेन किं भिया

सिद्ध एकचर एव वारणान् ।

हन्ति कीर्तनगणनांस्तथा रविः

सहस्रोति मङ्गलोद्भासकम् ॥ ५४ ।

नास्ति सैन्यमसिरम्बुदयुति-

नास्ति, तेन किमद्या प्रयोजनम् ?

एष एव यमदण्डसोदरो

बाहुदण्ड इभकुम्भसन्निभे ;

तस्य मूर्ध्नि हरिवत् समापतन्

तं कृतान्तमवनं सुदुर्मदम्

प्रापयत्वनिरस्तु सर्वथा

पापभारविनिमुक्तमिर्वृता ॥ ५५, ५६ ।

ह्यं लज्जोवचनात् शनैश्चरकृतध्वान्ताभ्यकारे भवे

यां तारामचलामचिन्तयमहं दिङ्निर्णयेपूज्यसाम् ।

सा भीमा ननु वज्रनापटुरियं तोत्रा श्मशानोत्थिता
 सञ्जाता मम भाग्यविश्ववशात् उक्तेति नात्रासिपम् ॥ ५७।
 साधोत्वं खलु तेजसां सुमहतां राशिर्मया ज्ञायते
 स्वल्पेनाप्यभिचारमन्त्रमहसा किं तत् तिरोधोयते ।
 किं दीपेन रविस्तमिस्तकरिणः सहारकः सिद्धवत्
 दीप्त्या सन्प्रियते कदापि वद रे नीचायये वन्धकि ॥ ५८।
 तत् त्वं ते नास्ति ततस्त्वया पतिकुल शङ्गेन्दुकुन्दोज्ज्वल
 घोरेऽवर्णमहाम्बुधौ चलमते । भागाशया मज्जितम् ।
 शोवत्सो नृपतिविलुप्तविभवो यत्तेऽभवत् भाजन
 विद्वेषस्य, न तेन ते स्तुतियदे निन्दा करोमि क्षणं ॥ ५९।
 यथास्याखिलविश्वमुज्ज्वलयतो रात्रिदिव शुभ्रया
 कीर्त्या कीर्त्तिर्विलोपिनी कृतवती गद्यां क्रियामोदयोम् ।
 स्थाने तच्च भवादृशयलमतेः, कायात्र सन्मार्गतो
 भ्रष्टा पश्यति भर्तुरिष्टमथवानिष्ट स्मरान्धा बधूः ॥ ६०।
 सभागः खलु ते समाप्तिमगमत् पापेऽधुना गण्यता
 शोवत्सो ननु पुंश्चलीपतिरिति प्राप्तापकीर्त्तिर्न वा ।
 जीवत्वेष, नवेयमस्य दयिता चिन्ताभिधाना क्षता
 वेश्यावृत्तिमुपेत्युपोति महद्बी कुत्साप्युपेक्षा मया ॥ ६१।
 तत् त पापकृतः † निपात्य नृपशुं त्वा केशपाशे दधत्
 गम्भीरे कमलाप्रसूतिसलिले मग्नी भविष्याम्यहम् ।

* यथाह । कुलटे ।, चिन्तासम्बोधनमेतत् ।

† तत् साधोत्वम् ।

‡ पाप कृतवान् इति पापकृत् यम् ।

दूषयन् मणिमसौ नृपाधमो

युक्तदण्डमनवाप्य यास्यति ?

न चमेऽस्य ननु तादृशीं कदा

दुष्क्रियां कृतवतो विज्ञानतः ॥ ५१, ५२ ।

कस्य रत्नममलं हृत्वात् पयो-

ऽदूषयः स्मरशराहतः स्मर ।

रक्षितो भव विमूढ सेनिकै-

रद्य नास्ति नरकाक ! निष्कृतिः । ५३ ।

एकलोच्छि ननु तेन किं भिया

सिंह एकचर एव वारणान् ।

हन्ति वीतगणनांस्तथा रविः

संहनोति महसोऽङ्गुलाक्षकम् ॥ ५४ ।

नास्ति सैन्यमसिरस्युदद्युति-

नास्ति, तेन किमहा प्रयोजनम् ?

एष एव यमदण्डसीदरो

बाहुदण्ड इभकुम्भसन्निभे ;

तस्य मूर्ध्नि हरिवत् समापतन्

तं कृतान्तभवनं सुदुर्मदम्

प्रापयत्वानिरस्तु सर्व्वया

पापभारविनिमुक्तनिर्वृता ॥ ५५, ५६ ।

हर्हा लक्ष्मोवचनात् शनैश्चरकृतध्वान्ताश्वकारे भवे

यां तारामचलामचिन्तयमहं दिङ्निर्णयेपूज्जलाम् ।

सा भीमा ननु वज्रनापटुरियं तोत्रा श्मशानोत्थिता
 सञ्जाता मम भाग्यविप्लववशात् उल्केति नास्त्रासिधम् ॥ ५७।
 साध्वीत्वं खलु तेजसां सुमहतां राशिर्मया ज्ञायते
 स्वल्पेनाप्यभिचारमन्त्रमहसा किं तत् तिरोधीयते ।
 किं दीपेन रविस्तमिस्तकरिणः संहारकः सिंहवत्
 दीप्त्या संजियते कदापि बह रे नोचाशये बन्धकि ॥ ५८ ।
 तत् तं ते नास्ति ततस्त्वया पतिकुलं शङ्खेन्दुकुन्दोज्ज्वलं
 घोरैऽवर्णमहाम्बुधौ चलमते ! भोगाशया मज्जितम् ।
 श्रोवत्सो नृपतिर्विलुप्तविभवो यत्तेऽभयत् भाजम्
 विहेपस्य, न तेन ते स्तुतिपदे निन्दा करोमि क्षणं ॥ ५९ ।
 यद्वास्याखिलविश्वमुज्ज्वलयतो रात्रिर्दिवः शुभ्रया
 कोर्त्या कोर्त्तिर्विलोपिनीं कृतवतो गर्वां क्रियाभोदृशीम् ।
 स्थाने तच्च भवादृशचलमतेः, कावात सन्मार्गतो
 भ्रष्टा पश्यति भर्तुरिष्टमयवानिष्टं स्मराभ्या बधूः ॥ ६० ।
 सम्भोगः खलु ते समाप्तिमगमत् पापेऽधुना गण्यतां
 श्रोवत्सो ननु पुंसलोपतिरिति प्राप्तापकोर्त्तिर्न वा ।
 जीवत्येव, नवेयमस्य दयिता चिन्ताभिधाना क्षता
 वेश्याहृत्तिमुपेयुपोति महद्बी कुतुसाप्युपेक्षा मया ॥ ६१ ।
 तत् तं पापकृतं ‡ निपात्य नृपशुं त्वां केशपाशे दधत्
 गम्भोरे कमलाप्रसूतिसलिले मग्नी भविष्याम्यहम् ।

• यथादि ! कुलटे ! ; चिन्तासम्बोधनमेतत् ।

† तत् धाञीतम् ।

‡ पापं कृतवान् इति पापकृतं यम् ।

इत्युक्त्वा नृपतिः समोक्ष्य पुरतो यान्तं प्रतिहन्तिनं

चिन्तालिङ्घितविग्रहं कलुषया दृष्ट्या क्षणं तस्थिवान्॥६२॥

सर्वं तथ्यमहो अहो नु वत भोः स्वप्नो नु माया नु वा

रे पापांशय । तिष्ठ तिष्ठ नरकिन् मारान्ध ! मारात्मक ! ,

यश्येसं भुजदण्डमुद्यतफणं प्रोक्षण्डदण्डाहतं

धावन्तं तव दंशनाय भुजग, चाणाय सज्जो भव ॥ ६३ ॥

निष्पापा रक्षिवर्गाः किमिति चलदृशः सम्भ्रमात् याययूयम्

निर्दोषाणां शिरःसु प्रपतति न कदा बाहुदण्डो मदीयः ।

सोहं शोषत्सराजो मम खलु दयितां हृशनादूपयत् य-

स्तं पापं भूपरूपं प्रदशननिगुणं खानमन्वेप्रयामि ॥६४॥

इत्युक्त्वा नेत्रनोर्यज्जलदनक्षशिखादग्धदेहे जनौघे

वाह्याघातप्रकोपे द्रुतवति सभयं खल्वमार्गः स राजा ।

सुध्या निष्पिथ गात्रं तदहितनृपतेर्भीतिभोताच्च चिन्तां

धृत्वा कण्ठे चलाङ्गीं जलनिधिसलिले द्राक् पतन् मञ्जतिम्॥६५॥

इति श्रीश्रीवत्सलचरिते महाकाव्ये मायासमुद्रप्रवेशो

नाम चतुर्दशः सर्गः ।

पापाया देहभारं न वहतु वसुधातःपरं सारमेयाः

जोवन्तीं रज्जुबद्धामवनिनिपतितां मुञ्चतां तां निकामम् ।

मन्ये तत्पापवङ्गेः प्रबलतरशिखाप्लुष्टनिःशेषवारि-

र्यातोऽभोधिमरुत्वं कश्चिदपि खलु कमले ! प्रद्वृता सा पिशाची ॥ ६ ॥

इत्यपास्तपृतिरहमुत्सृजन्

शोपरक्तनयनः सर्वपथुः ।

गन्तुमिच्छुरथसिन्धुकन्यया

सस्मितं नृपतिरभ्यधायि सः ॥ ७ ॥

धिकं पतिं जनकनन्दिनीं पुन-

र्गां गतामिव पतिव्रतामिमाम् ।

सौरिणा विह्वलसुदिरव्ययो

मत्समक्षमिति वक्तुमिच्छति ॥ ८ ॥

तात ! ते न वचसा प्रदूष्यते

तच्चरित्रममलं स्वभावतः ।

किं रजोभिरनुपन्यते कदा-

प्युद्धतैः प्रकृतिनिर्मलं नभः ॥ ९ ॥

गाङ्गमय्यु हरिपादपद्मजं

मोललोहितजटाघृतं शुचि ।

किं कदापि मनटूपितं भवेत्

नटपावनविचित्रशक्तिं वा ॥ १० ॥

भीषणेर्विषधरैरिवोर्मिभिः

संकुलं चलदनेकयादसम् ।

तालनदतटमम्बुधिं पुरा

पश्यसि स्म यमिहेत्य धन्वनिः ॥ ११ ।

सूर्यसूनुक्ततया च मायया

धन्वनीह भवतस्तदात्मिका ।

जायते स्म ननु वत्स मोहनो

भ्रान्तिराहतविवेकवैभवा ॥ १२ ।

या समेत्य धृततापसीव्रता

तुभ्यमद्य सकलं न्यवेदयत् ।

सौरिरेव बहुमाय आत्मनः

कार्यसाधनपरस्तयाभवत् ॥ १३ ।

पुनरदारमुखभावमाचक्षे-

ऽतात्त्विके धृततदात्मचिन्तनः ।

लोक एष हरिमायया यथा

जीवनं नयति सौख्यदुःखतः ॥ १४ ।

एवमेव शनिमायया भवान्

लोकयन् प्रियतमामतात्मिकीम् ।

स्यमित्यनुपपन्नसंशयः

क्रोधवेगविकृतवेन्द्रियोऽभवत् ॥ १५ ।

या सदर्थ्यति सुत ! प्रियां प्रियः

सैव सद्गमपरेण चेदियात् ।

स्नान एव कुरुते तथेचिता

क्रोधविह्वलमतिं पतिं हि सा ॥ १६ ।

सान्धपूरुषसङ्गदूषिता

दृश्यते स भवताद्य सम्मुखे ।

त निपात्य भवता निगृह्य तां

स्थान एव जलधौ न्यपाति यत् ॥ १७ ।

यस्तु ते प्रययितुं जगत्पतिः

सौरिमस्तकरुण न्ययूयुजत् ।

हन्त ते विहृतिकारणेपि तत्

नात्मवत्त्वमपधैर्यं ! जृम्भितम् ॥ १८ ।

द्रैपेया विहृतचित्तहृत्तितां

याति पामरजनो वस्रोद्धतः ।

हृत्तिरस्रलितगान्तिरापदि

त्वादृशां हि सदृशी महात्मनाम् ॥ १९ ।

वात्यया प्रतिहतः सरित्पतिः

क्षुब्धता परिगतोपि न स्थितिम्

मुञ्चते, न च कदा मनागपि

रूष्ण्यां त्यजति धैर्यवत्तया ॥ २० ।

मागरेण सम एधि धैर्यवान्

इत्युदाहरति सर्वं आश्रयि ।

सौरिकल्पितमायया भवान्

धैर्यवत्त्वमतिमर्ब्वमत्यजत् ॥ २१ ।

शक्तिरावरितुमद्र ! सतीर्त्वं

नान्यतेजस इहाम्नि गरोयः ।

ज्ञानतापि भवता नु महार्घ्यं

त्यक्तमेव तदहो गुणरत्नम् ॥ २२ ।

श्रीरुधाच सदसि स्फुटमस्या

विद्यते पतिपरत्वमनर्घ्यम् ।

अद्य तस्य विपरीतमियास्याम्

लोककामि यदिय शनिमाया ॥ २३ ।

नेत्ररोगवशतोऽपि हि रञ्जो

भ्रान्तिरुद्भवति घोरमहाचेः ।

यद्यदेव हि तथाद्य परस्या

तद्भ्रमो भवति नात्र विकल्पः ॥ २४ ।

इत्यमेव समवधार्यं तत्क्षणे

दातुमेव पदवीमधि क्षमः ।

किं विहाय यनितावधि घृणा

ता समुद्रमलिले न्यपातयः ॥ २५ ।

आत्मघातमतिस्वर्थातकं

कुर्वते प्रतियिधोयते हि यः ।

लोकः इन्दुरग्निरग्निवर्जिता

न स्मृतः किमिति सोऽतिभीषणः ॥ २६ ।

सार्वभौमनृपते प्रियामवत्

पुन्यलोति परितः प्रसर्पतः ।

• अतिस्वर्थातकम् आत्मघातं कुर्वते अनाय इन्दुरग्निरग्निवर्जिता या

२६ च प्रतियिधोयते अतिभीषणं सत्येव किमिति न स्मृतः ।

विभ्यदेव परिवादतो भवान्

अत्यजत् नरकपातसाध्यसम् ॥ २७ ।

यदाहं समुपसृत्य भवन्तं

क्रोड आशु न पतन्तमधास्यम् ।

अथ वङ्गिसमसैकतभीमे

हा मरौ गततनूरमविष्यत् ॥ २८ ।

ताडितः प्रतिपदं यमदूतैः

दष्टगात्रनिचयः क्षमिभिस्तैः ।

दुर्वचं तदतिदुःसहकष्टं

यच्च तत्र निरये त्वमयास्यः ॥ २९ ।

इत्युदीरितमिदं कमलायाः

वाक्यमद्भुतरसं स निषीय ।

भूपतिः प्रबलवेगमनेष्ट ॥

क्रोधमित्यमवदच्च विनम्रः । ३० ।

मुष्टदेह इव घोरशिखाभिः

प्राक् प्रयाति मनसो गुणराशिः ।

वेद्मि मातरतितोत्रविदाह-

स्तनूपरञ्च समुदेति हि रोषः । ३१ ।

“यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता”

सा चान्यपूरुषगता पतिता च दृष्टौ ।

तस्मिन् घण्टे रुधिरमांसवसोपदानो

धीरो ध्रिये नरकपातभियेत्युक्तम् ॥ ३२ ।

यासीत् सुवृत्तमहिता वनिता विधोर-

संसारसागरसमुत्तरणे वह्निवम् ।

तस्या वियोगविषदिग्धकलेवरस्य

सूच्छा न मे, तदपि नास्ति ममात्मवत्ता ! ॥ ३३ ॥

ऐन्द्रे पदे जननि ! शापवशात् महर्षे-

र्भट्टयिणि त्वयि जप्तं जलधेर्विशन्त्याम् ।

जाहारवेर्मुखरिताखिलदिग्विभागी

विष्णू रुरोद विकलोऽस्तमितात्मवत्तः ॥ ३४ ॥

तस्याश्रुविन्दुनिकरः पतितः समुद्रे

सुक्ताफलत्वमगमत् रुदतोऽविरामम् ।

नक्षत्रतामुपगतो गगने विकीर्णो

हृष्टः क्षितौ कुसुदभावमियाय नूनम् ॥ ३५ ॥

हृष्टा दलान्तविगलद्विरहो तुषारैः

सायाः वहद्विरनिलेय समुच्छ्वसन्तः ।

उद्यावचेः खगरवैः प्रविमुक्तकण्ठाः

अद्यापि सागरतटेऽगुरुदन्ति विष्णुम् ॥ ३६ ॥

धैर्यं तथापि विपुलं पितुरेव विष्णोः

क्षिप्ता वियोगविधुरस्य ममाद्य यातम् ।

मासाटकं, न गनितं जयनाश मात-

विन्दुप्रभं सन्निलसग्निं तद्याप्यधोरः ॥ ३७ ॥

शिखे पोय्ये वा न्वितगयने पुष्परचिते

शृङ्गाने वा भोमे मनयप्ररमे भग्निनि च वा ।

स्तदेवज्ञायां वा ननु समरति र्यः स्मरहरो
 जहौ सोपि क्रोधात् इतर इव धैर्यं कनखले ॥ ३८ ॥
 स ताराया नाथो जननि ! यदवस्थः सुरगुरुः
 प्रशापेन्दुं क्रोधादहमपि तदा तादृशदशः ।
 प्रियां कर्षन् सिन्धौ न्यपतमतिरोपाश्रितमनाः
 असूर्यं लोकं तं गणयन्तिघोरं बहुदृष्टम् ॥ ३९ ॥
 अशक्तो द्रष्टुं तामपरपुरुषासङ्गमुदितां
 शनेर्मायानिघ्नोऽशिवमकरव' यश्च सहसा ।
 हहा तन्मूला मे दशति हृदयं ग्लानिरवशं
 तदागः क्षन्तव्यं तनयकृतमित्येव जननि । ॥ ४० ॥
 असौद मातर्वदं कुचं चिन्ता ?
 किं वृत्तमस्याः ? प्रियते किमेया ?
 एव शनेः क्रीडनकक्षं भुत्वा
 जोषामि कष्टेन कियच्चिरं वा ? ॥ ४१ ॥
 इत्येवमुक्त्वा चित्तिपेन सक्षोः
 तमेवमाह प्रतिबोधयन्ती ।
 चिन्तार्थयानं ननु चिन्तया ते
 सुखेन सास्त्री वणिजां तरण्याम् ॥ ४२ ॥
 वरेण सूर्यस्य विरूपरूपा
 वर्षीयसो शिञ्जितसर्व्वगात्री ।
 दुर्गन्धदुर्गन्धतया विदूरात्
 त्यक्त्वा जनेर्निर्वृतिमेति चिन्ता ॥ ४३ ॥

तारा भुजङ्गो भुजगः स शम्भु
 भूत्वानिशं रक्षति तां वरेण्याम् ।
 दध्वापिपासारक्षिता च साध्वो
 ध्यायत्यजस्रं हृदयस्थितं त्वाम् ॥ ४४ ।
 सुखाशुभूतिः स्वदत्तेतरां यत्
 जनाय दुःखाशुभवात् परं, तत् ।
 आजन्मसीद्व्योचितमोदय त्वां
 दशान्तरं लभयति स्म विष्णुः ॥ ४५ ।
 दुःखावसानं भविताशु नूनम्
 यावत् स कालो न समेति वत्स !
 तावत् चिदानन्दवनः मनोऽ-
 मयास्य कालं नय धीरचित्तः ॥ ४६ ।
 न तत्र सौरिः सुरभिप्रभावात्
 प्रवेष्टुमीशो, ननु तेन तत्र ।
 क्षतप्रसादस्य हि देवधेन्वा
 यास्यत्यनेहा तव तात ! सीत्यात् ॥ ४७ ।
 प्रदर्शयंस्तत्पथमग्रतस्ते
 विहायसा यास्यति यः कपीतः ।
 समागतः सोऽयमतोवरस्यः
 कासातिपातेन कृतं प्रयाहि ॥ ४८ ।
 निःश्रेयिः सुरधामरोहणविधौ, नोका भवाश्वोनिधेः
 मस्तारे, इति लक्षित्वाप्यतमसध्वं से च ईषस्तथा ।

भैषज्यं गदवारणे नु, रविजप्रोच्चण्डतापाहने

मेधो, मा हरिपादपद्मयुगलं विस्मारि तात ! त्वया ॥४६॥

इति जलनिधिकन्या वत्सला फुल्लनेत्रं

नरपतिमुपदिश्य द्यामधिष्ठाय लीना ।

सच्च सुरभिनिकेतं तेन पारावतेन

द्वुतगतिरगमत् तं दर्शिताध्वा क्षणेन ॥ ५० ॥

इति श्रीश्रीवत्सलचरिते महाकाव्ये सुरभिनिकेतनाभि-

गमनो नाम पञ्चदशः सर्गः ।

• •

सीपानपर्व्वणि शनैस्त्वजङ्गि-

रग्भोभिरुद्दण्डसरोजसंघैः ।

क्वचित् सरः शंसति भूमिभर्त्तुं

निदाघकालोऽत्र विराजतीति ॥ ६ ।

निमग्नभूयिष्ठमृणासदण्डै-

रुच्छिन्नपद्मैर्जलधारया च ।

कङ्काररक्तोत्पलपुण्डरीकैः

क्वचिच्च वर्षागमनाद्वापो ॥ ७ ।

पयोधरेभ्यो विगलङ्गिरारात्

पयोभिराग्लावितभूमिभागा ।

क्वचिच्च निर्धूतरजा विभाति

प्राहट् यथा सा सुरधेनुराद्या ॥ ८ ।

स्त्रोतःसु वक्रं प्रचलत्सु यत्र

भुजङ्गबुद्धिं दधतः समेत्य ।

संरुद्धचेष्टा भ्रमनक्रियायां

तद्दलच्छाः शिखिनी विभान्ति ॥ ९ ।

काशैः क्वचित् केशरिकेशराभैः

सप्तच्छटैस्तोत्रविंशारिगन्धैः ।

शरत् समेत्येति धरादिभागः

स्फुटाक्षरं दक्षि नृपाय तस्यै ॥ १० ।

उत्पल्य पृष्ठे नखरेर्मृगेन्द्रे

कण्डूलगण्डं लिखति * प्रकामम् ।

अवाप्तकण्डूतिविनोद आसौ

क्षचित् गजो यत्र निमोलिताक्षः ॥ ११ ।

क्षचिन्नमत्प्रोन्नमदयष्टस्ता

सटां समाकर्षति केशरिण्याः ।

दन्ताग्रलग्नश्च मृगेन्द्रयाघं

करेणका नर्तयते प्रहृष्टम् ॥ १२ ।

समुत्फणं निःसरदयजिह्वं

स्वमुन्नवोधं नकुली भुजङ्गम् ।

पराश्रयन्तो सदयं करेण

क्षचित् विषुम्यत्यपि लेदि धीरा ॥ १३ ।

क्षचित् दिवान्धत्वविषण्णयोधूत्

घुत् कुर्वतोस्त्राणनिवृत्तशक्त्योः ।

पित्तोः कुजायच्युतमाप्तकष्टं

ददाति काको परिगृह्य शावम् ॥ १४ ।

आजम्भसंस्कारवशात् तरुः

मृगे विधत्ते करजप्रहारम् ।

धेनोः प्रभावेण श्वरास्तदङ्गे

पराक्रमन्ते नखरा न तस्य ॥ १५ ।

अङ्गं तरुणोः प्रहृते कुरङ्गे

द्रागेत्य शङ्केण कषत्यमीने ।

संस्तब्धलोमा स च मीलिताक्षः

पतन् चित्तो लुण्ठति साङ्गभङ्गम् ॥ १६ ।

सीपानपर्व्याणि शनैस्त्यजद्भि-

रग्नोभिरुद्दण्डसरोजसंघैः ।

क्वचित् सरः शंसति भूमिभर्त्तुं

निदाघकालोऽत्र विराजतीति ॥ ६ ।

निमग्नभूयिष्ठमृणालदण्डै-

रुच्छिन्नपत्रैर्जलधारया च ।

कङ्काररक्तोत्पलपुण्डरीकैः

क्वचिच्च वर्षागमनाच्च वापो ॥ ७ ।

पयोधरेभ्यो विगलद्भिरारात्

पयोभिराग्लावितभूमिभागा ।

क्वचिच्च निर्धूतरजा विभाति

ग्राह्यं यथा सा सुरधेनुराद्या ॥ ८ ।

स्रोतःसु वक्रं प्रचलत्सु यत्र

भुजङ्गबुद्धिं दधतः समेत्य ।

संरुद्धचेष्टा भयनक्रियायां

तद्वदलङ्घ्याः शिखिनी विभान्ति ॥ ९ ।

काशैः क्वचित् केशरिकेशराभैः

सप्तच्छदैस्तोत्रविमारिगन्धैः ।

शरत् समेत्येति धरादिभागः

स्फुटाक्षरं दन्ति नृपाय तस्यै ॥ १० ।

उत्पत्य पृष्ठे नखरैर्मृगेन्द्रे

कण्डून्गण्डं निखति च प्रकामम् ।

अवाप्तकण्डूतिविनोद आस्ते

क्वचित् गजो यत्र निमोलिताक्षः ॥ ११ ।

क्वचिन्नमत्प्रोन्नमदयश्चस्ता

सटा समाकर्षति केशरिण्याः ।

दन्तायसन्नख मृगेन्द्रयाव

करेणुका नर्तयते प्रहृष्टम् ॥ १२ ।

समुत्फणं निःसरदयजिघ्रं

स्वपुच्छबोधं नकुली भुजङ्गम् ।

परामृशन्तो सदयं करेण

क्वचित् विषुम्बत्यपि सेङ्गि धीरा ॥ १३ ।

क्वचित् दिवान्धत्वविषण्णयोर्धूत्

घुत् कुर्वन्तीस्त्राणनिवृत्तशक्तयोः ।

• • पित्रीः कुलायथुतमाप्तकष्टं

ददाति काको परिगृह्य शयम् ॥ १४ ।

आजन्मसंस्कारवधात् तरुः

मृगे विधत्ते करजप्रहारम् ।

धेनोः प्रभावेण खरास्तदङ्गे

पराक्रमन्ते नखरा न तस्य ॥ १५ ।

अङ्गं तरुघोः प्रहृते कुरङ्गे

द्रागेत्य मृङ्गेण कषत्यभीति ।

संस्तव्यलोमा स च भोलिताक्षः

पतन् चित्ती सुष्ठति साङ्गभङ्गम् ॥ १६ ।

मार्जारिका मूषिकशावमङ्गा-

गतं स्तनं पाययते प्रहृष्टा ।

कचिच्च तच्छाव इवाभियोक्तुं

बद्धक्रमः प्रक्रमते खशावम्* ॥ १७ ।

श्येनश्च पारावतपोतमेकं

निपात्यमानं नभसि क्षणेन ।

क्षणाच्च शून्ये परिगृह्यमाणं

प्रत्यर्पयत्यक्षतमेत्य पित्रोः ॥ १८ ।

इत्यद्भुतं पश्यत एव राज्ञः

उत्कण्ठक निचलतारकाक्षम् ।

दयावतो सा सुरभिः प्रसन्ना

तोषां नभस्तः पुर आविरासीत् ॥ १९ ।

लोमाञ्चिताङ्गी स्फुटनोपपुष्पैः

विलम्बिकेशा शितिमेघजालैः

सङ्गमद्वारा तडितां शुषेन

सतूर्ध्वघोषाभ्युदगर्जितेन ;

विहङ्गमैश्चातकनामधेयै-

रनुप्रयाता मधुरं नदद्भिः

निचोनिनो† खामलवह्निजालैः

सुरेन्द्रचापेन सरत्नमौलिः ;

कोकाभिरानन्दनिनादिनी सा

प्राहट् परापत्य पयम्बिनीं ताम्

उदन्तिता लोध्ररजोभिरस्याः

श्रोतोपशान्त्ये शिशिरस्य लक्ष्म्या ।

शुभ्रा तनुर्गैरिकधातुमित्रा

गङ्गाम्बुधारेव विभाति रम्या ॥ २८ ।

निलोमभृङ्गेण ससन्मुख्यो-

वंसस्तल्लोस्त्रिसकेन तावत्

संलापिनो कोकिलकूजितेन

मल्लोमतल्लया कृतचारुहासा ;

विकाशयन्तो मुनिमप्यकाण्डे ॥

ऽकाण्डे ऽतिमुक्तानपि ॥ मोदयन्तो

यालार्करागाक्षयचारुपद्मैः

रत्नाशुकप्रावरणातिह्वयाः ;

अशोकगुच्छैः कृतकर्णपूरा

“मुक्ताकलापोक्तसिन्धुवारा”

धूताङ्गुरैर्हृदितरम्यभावां

पलाशमालामतिचारुवभ्याम् ;

कण्ठे च घेनोः परिधाप्य मन्दं

प्रसर्पता दक्षिणमार्गतेन

नात्युष्णशोतेन गताध्वखेदां

करोति ता कामदुघां घण्डेन ॥ २९, ३०, ३१, ३२ ॥

• मुनिमपि अमलपुष्पमपि अविमपि च ।

† अतिमुक्तानपि नाशरीरुमुमान्दपि कोकिलानपि च ।

शृणुष्वार्थं नृपतेऽथ सर्वान्
सत्त्वान् समादिश्य तिरोबभूव ॥ ३८ ।

मृदङ्गनादं जलदेऽनुकुर्वन्-
त्यामन्द्रमातन्वति मञ्चु शब्दम् ।
प्रसार्य बह्वं परितो नरेन्द्रं
मुदा मयूरा नन्दतुः सहावम् ॥ ३९ ।

गुञ्जत्सु वीणाकणितानुकारि-
रुतेषु रोलम्बकुलेषु मत्ताः ।
चूताङ्गुरास्तादकषायकण्ठाः
श्रीवाभिरामं जगुरन्यपुष्टाः ॥ ४० ।

निरन्तरं ध्यायत एव विष्णुं
स्थानप्रभावात् विगतक्षुधार्तैः ।
दिनान्यतीतानि कियन्ति तस्य
तस्मिंश्चिदानन्दवने नृपस्य ॥ ४१ ।

दैत्यारिपादाम्बुजचिह्ननोत्थम्
आनन्दसन्दीहमदुःखमिदम् ।
आस्तादयन् विस्मृतमर्त्यभावो
जीवन् विमुक्तोऽत्र नृपो बभूव ॥ ४२ ।

तस्मिन्नरण्ये सुरभेर्महिम्ना
रुद्रप्रवेशोपि शनिर्विदूरात् ।
मायामयं जालमवबध्यमायो
भूयोपि बभूव नृपतिं ततान् ॥ ४३ ।

बुद्धिप्रवृत्तिः खलु मानुषाणा-

मनुप्रयात्येव विधिं * पुरोगम् ।

तदन्यथा चेत् कथमस्य राज्ञः

स्वर्णैष्टकानिर्भित्तिवासना स्यात् ॥ ४४ ।

नृदा च धेनोः पयसाभिषेकात्

संप्राप्तया निर्भलहेमभावम् ।

स स्तूपगो निर्भितवान् विचित्राः

स्वर्णैष्टका भूपतिरस्तसंख्याः ॥ ४५ ।

दृष्ट्वैकदासी नृपचक्रवर्त्ती

विमोहितः सूर्यसुतेन दूरात् ।

काञ्चित् तरीं सौतिपुरं प्रयान्तीं

बभूव चिन्तार्थसमुत्सुकात्मा ॥ ४६ ।

सोमामतिक्रम्य वनस्य वत्स ।

पदात् पटं मास्य गमः कदाचित् ।

इत्यन्यथात् सा सुरभिर्नृपालं

शनैश्चरीपद्मवारणाय ॥ ४७ ।

विलङ्घ्य तच्छासनमेव राजा

यत् ध्यत्यगात् तद्वनभूमिसोमाम् ।

तत्रैव हेतुः खलु मानुषो धी-

र्भवत्यपाये परिमोहिणोति ॥ ४८ ।

प्रियावनोकेन समुत्सुकात्मा

यद्विषनादाक्रमणाय सौरिः ।

समर्थ इत्येवमपि प्रजानन्

नृप स वेला जलधेरियाय ॥ ४८ ।

समेत्य नौका तटमानयेति

पुन पुनर्नाविकमाजुहाव ।

तस्मिन् तथा कुर्वति नैगम त

नौकाधिनाथश्च जगाद नम्र ॥ ५० ।

साहायक सीतिपुर यियासी

कुरुष्व साधो । मम दुर्गतस्य ।

सन्तोष्टका मे कलधौतमय्या

नौका समारापय ता दयार्द्र ॥ ५१ ।

तद्विक्रयात् लब्धधनार्द्धशोध

शुक्लोऽधुनाय कुलजा विपन्न ।

निस्त्रस्तपस्वीति दयार्द्रचेता

सपथ्यजात नय मा स्वयानम् ॥ ५२ ।

इत्येवमुक्त सहि सार्यवाह

ता वाहिता स्वणमयी स्वभृत्ये ।

भारीश्च नौका नृपतिश्च हटः

समादिशत् तत्परिचालनाय ॥ ५३ ।

आरुह्य नौका नृपति स लक्ष्मण

निर्दिष्टरूपा प्रसमोक्ष त्रिन्ताम् ।

फयश्चिदोटे स्म मनोविकारं

रोधु तथा सायमवेच्यमाण ॥ ५४ ।

तो दृष्टका वोढ्य वणिक् प्रलुब्धः

चकार बुद्धिं नृपतेर्विनाशि ।

प्रभ्रंशयामास च तं तरङ्गाः

सिन्धौ समुत्तालतरङ्गमाले ॥ ५५ ॥

तया मद्दिष्टा तदवस्थयापि

विधित्सया तद्वसनोपशान्तेः ।

अनक्षपात वदनानुकूल

निचिचिपे द्राक् लघु काष्ठखण्डम् ॥ ५६ ॥

नृपस्तदास्तम्बे रयेण यावत्सं ॥ †

निमग्नमुन्मग्नमनारतं वपुः ।

दधत् अरन् दैत्यरिपोः पदाम्बुजं

क्षणात् परं सौतिपुरं समासदत् ॥ ५७ ॥

• • स तत्र ओषे किल पुष्पकानने

क्वचित् तरङ्गैः प्रवलेर्महाम्बुधेः ।

अपीततत्चारपयाः मनाक् नृपो

निचिचिपेऽविघ्नमलुप्तचेतनः ॥ ५८ ॥

व्यतीतबाधं नृपतेः शुभागमात्

समुद्गतैर्नूतनधारपल्लवैः ।

बहुप्रकारैः कुसुमैः सुगन्धिभिः

विभूषितं तत् यनमावभो पुनः ॥ ५९ ॥

अगोकगुच्छैः स्फुटकिंशुकेर्जवा-

सुमैः † कुसुमप्रमुखैः सुनोदितैः ।

क्वचित् समीरेण चलद्दलालिभि

ज्वलद्द्वाम्बोव रराज तत् वनम् ॥ ६० ।

यूथोभिरानन्दितपट्पदालिभि

शेफालिकाभिः पतिताभिराकुला ।

प्राक् सितगात्रो मकरन्दधारया

रेजे क्वचित् शुक्लपटावतेव भूः ॥ ६१ ।

एतत् मदीय कुसुमं न तावक्

मा पाति पुष्पेभ्य सुधा त्वया सखे ।

इत्येवमन्यान्यविवादतत्परः

पुष्पं च पुष्पात् निपतत्यलित्रजः ॥ ६२ ।

वमन्तलक्ष्म्या सहकारयाखा-

मानम्बरा पद्मे निहिते पदे द्राक् ।

हिरेफभङ्गारमिषेण तस्याः

मञ्जोरमञ्जुकणनं बभूव ॥ ६३ ।

यसन्तविस्तारितशोभमारात्

प्रोत्फुल्लरक्तोत्पलराजि रम्यम् ।

तरङ्गित धीरसमीरसङ्गात्

चिरात् वभो तत्र सरः सुतोयम् ॥ ६४ ।

आनर्त्तयन् कुसुमिता विविधाय यतोः

आधूर्णयन् वकुलमाकुलयच्च ममोः ।

मन्द वहन् मलयगन्धवहः सुगन्धः

पोष्य रजो दिशि दिशि व्यकिरत् प्रभूतम् ॥ ६५ ॥

तेनाङ्गकूलपवनेन निषेविताङ्गो

सो मालिनो किमिदमित्यपहाय कार्यम् ।

प्रक्रान्तमागतवतोऽत्वरया वनं स्वम्

आलोक्य विस्मयमगाच्च तथाविधं तत् ॥ ६६ ।

यत् काननं चिरमभूत् परिशोर्षवक्षो-

जालं तदेवस्तुपट्क-विशोभि जातम् ।

कोदात्र हेतुरिति सा परिवोदुकामा

दृष्टिं ससर्जं परितो निभृतं भ्रमन्ती ॥ ६७ ।

विचिन्वती सा निपुणं वनेक-

देशे जटाभिः श्रयलम्बिनोभिः

कपोयरतां वसनं वसानं

दधानमाकारमनिर्वृतानाम् ;

• • हरेण दग्धेऽतिरूपा मनोज्ञे

सञ्जातनिर्वेदमनस्यशोकम्

मधुं तपस्यन्तमिवाप्तवर्गे

रतुप्रयातं प्रतिषेधकामेः ;

असंयताभिश्च विभृङ्गलाभिः

अलक्ष्यभालस्थदृशं जटाभिः

सतोवियोगेन विमुक्तसह*

तपः कठोरं खलु तप्यमानम् ;

अदृश्यरूपेण मधुप्रवृत्तिम्

आकालिकीं प्राप्य मनोभवेन

धौघ्येः शरेः प्रक्रियमाणमारात्

पति यशूनामिष लक्ष्यमाणम् ;

स्वाङ्गमेव पुनरेत्य विभुत्वात्

जेतुकाममिष काममकामम्

ईश्वरं धृतमुनिव्रतमेकं

विस्मिता पुरुषरत्नमपश्यत्* ॥ ६८—७२ ।

स्तम्भितेव तमवेक्ष्य युवानम्

मिथलावयवतामगमत् सा ।

यत्नतस्तदवधूय जडत्व

स्वैरमेत्य विदधे प्रणिपातम् ॥ ७३ ।

शुष्कमेतदखिलं वनमेवं

जीवयन् पुनरसावतुभावः ।

मत्तैरदुर्लभमिदञ्च शरोरं

स्रष्टमाह तव सौम्य । सुरत्वम् ॥ ७४ ।

सन्निभमिदमक्षियुग ते

च्छायाया च सहित वपुरेतत् ।

दिव्यता प्रतिरुणद्धि तदित्यम्

स्वतृप्स्वरूपमवबोद्धुमनोशा ॥ ७५ ।

आत्मतत्त्वमसिस्त्वमगम्यं

ब्रूहि सौम्य । निखिलं करुणाट्टः ।

* सा भालिनी विविधा कृतो विभुत्वात् पुन स्वाङ्गमेव एव अकामं ५३
जेतुकाम धृतमुनिव्रत काममिष एक पुरुषरत्नम् अपश्यत् ।

तर्पय श्रवणकौतुकमस्याः

वर्त्तये नहि घिया पथि तात ! ॥ ७६ ।

तामयो विहिताञ्जलिबन्धा

पुष्पलाववनिता श्रवणोत्काम् ।

यिस्त्रयेन परवान् श्रुतवार्त्तः †

प्रत्युवाच नृपतिः स्मितपूर्वम् ॥ ७७ ।

किं प्रवोति भवतो मदागमात्

प्रागभूत् कुसुमवाटिका तव ।

दावदम्भवदिवातिभीषणा

निस्सृणेति लपित प्रज्ञापवत् ‡ ॥ ७८ ।

मामवेहि शनिकोपपोद्धितं

• • नष्टसर्वविभवं वनाश्रयम् ।

कश्चिदेकममलान्वयोद्भव

क्षममात्मपरिरक्षणाक्षमम् ॥ ७९ ।

केनचित् मम धनं जिष्टक्षुणा

निर्हयेन वणिजा लघोयसा ।

द्राक् समेत्य जलधौ निपातनात्

किञ्चिदन्यदवले ! स्मरामि न ॥ ८० ।

* श्रुता वार्त्ता स्तकीयागमनन तत् लीखे वन पुनरुच्चीकृत इति प्रवार्त्त येन
गताहम् ।

† मदागमात् प्राक् तव कुसुमवाटिका दावदम्भवत् अतिभीषणा निस्सृणा च
भूत् ‡ प्रज्ञापवत् इति लपित भवतो किं किमर्थं प्रवोति ।

सैन्यये पयसि मज्जतोपि मे
 नाद्रुतासुपगतं यदम्बरम् ।
 तत्र मातरिव ते ममाप्यहो
 चित्तमेतदनपेतकौतुकम् ॥ ८१ ।

दग्धपूर्वमभवत् मदागमात्
 काननं रुचिरदर्शनं पुनः ।
 यस्त्वयेति कथितं तदप्यहो
 सम्भवत्यनुमितं न संशयः ॥ ८२ ।

द्रव्युपात्तवचनं नृपं पुनः
 पुष्पलाववनिता जगाद सा ।
 कोप्यसंशयमसौकिकः पुमान्
 विद्यते त्वयि कृपापरोऽनिशम् ॥ ८३ ।

तत्र यावदुपपोढनं शनैः
 शाम्यति प्रणतिपूर्वमर्थये ।
 मन्त्रिकेतमधितिष्ठता त्वया
 तावदेव समयोऽतिवाह्यताम् ॥ ८४ ।

अस्मि तात ! भवता सुपुत्रिणी
 त्वं मयासि मुक्तित्नु समावृकः ।
 एतु पुत्र इव खालितो मया
 कात्तमागमयतां भवान् सुखम् ॥ ८५ ।

सुनलितहितमेतत् शृङ्खलतः पुष्पनावो-
 वचनममृतधारासन्निभं तस्य राज्ञः ।
 समञ्जनि मतिरस्याः सत्त्वयानेऽन्वगच्छत्
 प्रकृतिमिव पुमांस्तां सांख्यनिर्दिष्टरूपः ॥ ८६ ॥

इति त्रयोविंशत्सचरिते महाकाव्ये मालिनोसमागमो
 नाम षोडशः सर्गः ।

—

सप्तदशः सर्गः ।

अथचित्तं विचित्रपुष्पराशिं

रचयन् चारुगुणां स्रजं सुवन्धाम् ।

दिदधे नृपतिः स पुष्पलाब्धाः

गुरुसाहाय्यमतन्द्रितः सहर्षः ॥ १ ।

हरिपादयुगं निधाय चित्ते

स्मिप्सितार्चं परिचित्स्वयन् चित्तेशः ।

सहसा हृतमेत्य पुष्पलाब्धा

जगदे वाक्यमिदं विपश्यता सः ॥ २ ।

चिरमात्मनिगूहनं न युक्तं

सुमहत् पातकमात्मनोऽपहारात् ।

अधुनापि विबोधय स्वरूपं

अणिपाताञ्जलिधाचितो महात्मन् ॥ ३ ।

चरणे च करे च लब्धमाणां

निखिलं नृपचक्रवर्त्तिलक्ष्म ।

न तिरोधातुमलं जटादयस्ते

स्फुटमाह प्लवतापसत्वमेतत् ॥ ४ ।

सुविचक्षण एष बाहुनामा

नृपतो राज्यमिदं प्रशास्ति सम्यक् ।

खलतां खलतामिवासतीं तां

छतवान् यदयं विवादमूलम् ॥ ५ ।

अनपत्यतया चितोश्चरोयं

प्रियया सार्धमपत्यमाप्तुकामः ।

सुचिरं समराधयत् यतात्मा

जगदम्बां हरमोहिनीं समक्तिः ॥ ६ ।

कियता समयेन गच्छतामौ

तनया तत्समुपासनप्रभावात् ।

नृपतिर्लभते स्म काम्यरूपां

अरपन्नयापि दिवि, चित्ती मनाभ्याः ॥ ७ ।

निरपत्यतया महोत्सवैस्त-

ल्लननं पुत्रजनिं यथा नृपालः ।

अभिनन्दितवान्, चकार नाम्ना

तनयां तां शुभलक्षणाञ्च भद्राम् ॥ ८ ।

• • वल्लकीव कलनादिनो सुखात्

सच्चरन्त्यविरतं जनात् जनम् ।

वीतबाधमपदुःखमत्वगात्

शेयव' नृपसुता क्रमेण सा ॥ ९ ।

पल्लवेष्विव गवेषु चारुणा

चित्रपुष्पानिचयेन हासिता ।

यौवनेन निदधे पटं ततो

भूषजाङ्गनिवहेषु हारिणा ॥ १० ।

जनकस्य पचः प्रमाणयन्ती

भविता सा युवतो मयवरा ज्ञः ।

निखिलाय नृपास्तदर्थमस्मिन्

समवेता नगरे विचित्रवेशाः ॥ ११ ।

सहसालिजनैर्निजप्रकोष्ठे

विमनाः सोदति ह्य हताशचित्ता ।

मरणव्यवसायतो वयस्याः

बहुकष्टेन निवारयन्ति मत्ताम् ॥ १२ ।

तां भूषतिः प्राह निमोक्ष मेत्ते

किमित्यसौ हृष्यपटे विपणा ?

धरं धरोष्यत्यनिप्रिध्यमाना

कृताभ्यनुज्ञा शुश्रूषेति जाने ॥ १३ ।

रश्मावतोऽं तं निजगाढ भूयः

रहस्यमेतस्य निबोध तात !

श्रीषत्सुराजं पतिमासुकामा

माराधयामास चिराय गोरीम् ॥ १४ ।

तस्यै प्रतिश्रुत्य तथेति कामं

विद्या द्वितीया प्रददौ च तृष्टा ।

चिन्तेव भर्तुर्भवितामि हृद्या

योरप्रसूयेति वरद्वयं सा ॥ १५ ।

राष्ट्रां परिष्ठातश्चरित्रवंगा

रमेति नाम्ना प्रथितास्त्रि योषित् ।

तया परिष्ठापितमारमाटो

कन्या हृषोति नृपमन्यया न ॥ १६ ।

श्रीवत्सराजः शनिपोद्धनेन

विध्वस्तराज्यः प्रिययानुयातः ।

अज्ञातवासं वसति कंचायं

न कोपि तत् वेत्ति नृपेन्द्रपुत्रि ! ॥ १७ ॥

तस्माद्वृते सर्वं हृमे नरेयाः

समाहृता राजसुते ! निशाम्य ।

तथैव नुक्तैव पपात बाला

वक्तुं भूमौ करपत्रलूनाः ॥ १८ ॥

आस्थाय तत् वत्स ! निजं स्वरूपं

शतः सार्वभौमस्य विचित्रवेगः ।

अधिष्ठितो मञ्जमूर्ध्वरूप-

च्छटाभिरग्यान् मलिनोक्तुष्व ॥ १९ ॥

श्रीवत्सराजः शनिपोद्धनेन

विध्वस्तराज्यच्छलतापसः सन् ।

वने वने पर्यटतोति वार्ता

श्रुता रमायाः प्रमुखात् मयाव ॥ २० ॥

तैस्तैरुपायेर्ननु वत्स ! मन्ये

नूनं स एवासि नृपाधिनाथः ।

दृष्टोसि, मा कारि वधाय नार्याः

आत्मपरहृदः, मत्तिष्ठद्वातं मा ॥ २१ ॥

भद्राप्रभावात् शनिपोद्धनं ते

निवर्तते वत्स ! पुराचिरेण ।

चिन्तावियोगो ननु भद्रया ते

सुसह्यकष्टो भविता न शङ्का ॥ २२ ।

तां मालिनीं प्राह नृपो विहस्य

प्रत्येति भद्रा वचनं न देव्याः ।

नैराश्यानिर्विण्णमतिस्तदेवं

त्यागाय देहस्य सती प्रवृत्ता ॥ २३ ।

गत्वा त्वमेनां वद राजपुत्रीं

प्रागिष्टलाभस्तदनन्तरं वाक् ।

विनिःसरेत् देवतवक्त्रपद्मात्

तत् किं सुधा खिद्यसि बालिकेव ॥ २४ ।

प्राप्तोपि देहान्तरमन्यलोके

प्रविश्य तं कायमसौ नृपासः ।

समर्थनार्थं वचसः शिवायाः

समीप्यति द्राक् ननु कार्यकाले ॥ २५ ।

मा संशयो भूत् वचने शिवायाः

अतर्कितोपायमवश्यमेव ।

भावित्यते तेन फलान्वितेन

न विद्मताये वचनं हि तादृगाम् ॥ २६ ।

रम्भावतीत्यं वचनं नृपस्य

नियम्य हर्षातिशयेन मुदा ॥

१. ०* यतोपि व राजा योवत्सु, सर्ववर्णकाले स देह प्राप्य देव्या वचनं सु, व
वत्सु समीप्यतीत्यर्थः ।

। दृष्टा—वादिता ।

जगाम भद्रासदनं सवेगं
विमृष्टलान्दोलितकेशपाशा ॥ २७ ।

तस्यां गतायां सद्धि भूमिजानिः
व्यचिन्तयत् व्याकुलचित्तमेवम् ।
अये शनि मे प्रतिकूलवर्त्तौ
सुदुर्घटं संघटयेत् किमेतत् ॥ २८ ।

देव्या वरीयं कथमन्यथा स्यात्
कथं निखेयो हृदि वा प्रियाया ।
सापन्नशङ्कुर्विषमोऽविषह्यः
देव्या वरी नैष, शृणोम्येतत् ॥ २९ ।

रहस्यमुदभेत्तुमियं सदीप्तं
सुतोष्णबुद्धिः कपटं व्यतानीत् ।

• • राजावरोधप्रतिवहमोदक्
अन्धः कथं वेत्तु जनो नु गुह्यम् ॥ ३० ।

न वेत्ति राजा, कथमन्यथासौ
योवत्मात्रे हि निमग्नधीये ।
स्वयंवरायै दुहितुः प्रजानन्
समाहरेत् वा निखिमान् शृणामान् ॥ ३१ ।

विष्ठाप्य वा तं गनिषोडनेन
नृपे निरुद्धिहृदि इति श्रुत्वात् ।
प्रागान्ति सौरेर्न कथं म्पिरात्मा
तस्यौ निहन्ताम्यवराभिलाषः ॥ ३२ । •

चिन्तेव भद्रा प्रियवल्गमत्वं

घोरप्रसूत्वञ्च गर्मिण्यतोति !

वरद्वयं श्रौणसुता प्रसन्ना

तस्यै ददौ प्रार्थनया विनापि ॥ ३३ ।

विपन्नारोक्तसविभागे

सकाचिताङ्गो हृदये मदोये ।

सा वत्स्यति प्राप्तमहाधिरेव

या साप्रत हा सपिकाशमास्तौ ॥ ३४ ।

या नेगमेभ्यः परिरक्षसि त्वं

भूत्वा भूजङ्गो घरटेभ्यः । तारे । ।

चिराय सापन्नमहाधिदूना

खसित्यहा त्वद्वरतः पुरा सा ॥ ३५ ।

यथा सतीत्वाक्रमणात् दयावति !

त्वया सतोय परिरक्ष्यते प्रसो ।

तथैव सापन्ननिबन्धनात् पुनः

सुदुस्तरात् सा व्यसनाच्च रक्ष्यताम् ॥ ३६ ।

इति हि धरणिजानेरस्तधैव्यस्य देव्या.

वरमपि गिरिजाया मन्यमानस्य गायम् ।

सपदि निखिलगङ्गाच्छिप्तये चाधितृक्षैः *

शुभपरिणयशसो चारु पुष्कोर वाहुः ॥ ३७ ।

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये समुद्दिग्ने

श्रीवत्सो नाम सप्तदशः सर्गः ।

अष्टादशः सर्गः ।

सोपानभागैः सुकराधिरोहैः

शुक्लेषु रम्येषु महोपचारैः ।

महाहंसिंहासनवत्सु राज्ञे

तुङ्गेषु मञ्चेषु सुसज्जितेषु ;

विटेषु निर्दिष्टमथो नृपाणां

यथाक्रमं मञ्चमधिष्ठितानाम् ।

सुख्यातुरागेव रराज लक्ष्मोः

“प्रभाविगेपोदयदुर्निरीक्षा” ॥ १, २ ।

मूर्ज्वाद्रिगुह्येषु निबद्धपङ्क्ति

यदि स्थिताः स्युर्निर्वहः सुधागोः ।

• • तुङ्गेषु मञ्चेषु तदा निकामं

स्युरद्य भूपा उपमेयरूपाः ॥ ३ ।

नृपात्मजेय यदि वेत्ति सम्यक्

द्रष्टुं, तदासावमुमेव भूपम् ।

वरोप्यतोति प्रतिपौरमेवं

सम्भावनाभूत् प्रतिराजलोकम् ॥ ४ ।

तिरस्करिष्यन्तरितावल्लोका

पौराड्ना कामपरामवादीत्

न स्याच्च भद्राभिनिविष्टबुद्धि

स्तिष्ठेत् मते मे यदि सा नताड्नी ;

प्रवर्त्तयेयं ननु तां तदाहम्
 अमुं नृपं कामयितुं वरेण्यम्
 रूपातुरूपावयवो य एतान्
 विभाति सर्वानतिशय्य राज्ञः ॥ ५, ६ ।
 शृङ्गालिक्षणः परिवेक्षिताग्र-
 भागः स्तवन् स्नेहमिवांसलम्बो ।
 क्षणोपि रम्यः कुटिलोपि हृद्यः
 वध्नाति नेत्रे ननु केशपाशः ॥ ७ ।
 यथास्य वक्त्रं शतपञ्चमुग्ध
 तथैव नीलोत्पलकान्तिहारि ।
 कर्णान्तविग्रान्तमतीव सुष्ठु
 नेत्रदयं चञ्चलतारहारि ॥ ८ ।
 अमुष्य मन्दं हसतो विभाति
 रत्नोऽधरे प्रोक्षसितप्रभालि ।
 विशुद्धवर्णा द्विजवत् द्विजातिः
 होरद्युतिर्हैम इवाद्भुरीयेः ॥ ९ ।
 प्रवालरत्नोदरमस्य पाणि-
 पादं सुष्ठुः सञ्चलदङ्गलोकम् ।
 नवीपसा रञ्जितमण्यभागं
 चलद्दर्शनं पद्ममिवातिभाति ॥ १० ॥

* ७ वाचि ! वरि ! मन्दं हसत अमुष्य राज्ञः रत्नोऽधरे प्रोक्षसितप्रभा,
 द्विजवत् शार्ङ्गवत् विशुद्धवर्णो विशुद्धजाति एते विशुद्धकान्तिः द्विजाति दम्पति,
 हेमे शीतले चतुरीये होरद्युतिः होरककान्तिरिव विभाति ।

ययारुचोत्थं खलु तस्य राज्ञः

सौन्दर्यसंबन्धनतत्परायाम् ।

आरब्धकार्यान्तमयातवत्वां

तस्यां वत प्रौढपुराङ्गनायाम् ;

आदिदयिष्यन्निव शक्रपत्नौ

स्वयंवरस्त्रीभनिवारणाय ।

एहोति तारः पटहप्रणादः

प्रधातयहो गगनं विभेद ॥ ११, १२ । युग्मकम् ।

रमायतो वेत्रकरा पुरस्तात्

पयाञ्च रश्मा वरमाख्यहस्ता ।

तयोर्वभौ मध्यगता कुमारी

विगाखयोद्यान्द्रमसोव लेखा ॥ १३ ।

क्रमेण भद्रा कविभारतोव

नसद्भिभूषा सशुषा रसाध्या ।

सुचारुविन्यस्तपदातिह्वया

“विवेग भक्षान्तरराजमार्गम्” ॥ १४ ।

तां सागराणामिव चन्द्रमूर्त्तिं

सदृशमानोकयतां विनद्धय ।

पयांसि वेलामिव धेय्यं गेतुं

समुद्रसन्ति अ मनांसि राशाम् ० ॥ १५ ।

* अष्टमूर्तिवद्वयम् आसीदवताम् अ रराणां पदांसि रेखां द्विपदं पदा
धेय्यं वनि तदा तां सदृशं विधीयवती राधां ननांसि धेय्यं गेतुं विनद्ध
वमुद्रवनि अ ।

नाथो द्विषन्मर्दनतो नृपोयं

द्विषन्तपो नाम यथार्थनामा ॥ २० ।

अस्यौषधिप्रस्थमिति प्रसिद्धं

पुरं द्विषाद्भिर्मनसाप्यष्टयम् ।

विराजते राजसुतेऽनुगङ्ग

सर्वार्द्धरम्यं रुचिराधिवासम् ॥ २१ ।

यत्रौषधिप्रज्वलनप्रणुन-

क्षपातमस्काण्डतया मृगाक्षि !

क्षणेपि पक्षे जलदोदयेपि

ज्योत्स्नाभिरामेव विभाति राक्ता * ॥ २२ ।

नृत्यत्स यत्राप्सरसा गणेषु

ददत्स गन्धर्वगणेषु तानम् ।

विद्याधरैः सकलितोऽम्बयत्नैः

सगोष्ठैऽमुष्य ययःप्रबन्धः ॥ २३ ।

योऽनन्तरत्नप्रभवो हिमाद्रिः

निष्कण्टकं तत्र विभुत्वमस्य ।

स्वयं शची शुम्भति चित्ररत्नैः

हारं मुदेऽमुष्य विनैव सूत्रम् ॥ २४ ।

विहाय शक्रो किल वैजयन्तं

शरण्यमेन शरणं प्रपन्ने ।

देव्याभियोगात् बहुशी पुलोमो *

सरचित्तानेन गणाधिपेन ॥ २५ ।

धात्रा स्वयं कल्पितयज्ञभागः

देवायभूतः प्रथितप्रभावः ।

कुन्दावदातेऽस्य नृपोऽन्ववाये †

दुग्धार्षवेऽभूदिव पारिजातः ॥ २६ ।

निशम्य भर्तुः पिबतोऽवमान

दाक्षायणो योगविष्टदृष्ट्वा ।

सतो पिबत्वेन शुणैर्वरं यम्

उपागमत् शैलवरं वराङ्गि । ॥ २७ ।

अनेन चेदिच्छसि गृह्यमाणं

प्राणिं वरेण्येन गणाधिपेन ।

गौर्या तदा यौनमनन्यकाम्यं

सर्व्वसम्मानमवाप्स्यसि त्वम् ॥ २८ ।

पुरं प्रवेक्ष्यस्यमरङ्गनाभिः

गच्छादिभिराप्यभिनन्द्यमाना ।

रतिः स्वयं ते सुरुचिप्रसूतं

पुरा विधत्ते ‡ प्रतिकर्म § गात्रे ॥ २९ ।

स सर्व्वयागाभ्यसमागमोपि

न तन्मना वन्दुमर्त्तं बभूव ।

* पुन २—पुत्री । † नृप—कुमार । ‡ विधत्ते पुन—विधाकृति ।

§ प्रतिकर्म—प्रसादनम् अवाप्स्यसि—अवाप्स्यसि ।

सत्याः पदं चेतसि कीं निधातुं

विना पतिं प्राक्तनमोखरः स्यात् ॥ ८ ।

प्राग्व्योतिषाणां नृपतिं ततोऽसौ

नोत्वा रमा तामवदत् कुमारीम् ।

रूपे यथायं गुणतस्तथैव

पश्यामि ! सर्वविद्यवानवद्यः ॥ १० ।

लौहित्यया नाम तरङ्गवत्या

प्रजाः पयोभिः परिवर्द्धयन्त्या ।

मात्रेव संवेष्टितमस्तमोति

प्राग्व्योतिषं नाम पुरं विशालम् ॥ ११ ।

तत्रास्ति कथितं श्रुतहृदयेषु

लसन्महासेन इव चित्रेवः ।

• • आयर्थ्यवीर्यैः किल चित्रसेनः

सामर्थ्यकृत् यः सुहृदा द्विपाद्य ॥ १२

चिन्तेति साध्वी कमलाशम्भूता

यस्यात्मजा मूर्तिमतीव लक्ष्मीः ।

• लज्जाकरपतिं विना च वर्तमानाया मनसि पदं निधातुं शक्नु । तथापिप
मास्ता प्राक्तनपति ।

† चित्रेव इव चित्र इव लसन्महासेन लसन् श्रीरामान विद्यमान इति
यावत् महासेनः कार्तिकेयः यच्च तादृशः पक्षे लसन्तो गच्छन्ती सेना यस्य स तादृश
यु (चित्रेव सुहृदां यन्त्रां द्विपाद्य शब्दाच्च सामर्थ्यकृत् सामर्थ्यं करोति इति
(सामर्थ्यं + कृत् + द्विपु) सामर्थ्यं कृत्वाति नाशयति इति (सामर्थ्यं + कृत् + द्विपु) ।
६० मित्राणां मूर्तिवर्तिन च मित्राणां मूर्तिरूपकारीत्यर्थः ।

श्रीवत्सराजेन धवेन सार्द्धम्

अज्ञाततत्त्व निवसत्वरण्ये ॥ ३३ ।

अथश्च तस्यात्मज एक एव

समयगतौ पितरि स्थितेपि ।

प्रशान्ति राज्य पितृवत् प्रजाभि

सम्प्राप्तितः सत्कृतराजधर्म्या ॥ ३४ ।

मुधाशुमुम्भोयमनम्पगत्त्वः

कुन्दावदातामि नरेन्द्रपुत्रि ।

एनं पतित्येन हृणोष्य भृष

चोराधिना योगमुपैतु गद्वा ॥ ३५ ।

षा कामदपेनरमयिकर्षे

नीत्वा तमा नीरजनिन्दिनेषाम् ।

श्रीवत्सलचिन्तार्थपमन्नविद्या

भावेन दूय्यां निजगाढ वन्यान् ॥ ३६ ।

मयद्वपातात् परमिव मर

प्रपण्डवन्त्रीरपभीमनादा० ।

काहृहदामा प्रथिमुन्नरेणा

यवानि । यानो मदमा जगृधे ॥ ३७ ।

मन्दाविनीपुनजमेव देवा

मन्दाय माह्वः मन्दिने पवित्रे ।

नागास्तथा भोगवतोपयोभिः

तामेत्य सर्व्वं स्रपयाम्वभूवुः ॥ ३८ ।

प्रजाभ्रतोयं विषयाच्च नाना

जनैः समागम्य विलोक्यते सा ।

दृष्ट्वा च तां पापविमुक्तदेहैः

जीवद्भिमुक्तैरिव भूयते तैः ॥ ३९ ।

अस्याः प्रभावात् नहि यच्च दैवं

न मानुषं वा व्यसर्न कदाचित् ।

नाकालमृत्युश्चरतोतिभीतिः*

नैवा प्रजाना न पराभियोगः ॥ ४० ।

तान् कामरूपान् विषयान् विशालान्

अयं नृप, शास्ति विलीनश्चून् ।

यथापराधं प्रणयय दण्डं

प्रजाः प्रजावत् परिपाति सर्वाः ॥ ४१ ।

नृपे पुरोवर्त्तिनि शासति चिति

न भारतादन्यत इदशासने† ।

कदापि दुःशासनदर्शनं, शुणे-

प्यनोदरो वाय्वनृपात् न कीरवात् ॥ ४२ ॥

* इतिभीति — चतिहत्यादेर्भयम् ।

† इदशासनं पुरोवर्त्तिनि नृपे चिति म सति सति भारतात् अन्यत्र दे शासन दर्शनं न, किंवलं महाभारते एव दुःशासनस्य दुर्गधिकानुग्रह दर्शनं ननु दुदशासनस्य निम्नतराजकृतशासनस्य दर्शनम् । कीरवात् अथनृपात् अर्थात् प्रतराष्ट्रान्

प्रजासु वा कैव कथा, वदान्यता

प्रदृश्यते सुन्दरि ! वम्यलन्तुपु ।

द्विपत्कुलाभोजविमर्दकारिणो.

यदस्य दानाद्रेकरा गजा अपि ॥ ४३ ।

यो नाम गोघोहरणे प्रवृत्तः १

सकार गोघोहननं वराहः ।

स्वगोचलक्ष्मोपरिवर्द्धनस्य

कथं स देवोऽस्य दधाति साम्यम् ॥ ४४ ।

अस्याहलक्ष्मोर्भव, चित् महेश्याः

देव्या तु सन्ध्यावलिदर्शनार्थम् ।

सुरासुरान् किमवयचमर्त्यान्

समागतान् प्रेक्षितुमस्ति कामः ॥ ४५ ।

अथ च गुरो न जनादतोऽप चासीन किञ्च धृतराष्ट्र उवाच गुरो भीम जनादहं विप्र
दक्षिणतः । तदा प्रजासु कथं गुरो गुविना गुणवद्वत्वे जनादहं करीत
वृत्तम् ।

॥ दे सुन्दरि ! प्रजासु वा एव कथा अथ यत्रो वम्यलन्तुपु विद्वान्ता
हृद्यते, यत् यस्यान् द्विपत्कुलाभोजविमर्दकारिणो शत्रुकुलकमलोद्देवरा
अथ राज्ञ गजा अपि करिणोपि दानाद्रेकराः दानेन सत्सर्वकाले जलसेवे
आद्रेकरा सिद्धस्यः अथ च दानेन मदवारिवा आद्रेकल्लः इत्यर्थः ।

१ गोघोहरणे गोघाया; प्रविष्ट्या चक्रवर्त्ते वी वराहः महावराहः गोघोहन
गोघायां पर्वतानाम् सहस्रम् अथ च दोषश्च वंशश्च सहस्रम् सच्येद सकार
इत्यर्थदर्शनापाद स देव. वराह स्वगोचलक्ष्मोपरिवर्द्धनस्य कैवलं स्ववशयोगी
कारिण अथ राज्ञः साध्यं सादृश्यं कथं दधाति धारयति तेन सहास्रं सपना
॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

योवत्सराजाहृतमानसायाः

सोऽस्या न भूपो रुचये बभूव ।

प्रफुल्लचूतावगृहीतचित्ता

वृक्षान्तरं काङ्क्षति किं तु सङ्गो ? ॥ ४६ ।

हृक्संज्ञया बोधितचित्तभाषा

रमावतो सा नृपनन्दिनीं ताम् ।

प्रापय्य चोनाधिपसन्निधानम्

अश्रोतुकामामपि संवभाषे ॥ ४७ ।

अस्त्यत्र चोनाख्यमहाप्रदेशो

विन्यायमानेन समुन्नतेन ।

दोषेण कौतूहलवर्धनेन

वृतः समन्तात् वरणेन भद्रे ! ॥ ४८ ।

विपक्षपक्षैः किल दुष्पक्षे

विचित्रकारुद्रवसुखभूमी ।

एकातपत्रं कुरुते प्रभुत्वम्

अस्मिन् नृपो नोवृत्तिः निर्वृत्तियम् ॥ ४९ ।

समाश्रयोऽयं महसां सुष्ठतः

ऊर्ध्वस्त्रला त्वं ननु पद्मिनी च ।

तत् ते नृपस्यास्य च सङ्गमोयम्

कल्पितेऽन्योन्यमहोत्सवायनं ॥ ५० ।

• नीडात—जनपदे देशे इत्यर्थः ।

† यथा पद्मिनीः कमलिन्याः सूर्यस्त च यथा वैजसिनः सुवस्त्रस्त च यथा रात्रः
कल्पवृक्षायाः शाखास्तथायिकायाश्चे सङ्गः परस्परानन्दवर्धनाय भाष्यतोऽन्वयः ।

सुपारपातेन विपद्यमाना

हृष्यन्त्यतोवातपतापतप्ता ।

अत्रानुरक्ता तपने महौजाः

सा पद्मिनी वासु । * निदर्शनं हि ॥ ५१ । .

अनेन राज्ञा च गृहीतपाणि

थोनाशक तत् परिधेहि नित्यम् ।

विलासवस्तुष्वतिरस्य मेक-

मित्यन्यदेशे यदतोव काम्यम् ॥ ५२ ।

ओष्ठाधरे नूतनपल्लवाभे

दोर्ध्वं च नोत्तोत्पलनिन्दिनेत्रे ।

तिलप्रसूनप्रतिमे नसोह

विलक्षणेयं नृपभामिनोति ;

प्रतिक्षणं त्व परिवारवर्गैः

सकौतुकं ससृष्टमोक्षमाणा

इयंसिकानामनदोतटस्थे

हर्षोऽसुरभ्ये नय कान्तमालि । ॥ ५३, ५४ ।

प्रसाधनेऽस्याः स्मरभार्यया कृते-

प्यनादृतायाः कथमंशुके धृतिः ।

इतोयमुद्योतमनोगता रमा

नृपान्तर तामनयत् नृपात्मजाम् ॥ ५५

दोष सुमात्रेति जगत्प्रसिद्धम्

गन्धाष्टकैर्वासितमिदगन्धैः ।

रक्षयं गोचमनन्यकम्भा

जिगाय तं गोत्रभिर्दं सुरेन्द्रम् ।

मित्तेष्यमिषे समदृष्टिरेपः

नूनं विजिग्ये विपमाद्यमोगम् ॥ ६२ ॥

इत्येवमस्या वचनं वदन्या

आक्षिप्य भद्रा निजगाद नीचैः ।

मयि प्रसन्ना सखि । शैलपुत्रो

वरो ममेष्टः समुपस्थितोयम् ॥ ६३ ॥

दिक्पालवर्गाः क्षितिपालवर्गाः

सर्वेऽनुजानन्तु मयि प्रसन्नाः ।

अहं वृषोमोष्टवरं महेश्या

स्वप्ने प्रदत्तः स्ववतुष्टया यः ॥ ६४ ॥

इत्युक्तपत्येव विदूरवर्त्ति-

कदम्बमूलाभिमुख चलाल ।

धीवेयमित्त्राकुलमानसास्तां

उत्तस्थिवासो ददृशुर्नृपाला ॥ ६५ ॥

सा हर्षवेगात् न शशाक वक्तुं

मनीगत भावमरालकीशो ।

सुमित्रस्य सदन्धुना उपेत युक्तं दशरथं सुमन्त्रेण तत्राग्या मन्त्रिणा अथ राजा
सतोमि मन्त्रिणां ईरिता कर्मसु प्रतिपद्य सादृशं अयागो रविबन्तु सूर्ये इव
वसुपुष्पोमीपितादलन्या अयागो अथपदे अथैवयेव वसुभिः किरये अथैव
उपचितं मन्त्रितं विजग्या अन्तः प्राज्ञचक्षुः दीनं सादृशं ।

* ईश — शिव मित्रे प्रसन्न अभिने आनी न तपेति विपमाद्य ।

तस्ये परं स्नेदजलार्द्रगात्रो

श्रोवत्सराजाय लसन्मुखयोः ॥ ६६ ।

रमा समागम्य ततः सुकैशी

जगाद भद्रे ! नहि साम्प्रतं तत् ।

ज्ञोनस्त्रवक्तुं पितरं विधाय

कर्तुं प्रवृत्तासि यदेवमालि ! ॥ ६७ ।

स्वयं धराङ्गतमस्तभूषा

त्वक्षासि, नाना विदिगो दिगय ।

श्रोवत्सराजे परिधाय सर्वे

समागताः भूपतयस्त्वदर्शम् ॥ ६८ ।

रूपेण ज्ञात्वा, ययसा च तुल्यं

तेषां कथं कामयसे न कश्चित् ।

• • अज्ञातवङ्गादिमकिञ्चनं किं

रूपैकपक्षाययिषी तृतीयं ? ॥ ६९ ।

रूपेण कामं ह्यतिकाम एषः

धृतमती या नहि कात्तिकेयः ।

किन्त्रेप गूढप्रलताम्बभाय

भाष्मादपेक्षस्य सुखं गुरुषाम् ॥ ७० ।

जिह्वे तु कामं जनको, हसन्तु

भूषाः, विनिन्दन्तु जनाः समन्तात् ।

एष मदीयः पतिरिह्युमा मां

समादिमत्, तत् खयमभावा इत्यतः ॥ ७१ ॥

“दीर्घायुरथवाभ्यायुः समुष्णो निर्गुणोऽपि वा ।

“मरुद्भूतो मया भर्ता न द्वितीयं हृष्टोऽप्यहम् ॥” ०२ ।

तथैवमुक्ते मरुदु मानिनो सा

रम्भावती नाम जगाद धीरा ।

श्रीवत्सुराजो जगदेकनाथो

भ्रमत्वरूपे षट्सन्तापसुः सन् ॥ ०३ ॥

इय प्रहृत्तिर्जनताप्यचारिणी

पदे पदे सञ्चरति प्रमर्षिणी ।

अयं सुख्यो नृपसुख्यान्वितो

न म तितोगः कथमानि ! बुध्यते ? ॥ ०४ ॥

तथैवमुक्ते महिमा विदारयन्

नभस्दासं राजगणैश्चदोरितः ।

विनिर्जिताभोधरधोरगर्जितो

अग्निः सहस्रः श्रुतिगोचरोऽभवत् ॥ ०५ ॥

अथ त्वया रे कुन्दांशुने ! वरः

स्वयं वरेष्मिन् वरणीय एव चेत् ?

विमाननाथं यद किं तदा नृपेः

भ्रमोभिराहृतसमाहृतेरिह ? ॥ ०६ ॥

अमुञ्च कौमारहरं समाह्वयन्

अजिग्रहत् भूपतिरेव बाहुकः ।

कथं न कन्याम्, कथमोदृशोऽथ तां

करोति लोकेऽप्यबिलेषु कोर्त्तिताम् ॥ ०७ ॥

न चेदियं गूढनिवद भावा

जटाधरेस्मिन् कथमन्ययासौ ।

दृष्ट्वैव मत्तेव विहाय सर्वान्

सन्भावयेत् सम्बरणस्त्रजेनम् ॥ ७८ ।

विभूवकुण्डे पतितादृतियेत्

प्रवातमुन्ना ज्वलितेपि वङ्गी ।

तदीपमोयेत नृपाम्मजेयं

ज्ञानाधमेस्मिन् सति राजवर्गे ॥ ७९ ।

तत् लेटु चान्यः परमात्रमेतत्

धाम्यो नृगो दूपक एष ताड्यः ।

तथा कृतेऽस्माभिरनुष्ठित तत्

कस्मातिधर्मं भविता नृपालाः ॥ ८० ।

निगूढपापाचरणात् वधाहः

रूपेण मत्तन्मूलधर्मवर्मा ।

द्राक् कन्यकान्तःपुरदूपकीयम्

धानोयता वध्यभुवं निवध्य ॥ ८१ ।

इति विसदृशयोगोत्पन्नमासाद्य कीपं

स च नरपतिवर्गयुद्धमेऽन्तः प्रकामम् ।

प्रतिदिगमय सर्वः सर्वमालोक्ष्य भद्रा-

पतिमतिभरदत्तर्षाणिकम् चपाल ॥ ८२ ।

इति त्रयोविधत्चरिते भद्राकार्ये भद्राम्बयवरो नाम

अष्टादशः सर्गः ।

जनविंशः स्वर्गः ।

अथ कथिदुपेत्य पुरुषः

प्रतिभाषान् प्रहितो नराधिपैः ।

नृपतिं खलु बह्वसंकथं

प्रियया सार्धमुदाहरत् वचः ॥ १ ।

अपसारितशोषका रणे

शरणं यान्ति भयादरातयः ।

यमिच्छाद्विपतेः पतिं गणा-

धिपमाकर्ण्य तस्य शासनम् ॥ २ ।

“त्वयि गूढनिबद्धरागया

नृपमुच्यते नृपतीन् विहाय नः

त्वमसि प्रतिषिद्धयापि यत्

पतिभावेन हतः स्वयंवरे ;

न पदं खलु तेन नः क्रुधां

त्वमसि, त्वं नद्य वाच्यतां गतः,

यदियं ननु जानता त्वया

न निषिद्धा कुलटा स्वयंवरात् ॥ ३, ४ ।

अमुना ननु कर्मणा भवान्

महदागः कृतवान् न संशयः ।

• • महितो महतां स बाहुको

वहते यत् वपयानतं शिरः ॥ ५ ।

वयमप्यतिकष्टमागताः

असहं तत्तदहो निरर्थकम् ।

तदिदं कथमन्यदुष्करं

तव पापं समुपेक्ष्यतेऽञ्जसा ॥ ६ ।

घटनं विनसं विकर्णकं

तव कृत्वा व्यपरोप्य मूर्खजान् ।

करणोयमिदं प्रशासनं

सदृशं चेत्तदहो त्वदागसः ॥ ७ ।

स्वयमेतु गणाधिपान्तिकं

ननु यावत् बहुभिः पदातिभिः ।

तरुता सुदृढं नियन्त्रितः

सविधे तस्य न नीयते भवान् ॥ ८ ।

प्रतिनिर्गममार्गमस्त्रिषो

यदपक्रान्तिनिरोधनाय ते ।

ननु जायति तत् यत्नायनं

नगरात् स्रोतिपुरात् सुदुष्करम् ॥ ९ ।

तव मर्त्तनिवासिनः सतः

सुरलोकेपि सुदुर्लभं वपुः ।

इत तस्य कथं क्रियेदृशो

विषमाऽदृष्टचरो जुगुप्सिता ॥ १० ।

हचिरा ननु यत्र चाकृतिः

गुणराशिर्नियमेन तत्र वै ।

इति सूक्तमष्टौ चिरन्तनं

विपरोत त्वयि दृश्यतेऽधुना ॥ ११ ।

अतिनोचकुलात् समुद्रव.

घत वैषम्यमिदं व्यजोनक्षत् ।

इति चाशुमिति प्रधाधते

सगुणं कर्हमजातमनृजम् ॥ १२ ।

प्रणतानवता महात्मना

प्रणिघात. प्रशमाय कुप्यताम्* ।

इति विश्वसता त्वया पद

सृशतास्य क्रियता भ्रम क्रुधाम् ॥ १३ ।

तदसं परिहृदये रूपा

गणनायस्य विलङ्घ्य शसनम् ।

अपराधनमेकमनृभि

प्रविमाष्टुं सुकरं न तद्द्वयम् † ॥ १४ ।

विनते शिरसि प्रसोदता

गणभर्तुर्नयनाम्बु कर्हजम् ।

ननु तत्र समुन्नते अघात्

निपतत्येव रूपासिपुत्रिका ॥ १५ ।

इति गामभिधाय विद्विष

प्रणिधिं जोषमवस्थित सन्तो ।

* प्रणतान् अवतां कुप्यतां महात्मनां प्रणिघात प्रशमाय इति विश्वसता
त्वया पदं स्वभवा अल मन्वजायल क्रुधा भ्रम क्रियताम् ।

† अपराधद्वयम् ।

रमणेन निवारितापि सा

चलितैकम्बु, जगाद भामिनो ॥ १६ ।

प्रतिवाचमयं न दास्यते

अपमानाय गणाधिपाय ते ।

ननु जम्बुक एव जम्बुक-

ध्वनिमाकर्ण्य विरौति, नो हरिः ॥ १७ ।

अतिसर्वमिमं गुणेरहं

वृत्तवत्यस्मि वरार्थिनो यदि ।

कथमत्र गणाधिपस्य ते

गुरोरेहम् वद मत्सरोऽजनिः ॥ १८ ।

स्वसने यदि मन्त्रसत्कृता

पतिता स्यात् विमला वृत्ताश्रुतिः ।

पतनाय तयाविधस्यले

ननु तस्याः वद को प्रचक्षति ? ॥ १९ ।

किमयं नु गणाधिपाय ते

गुरुणा मां प्रतिपादिता तदा ।

हरति यः धनात् महायमः

मम पत्ने ननु तेन मीऽनुधत् ॥ २० ।

कुपितस्य पतिं प्रयानितुं

मर्दि यत् भोषयते ध्वेष्टया ।

ननु तप निदानमवपा

मनसो हृत्तिरहो निरदुमा ! ॥ २१ ।

परिणीतचरीं सुकेतुना

ननु गन्धर्व्वसुतेन सोदराम् ।

हरतो दनुजाधिपस्य किं

कृतवान् शासनमेव दुर्मदः ? ॥ २२ ।

स ति यो निजद्रूपणेऽक्षमः

प्रतिकर्तुं, परद्रूपणेऽसति ।

प्रतिकारपरः, स कस्य वा

महि गच्छत्युपहास्यतां जडः ॥ २३ ।

स हि को मम वल्लभस्य वा

वद शास्तिप्रतिपादने पथः ।

स च मे न सहीदरः, पिता

नव तं तत्करणे न्ययूयुजत् ॥ २४ ।

न सती परपूरुषं सृशेत्

इति तस्याङ्ग ! भवाय, चान्यथा ।

कुलटां वदतोऽस्य मामिदं

चरणं मूर्खनि घातित भवेत् ॥ २५ ।

यदि चात्माहितं स वाञ्छति

प्रतियातु स्वगृहाननाहतः ।

* गन्धाधिपस्य सोदरा ब्राह्म सुकेतुना नाम गन्धर्व्वसुतेन परिणीता, तत्
रथनिव्रीणा दनुजाधिपः सां ब्रह्मात् जडार, एव दुर्मदः तस्य किं शासनं कृतवान् ?
स्वभागी चर्मणम् प्रातकर्तुमप्यस्य परद्रूपणे प्रतिकर्तुंकामस्य कथं नाम न लज्जा ?
कथं वा श्रीवैष्णवकृतजीवितधारणम् ?

यदि चेति स कालनीदितो - -
 वपुरद्यैष्यति तत् कवन्धताम् ॥ २६ ।
 मुखशायनिकाः पुलोमजा
 स्मरभार्या रतिरस्य किंकरो ।
 इति मां न्यगदत् स्वयंवरे
 सविधे तस्य गतां रमावती ॥ २७ ।
 स शचीमयया स्मरप्रियां
 गणनाथः समुपेत्य पृच्छतु ।
 कुलटाहमयान्यथेति सा
 सकलं वेत्ति, निवेदयिष्यति ॥ २८ ।
 यमिषं नृपनन्दिनी वरं
 वरमाख्येन समर्चयत् स्वयम् ।
 स हि कः ? स च कोदृशो, गणा-
 धिपमत्येति गुणैर्नवा स हि ॥ २९ ।
 इति सर्व्वमसौ रतेर्मुखात्
 सविशेषं परिभोत्स्यते ॥ भ्रुवन् ।
 कुलटां वदतोऽस्य तर्हि मा-
 मनुतापो हृदयं नु तस्मरति ॥ ३० ।
 अनभिज्ञतया यदभ्यधात्
 स हि मायः कुन्तयेति मां मुखा ।

• सा सुषमपनम् पृच्छति । पुलोमजा इत्यादौ चत्वारः सुषमपनिकाः चत्वारिंशः इत्यर्थः ।

† परिधीयमाने—आद्यति, वृध् + पृठ् + कर्त्तृ ।

नहि तेन समालयः, कदा

किमु रत्नं वचनात् विनिन्द्यते ? ॥ २१ ।

ननु यत्र कुले हिमालयो

धृतजम्बा कथमोदयस्ततः ?

अथवा यत्र एव पद्मजं

नहि किं शैवल एव तद्वयः ? ॥ २२ ।

हिमवान् गिरिरस्य गोचभू-

रिति नैवाहति पूज्यतामयम् ।

किमु शूकरमाधमर्शते

हरिरामोत् ननु कोनः इत्यतः ? ॥ २३ ।

अथमेव मदोयवत्तभी

गणपं तं न दृष्टाय मन्यते ।

नहि तद्वचनात् मदायनो

नरसिंहः सविधे गमिष्यति ॥ २४ ।

यदि शक्तिरसौ गणाधिपः

किमिति द्राक् समराय मत्पतिम् ।

न समाह्वयते ? तथा कृते

छत्रभूतं भविताप्य दोषेभ्यम् ॥ २५ ।

यदि चेन्नमुपेत्य यन्त्रितं

तरसा नैवमयं विषेष्टते,

गतिमाप्स्यति तद्धि दुर्मतो

ननु पापो बन्धोऽप्येदुर्गतः ;

ननु पश्यतु योषितां भुजे

वल्लवोर्ध्वं कियदस्ति दुर्मदः ॥ ४२ ।

निशमय्य रूपा तयेरिता-

मिति वाचं श्रुतिकर्कशां ततः ।

प्रतिघेन० वचोहरो० भृशं

विचकम्पे चकमे च भापितुम् ॥ ४३ ।

नृपतिः स्फुरितोत्तराधरं

पुनरेना खलु वल्लमुद्यतम् ।

प्रतिपिध्य वचोहरं वचः

प्रगमानल्लतमित्यमवयोत् ॥ ४४ ।

अयि ! कि कलट्ये वाद्ययेः

उभयोस्तैः प्रतिवादिवादिनोः ।

परमेव विदोष्यते स्यटः

परकर्षो जनितल्वरः परम् ॥ ४५ ।

तदतः परमेव भाषणात्

विरतिस्तो मतिमन् ! शुभप्रदा ।

विनिवृत्त्य वटेर्गोषाधिवं

नहि भद्रापतिरागमिष्यति ॥ ४६ ।

ननु तादृशदण्डमुत्कर्त

न लतागाः पशुमोटते स्वयम् ।

यदपक्रम्य लतात् वनात्

प्रकृतिः सा हि जनय्य तादृशः ॥ ४७ ।

इति महचनात् प्रकोपितः

स दिधोर्षुस्तरसा यथा च माम् ।

प्रहिणोति न किंकरान् तथा

कुरु यद्वात् ननु भद्र । सर्व्वथा ॥ ४८ ।

चतुरङ्गबलान्वितो नृपः

मम शास्त्र्ये समुपैतु वा स्वयम् ।

अथवा समराय वीरवत्

स हि मामाह्वयता रणाङ्गने ॥ ४९ ।

प्रथमं यदवोचत प्रिया

तदहं ते स्मरणार्थमभ्यधाम् ।

दृढताप्रतिपादनाय मे

दयितोक्तेर्वचन निबोध तत् ॥ ५० ।

इति स प्रणिधिर्नृपोक्तिभिः

शमष्टक्ताभिरपि प्रबुद्धमे ।

समिधा हि घृताक्तयानलः

प्रशमं नैति परं विवर्धते ॥ ५१ ।

इति तं कृतमन्त्रं सनीऽवदत्

इतदेवेन विमोहितीसि यत् ।

अदृष्टाभिनिविष्टमानसो

ननु तेनैवमसि त्वमोदृशः ॥ ५२ ।

प्रतिकूलविधिर्हितार्थिने

प्रियमिवाय जनो नु कुप्यति ।

श्रुतिरन्वगतं पयो यथा

क्षितमुद्देजयते वचस्य तम् ॥ ५३ ।

मलिनात्मक एव कश्मलं

कुरुते कार्यमतोवगर्हितम्

घन आहतमिधमण्डलो

मलिनात्मा न किं निदर्शनम् ?

रविणायमहो क्षितेस्तनात्

रसमाकृत्य करैर्विनिर्गन्तः

गगनाग्रयमुत्तमं पदम्

ननु मीतय घनो जडात्मकः ॥ ५४, ५५ ।

स्रभतेऽवसरं यदा रदो

दगति द्राक् रसनां तदा शृगम्

रसना तु रदस्य यातनां

यतते वारयितुं प्रतिक्षणम् ;

उपकारपरः परस्य यः

कुरुते स व्रतपानने मदा,

उपकारमहो परैः कृतं

न कदा गणयत्यग्री व्रतो ॥ ५६, ५७ । गुल्मकम् ।

अथमुपविषो महीरगो

म जमप्याल इमं नु मा मृग ।

उपदेशमिमं दयापराः

मददत्यग्रजनाय माधवः ॥ ५८ ।

तदधीनमयो विवेकिनाम्
उपदेशश्रवणं यथामति ।

अवहेलनमस्य वा, तथा
प्रतिबुध्यस्व विबोधितो मया ॥ ५८ ।

इति गणपतिदूतः शीघ्रिनाथं प्रबोध्य
द्रुतपदमगमत् स्वस्वामिनः पादमूलम् ।
दृष्टमिति गणनाथं भावयन् धीरचित्तः
स खलु कुसुमलावो-गेहमागात् सकान्तः* ॥ ६० ।

इति श्रीयोवत्सचरिते महाकाव्ये भद्रागणदूतध्ववादो
नाम जनविशः सर्गः ।

विंशतितमः सर्गः ।

आश्वास्यमानां परिचारिकाभो

राष्ट्रीं सुताशोकविषण्चिन्ताम् ।

रहा निपणां समुपेत्य राजा

स बाहुको वाक्यमिदं वभाये ॥ १ ।

अलं विपादेन, विमुक्ष भूमिं,

मोदस्व जामाढ्यजेन देवि ।

वत्सोऽसहायो नृपचक्रमाजौ

खड्गद्वितीयो निखिलं विजिग्ये ॥ २ ।

विषण्पक्षाः प्रवला निकामं

भुजैकपक्षो दुहितुः पतिस्तत् ।

अनिष्टमाशङ्क्य शमं विधित्सुः

गतो रणक्षेत्रमहं सवर्ग्यः ॥ ३ ।

नदत्स तूर्येषु निषेधवाक्यं

न कस्य यातं श्रुतिमार्गमुच्चैः ।

तिरोदधत्यक्षिपथं प्रगाढे

रजोन्धकारे न च कोपि दृष्टः ॥ ४

क्षणं विदूरे विकलेन्द्रियः सन्

कर्त्तव्यमूढः स्थितवान् सशङ्कः ।

स सैन्यघोषः सहसा शशाम

द्राक् नोरजा भूरुधिरप्रवाहैः ॥ ५ ।

न धर्मोऽमेतत् प्रधनं यदेकं

योधा असंख्या अभियुज्जते द्राक्,

ब्रुवाण इत्येवमपि प्रमुक्त-

कण्ठ तदा द्रष्टृजने समन्तात् ;

प्रणोदिता वीरवर ! * त्वयैव

भूपा अमो चाक्षमपास्य धर्मम्,

आक्रान्तवन्तो युगपत् प्रहृत्या

मां चक्षपाशाः† समरेऽसहायम् ॥ १७, १८ ।

कण्ठे मदीये वरमास्यदाने

क्षते तथा, त्वं करतालमुच्चैः ।

दत्त्वा विमूढ ! व्यहसोः प्रकामं

यदन् मुहुस्तां कुलटेति साधोम् ॥ १९ ।

इयं चितिर्यत् नरशोभितेन

संज्ञाविता दुष्ट ! विदूषिता च ।

मूलं तु तथापरवृद्धिद्वयौ

महीयसो मत्सरिता तवैव ॥ २० ।

नृपात्मजा सा कुलटा वृगाक्षी

प्रभुर्मवद्वन्धनमोचनाय ।

तत् तत्समीपं भवतैवमेव-

दमेन भन्तव्यमलं रुदित्वा ॥ २१ ।

* श्रीदृष्टं वधनमेतत्, २० कापुरुष इत्यर्थः ।

† चक्षपाशाः—कुल्लिताः चक्षा. (कुल्लपाया पाश) ।

स्कन्देऽप्यसम्भाव्यमिदञ्च * रामे †
 न सम्भवत्येव मुनौ कथञ्चित् ॥ ११ ।
 प्रादुर्भवत् चीनपतिर्भयेन
 विमुक्तशस्त्रो हतसर्वसैन्यः ।
 मृतोऽथवा प्रवृत्तवान् न जाने
 स कामरूपाधिपतिः सवर्ग्यः ॥ १२ ।
 खड्गप्रहारेण विशूनगात्रो
 व्यपेतमौलिः प्रणिपत्य वत्सम् ।
 क्षतस्त्रलङ्घ्यवपुः सुमाचा-
 पतिर्ययाचे गमनं स्वदेशे ॥ १३ ।
 प्राग्ज्योतिषाणामधिपस्य पुत्रं
 शिरस्यजिघ्रत् प्रणतं जटाशृत् ।
 ततः समुत्थाप्य विचुम्बितास्त्रं
 गाढं समालिङ्गितवान् सहर्षः ॥ १४ ।
 द्विपन्तपं नाम गन्धाधिनाथं
 मौर्व्या दृढं यन्त्रितहस्तपादम् ।
 प्रसादयन्तं खलु मोचनाय
 सद्दासमेवं निजगाढ वत्सः ॥ १५ ।
 किं शासनं ते भवितातुरूपं
 स्वयं विचार्याशु निरूपय त्वम् ।
 मां कर्तुमिच्छा ननु विग्रवक्त्रम् ‡
 यत्तद्यानया ते भवति स नूढ ! ॥ १६ ।

न धर्ममेतत् प्रधनं यदेकं
 योधा असंख्या अभियुज्जते द्राक्,
 ब्रुवाण इत्येवमपि प्रमुक्त-
 कण्ठे तदा द्रष्टृजने समन्तात् ;
 प्रणोदिता बोरवर ! * त्वयैव
 भूषा असौ चाक्षमपास्य धर्मम्,
 आक्रान्तधन्तो युगपत् प्रहृत्वा
 मां क्षत्रपाशाः† समरेऽसहायम् ॥ १७, १८ ।
 कण्ठे मदीये वरमात्यदाने
 कृते तया, त्वं करतालमुच्चैः ।
 दत्त्वा विनूढ ! व्यहसोः प्रकामं
 वदन् सुहृस्तां कुलटेति साध्वीम् ॥ १९ ।
 इयं चित्तिर्यत् नरशोणितेन
 संप्राविता दुष्ट । विद्रूपिता च ।
 मूलं नु तवापरहृदिदृष्टौ
 मदीयसो मत्सरिता तवैव ॥ २० ।
 नृपात्मजा सा कुलटा मृगाची
 प्रभुर्मज्जन्मनमोचनाय ।
 तत् तत्प्रमोषे भवतैवमेव-
 दमेन गन्तव्यमलं रुदित्वा ॥ २१ ।

* सीतार्चं वचनमेतत्, १ काण्डे १५ श्लोकः ।

† वचनमात्रं—कुलिका, यथाः (दुष्टाणां पात्र) ।

सा राजबाला परिमूढचित्तं
 विबोधयिष्यत्यध्यातदुःखा ।
 कस्याङ्गलक्ष्मीरभवत् नताङ्गी
 कथं परिज्ञानमिति स्फुटं त्वाम्* ॥ २२ ।
 इत्येवमुक्तः सर्गं च कातराक्षं
 मामेक्षत द्राक् परिवर्त्य वक्षाम् ।
 उन्नीतभावोऽहमनेन तस्य
 वत्साम्भिकं सत्वरमभ्यगच्छम् ॥ २३ ।
 श्रवोचमेनं गणघो विमुच्यतां
 विमाननामोदृशमेपः† नार्हति ।
 क्षमा हि शक्नो विनतेऽहिते नु यत्
 तदेव योरत्वविशेषबोधकम् ॥ २४ ।
 मयैवमुक्तो वचसः सदुत्तरं
 प्रदाय वत्सः क्रियया भटित्यसौ ।
 प्रणम्य मां भावविह्वोनमम्बुधिम्
 ययौ समुद्दिश्य मृगेन्द्रविक्रमः ॥ २५ ।
 प्राग्ज्यातिपाणामधिपस्य पुत्र-
 स्तत्संश्रया तं द्रुतमन्वगच्छत् ।
 गणाधिपेनाहमपूर्णकामः
 तत्तत्प्रभोषे कश्चिदेर्निहताः ॥ २६ ।

* सा कस्य कण्ठे वरमाल्यं दत्तवती, यस्य कण्ठे वरमाल्यं दत्तवती तस्य मर्यादं कथं सा ज्ञातवती, तत् सर्वं सा तं अत्र बोधयिष्यति ।

† सः—नक्षत्रायः ।

‡ ईदृशम्—ईदृशीम् ।

नियम्य भर्तुर्वचनं सदृशं

राज्ञो नियम्य श्रयक्षेत्रालम् ।

बहुोपचाराञ्जलिमश्रुदिग्धां

दृशं प्रियास्ये क्षिपती यभाषे ॥ २७ ।

वत्सो न ते यत् खड्गराक्षपूजां

चक्रे, न तवास्य भदो निदानम् ।

तवेव तस्मिन्नवधीरणं तत्

तटस्थमेनं कृतवत् निबोध ॥ २८ ।

अन्धे नृपा भवत्सरिणो यदूषु-

स्तदेव विप्रस्य भवान् न तस्य ।

तत्त्वावधानं कृतवान् सरोपः

तेनायमैव कलुषान्तरात्मा ॥ २९ ।

अमानिताः वन्धुजनस्य नाय ।

विप्लवचिह्नं कुरुते हि वन्धुम् ।

सपर्यया तत् परिपूज्य वत्सं

प्रवेशयाद्यैव गृहं दुहित्रा ॥ ३० ।

श्रीवत्सराजः शनिपीडनेन

भार्यासमीतो मुनिवेशधारी

वने वने पर्यटतीति वार्ता

रसामुखात् शत्रुवृषोः सुता मे ;

* समावन् इत्येवमाद्यमानामाव ।

† शत्रुवृषो-शत्रुवृषी, श्रु + कृष्, क्रीतात् ईप् ।

मुमूर्च्छै, मूर्च्छापगमे च रग्भा
 तामित्यमाग्रासयदेत्य बालाम्,
 पलं विधादेन, न मैलपुच्छा
 वचोऽन्यथा स्यात्, भव पुच्छि । धोरा ॥ ३१, ३२ ॥
 कथित् मदीये सदनं मद्वात्मा
 विचित्रशक्तिच्छलतापसः सन् ।
 समेत्य वासं कुरुते कियन्ति
 दिनानि पत्वे । सुनिगूढवासम् ॥ ३३ ॥
 तस्मिन् समयं नृपचक्रवर्त्ति-
 विष्टं स्फुटं रूपमनौकिकम् ।
 निगूहते यद्यपि चात्सर्यम्
 तथाप्यसौ स चित्तिषो न गह्वरः ॥ ३४ ॥
 शिवतत्त्वराजे किन् वदभावा
 तस्य हनुर्देवकयां निगम्य
 भद्रा हताया मरणोद्यताभूत्
 इत्येवमाकर्ण्य सः गदमानः ;
 मा प्रिययामास भवत्सकाशं
 त्वामेवमाह अथ मन्मुखेन,
 अविप्रतापे वचनं नु देव्याः
 कर्तुं स राजा समयेऽपतीर्णः ;
 असद्यपि द्राक् गिरिजाप्रभावात्
 त्वां पूर्णकामां हि पुरा विधत्ते,

तच्चिन्तयात्रं नृपमुत्ति ! धैर्यम्

आधेहि, धीरा गमयस्व कालम् ॥ ३५-३७ ।

इत्येवमाकर्ण्य मुनेर्निदेशं

रम्भासुखात् सा स्थिरतामगच्छत् ।

सोवेय यत् सा सहसा कदम्ब-

मूलं गता तत्र निदानमेतत् ॥ ३८ ।

मृद्गोस्वरूपं प्रतिपद्य गौरी

कदम्बमूले तव पुत्रि ! भर्ता ।

अमुं वृणोष्विति जुगुप्स कर्णे

शुल्वैव वासा नृपतीनहासोत् ॥ ३९ ।

निपिध्यमानाप्यनिरुद्धवेगा

नटोव निष्प्राप्तिमुखो वहन्तो ।

बवार त छद्ममुनिं पतित्वे

नृपाय साष्टं जहसुः समस्ताः ॥ ४० ।

पित्रा न दत्तेति सुतां मदोया

वत्सोऽसृग्रन् धर्मपरायणोऽयम् ।

एतानि दिनानि तया सहोद्यम्

“अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम्” ॥ ४१ ।

न मन्दने नापि कुबेरकानने

प्रजायतेऽद्या विषवसिस्तृकटा ।

इति स्थिराद्या तनयागतां रूपं

लक्ष्मीं चामातरमामय द्रुतम् ॥ ४२ ।

सद्भर्तृसङ्गमुदितामभिनन्द्यकार्थ्यां

वत्सां प्रियेण सहितां भवनं नयामि ।

इत्थं नृपः प्रियतमां परिसान्त्वयंस्तौ

निर्यायि वासभवनात् सद आससाद ॥ ४३ ।

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये बाहुकतत्पत्नी-
संवादी नाम विंशः सर्गः ।

सद्भर्तृसङ्गमुदिताममिनन्द्रकार्थ्यां

वत्सां प्रियेष सङ्गितां भवर्न नयामि ।

इत्थं नृपः प्रियतमां परिसान्त्वयंस्तां

निर्याय वासभवनात् सद आससाद् ॥ ४३ ।

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये बाहुकतत्पत्तो-

सवादो नाम विंशः सर्गः ।

भास्यमेतदरियंशदवानलस्य

राज्ञोऽस्य कश्चिदपरत्र रणादि काले ।

एतावता न समयेन यदुग्रधारं

तं चन्द्रहासमवलोकयति सः सौकः ॥ ११ ॥

तत् कामरूपविषयाधिपतिः सुभाषा-

नायस्य भाषितमथो अनुमोदते सः ।

यद्येष राजकवले न स सैद्धिकेयः

किं चित्रसेनतनयं स तदाभ्यनन्दत् ॥ १२ ॥

या चित्रसेनतनया जगति प्रसिद्धा

विन्तेति तामहितघञ्जर एव राजा ।

जगद् धर्मचरणाय कलत्रभावे

स्वश्यालकं तदयमय निनाय वासम् ॥ १३ ॥

आकर्ण्य तत् श्रुतिश्रुतं यचनं म. नाहुः

मौवाच कुसुमवदनो गनदयुविन्दुः ।

दिव्या प्रियद्रुमतया महत्कारयोगः

प्राप्तस्तदा रुधिकरो यमभूतयेऽय ॥ १४ ॥

धन्यानि रात्रि! तव गर्भसुषाम्पुधो यत्

रूढं गिरप्रलुप्तिका कमलाऽजनिष्ट ।

या निर्जरेषु निगुलितेष्वपि सत्सु यामा

रुष्टं यदप्यमपि विष्णुमवाप कान्ताम् ॥ १५ ॥

खड्गोऽपि तस्य ननु नन्दक एव नान्यो

यस्मिन् विशुद्धमुक्कुरप्रतिमेऽप्रमेये ।

संक्रान्तविम्बमवलोक्य रिपुः खटेहं

द्राक् शिञ्चते रणपराङ्मुखतोपदेशम् ॥ ६ ।

आकर्ण्य वाक्यमिति तस्य हसन् सुमात्रा-

नाथोऽवदत् नरपतिं विनयावनम्रः ।

मानो विजेतरि समर्थयतेऽरिपक्षे

देवानुकूल्यमपवारयितुं खटोपम्* ॥ ७ ।

तेन द्विपन्तप इति प्रसन्नपन् खटोपं

निष्क्रोतुमिच्छति न तत् नृप ! रोचते मे ।

आमातरे तव समर्थयते मनो मे

श्रीवत्सराजमतिस्वर्षबलं वरेण्यम् ॥ ८ ।

तस्याद्य सौरिपरिपोडनपोडितस्य

कान्तानुगस्य मुनिवेशतिरोहितस्य ।

कान्तारमावसत एव गताः कियन्तः

सवत्सरा नरपतेरतिदुर्गतस्य ॥ ९ ।

तस्येदृशो नृपवरस्य हरिप्रदत्तः

खड्गोस्ति, यच्च करसकलितेऽरिपक्षाः ।

भग्नोद्यमाः करतनखलदायुधाः द्राक्

दूरं प्रयान्ति समरात् भयविह्वलाङ्गाः ॥ १० ॥

* अथ देवसेन नलो, अस्य पुरत के वयम् इत्येव समर्थन विना मानिन पराजयानवस्थानम् अवमाननम् न धारयति सादृष्टं त्रयव गणप. तस्मिन् खड्गमे हरिपदकृत्य समर्थयते ।

प्राच्यमेतदरिवंगदधानलस्य

राज्ञोऽस्य कसिदपरत्र रणादि काले ।

एतावता न समयेन यदुग्रधारं

तं चन्द्रहासमवलोकयति स्र लोकः ॥ ११ ॥

तत् कामरूपविषयाधिपतिः सुमाचा-

नायस्य भाषितमघो यमुमोदते अ ।

यद्येष राजकवले न स सैहिकेयः

किं विषसेनतनयं स तदाभ्यनन्दत् ॥ १२ ॥

या विषसेनतनया जगति प्रसिद्धा

चित्तेति तामहितधर एव राजा ।

जपात् धर्मचरणाय कलत्रभावे

स्रग्यालकं तदयमद्य निनाय वासम् ॥ १३ ॥

प्राकर्णं तत् श्रुतिशुश्रूषणं सः शङ्कः

प्रोवाच फुल्लवदनो गमदश्रुविन्दुः ।

दिव्या प्रियङ्गुनतया सहकारयोगः

प्राप्तस्तदा रुचिकरो यमभूतयेऽद्य ॥ १४ ॥

धन्यानि राज्ञि! तव गर्भमुष्मासुधी यत्

ईहक् मिरमल्लतिका कमलाञ्जलिः ।

या निर्जरेषु निनिषेष्टपि सत्सु बाभा

दुष्टैरुपमपि विस्तुमवाप कामाम् ॥ १५ ॥

भद्रं त्वया कृतमभूत् तनये ! नु भद्रे ।

* आबोधजन्म नियतासखलितोपचारा ।

आराधनं सुकठिनं हरवत्तभायाः

यत् त्वं शिरोपस्टुलापि चकर्थ तादृक् ॥ १६ ।

एतादृशेन तपसा च विना कथञ्चित्

तादृक् पतिर्न सुलभस्तव तत् विनागः† ।

यत् ते विमाननमकार्षमबोधपूर्व

तत् पुत्रि । तातकृतमित्यद एव सङ्गम् ॥ १७ ।

पूर्वं मनोरथमिह सचिषा, । नृपेन्द्राः ‡

किं नाभिनन्दितुमहो त्वरते जनोऽयम्§ ।

आगच्छताशु मिलिता, परिलभ्येम

त तत्समा वयममुं प्रतिपत्तिमद्य ¶ ॥ १८ ।

इत्येवमशुफलुपेक्षयुक्ममुक्ता-

धत्येव राजनि सभास्यसमस्तलोकः ।

राक्षो वचोऽनुमुमुदे च नभःप्रमाथो

घोरस्य कर्णविवरं गत आर्त्तनादः ॥ १९ ।

कस्यार्त्तनाद इति तविनदानुसारि

नेन प्रसार्य च विलोकयितुं प्रवृत्तः ।

साधर्थमैक्षत सदस्यगणः कमेकम्

आकृत्यमाणमपरैः पुरुषैर्निबध्य ॥ २० ।

* अथ दूराद्गाने न सन्धिः । † आग अपराध, विनापराधम् ।

‡ अयं जन — मन्दिषो जन अहमिदं ।

§ तमसु श्रीवत्सं तत्समां श्रीवत्सानुद्धवां प्रतिपत्तिं नीत्वा धनये
प्रापयाम आश आगच्छत युवन् ।

स्पर्शेष्टकाभिरमलद्युतिभिर्विचित्र-

निर्भाषसौष्ठवमनोहरदर्शनाभिः

पूर्णे च किङ्करजनैः परिवाह्यमाने

पात्रे पुरः चितितले निहिते प्रशस्ते ;

प्रागुज्योतिषेश्वरभुतेन च दर्शिताम्वा

भास्वानिवारुणपुरःसरतासुपेतः ।

कापायवस्त्रयुगलं स मुनिर्वसानो

द्राक् सभ्यवस्त्रलङ्घ्यां विपयीवभूव ॥ २१, २२ ।

तं वोक्ष्य सन्मुखगतं स हि सार्यवाहो

राजमनेन मुपितोस्त्रि नराधमेन ।

विद्वानमुं कपटतापसवेशगूढं

दस्युं करोतु ननु शासत्रमस्य देवः ॥ २३ ।

इत्य् प्रकुर्व्वति च तत्र नृपाभियोगं

श्रीवत्सभूपतिरनाकुलचित्तहृत्तिः ।

सम्योधयन् नृपवरं परिदर्शनार्थं

प्रत्यर्थिवत् विनयनमगिरा अबोचत् ॥ २४ ।

धर्मायतार ! ननु देव कृपानिधान !

पापोयमभ्युधिजसे सप्तसा धिपन् माम् ।

स्पर्शेष्टकाः प्रनधुचित्ततया मदोयाः

स्वस्वामितामगमयत् प्रविमुक्तगदः ॥ २५ ।

मत्कान्तयास्य तरपी यदपदजेन

सृष्टा गतिं दृष्टतरामगमत् निबद्धा ।

गच्छेत् कदाचिद्वियमोदृशमप्यवस्थाम्

इत्येव तामगणयत् परिचारिकासु ॥ २६ ।

आकर्ण्य तत् वचनमस्य मुनेः स साधुः

कृत्वाद्दृष्ट्वासम्बदत् शृणु देव सर्व्वम् ।

श्रीवत्सराजवनिता हरमोहिनीव

दक्षात्मजा वसति मे नृप ! पौतमध्ये ॥ २७ ।

सा पूज्यते प्रतिदिनं परया च भक्त्या

देवोव देव ! जननीव मया यथावत् ।

श्रीरत्नसृष्टिरपरा परिचारिकासु

सा गच्छते ननु मयेति मुधा प्रलापः ॥ २८ ।

स्वर्णैष्टका मस वलात् परिलुण्ठतो द्वाक्

श्रीवत्सराजदयितामभिलष्यतथ ।

अद्यापि किं वपुरिदं न कवन्धभावं

प्राप्नोति दुष्टचरितस्य नृपाक्षयास्य ॥ २९ ।

यद्यस्य सा युवतिरत्नमयं तदास्याः

कोटिक् स्वरूपमनुवर्ण्य वदत्वनाथैः ।

इत्येवमस्य वचनं निशम्य साधु

साधूक्तमाकलय तापस ! तत्स्वरूपम् ॥ ३० ।

वाक्यं सम्मोरितमिदं गणपेन तेन

प्रत्यर्थितामुपगतोपि निशम्य राजा ।

किञ्चित् तदुत्तरमयं न ददौ, निक्कामं

वक्तुं विवक्ष्य परिभूत द्रवावतस्थे ॥ ३१ ।

भूयोऽनुयुक्त इभवैरिपराक्रमोऽसौ

गर्वोद्धतं वचनमादद इत्यभोकः ।

कस्त्वं किमर्थमनुयोगपरोसि भद्र !

न त्वं विचारकरणेऽधिकृतो नृपेण ? ॥ ३२ ॥

हेतुं निजानुमितिदार्ढ्यसमर्थकं * तत्

भोजस्त्रि तापसवचोऽस्तमयं निगम्य ।

हृष्टोऽन्वयुक्त नृपतिः स्वयमेव तं तत्-

कान्तास्वरूपमनुवर्णयितुं यथावत् ॥ ३३ ॥

वर्णीयसौ वलिमुखाममुखो † विशोर्णा

या श्लिषिणी वलिमतो सितकेशजाता ।

इत्नेन तीव्रविषयोऽयं भुजङ्गयी र्या

संरक्षिता पिशितशून्यशरोर्यष्टिः ;

दुर्गन्धद्रूपिततनुः पतिपादपद्मं

ध्यायन्त्यनारतमपास्तद्विपाशुधा च ।

पीतैकदेशमधितिष्ठति वास्य साधोः

सैषा मम प्रियतमा नृप ! चित्तभङ्गरे ॥ ३४, ३५ ॥

इत्युक्तवत्यखिल एव सुनी सदस्यः

साहं जहास नृपतिं वणिजश्च हित्वा ।

एकस्य ‡ वक्त्रनलिनं स्फुटतामगच्छत्

अन्यस्य नैगमपतेर्मलिनं वभूव ॥ ३६ ॥

* अर्थं न तापसः वलिमुखः श्रीकृष्ण एव इत्यन्ता. अनुमिते. हेतुसाधन्यादर्थात्
 † 'वर्णीयसौ वलिमुखाममुखो' इति तापसवचः निगम्य वाक्यः हृष्टो वभूव, यदि
 भावतत्रमनुयुक्त इत्यर्थं वचः निगमति ।

† वानरमुखी ।

‡ एवम्—वाङ्मनःपथः ।

सन्मत्तवत् प्रलपितं यदि तापसोऽसौ

चक्रे, तथापि वणिजोऽस्य विषयभावः ।

सन्दिग्धबुद्धिमकरोत् ननु सामितोऽयं ॥ २३ ॥

तस्मिन् विचिन्तयति सर्वसदस्यवर्गे ;

पद्मशः स्वरूपमभिधेहि यथायथं द्राक्

किं तात ! विप्रलभसे श्वशुरं त्वमेवम्

बाहौ नृपे वदति चैवमपास्तधैर्यं

श्रीवत्सराज इति वाचसुवाच तय्याम् ॥ २७, २८ ॥

प्रत्यक्षतां गतवतो च यथोक्तरूपा

सा ते विकल्पमचिरात् निरसिष्यति आक् ।

निर्णीयतां प्रथममस्य दुरात्मनो वा

स्वर्णैष्टका मम हि वा परिदृश्य देव ! ॥ २९ ॥

स्वर्णैष्टका दधति किं लठरे विचित्रं

पापी ववीतु, परिभिद्य ततः समस्तम् ।

लोकं प्रदर्शयतु तत्, तत एव सर्व्वाः

गृह्णातु, यातु सदनं, नृप ! मां प्रशाधि ॥ ३० ॥

एवञ्च तापसवचांस्त्रयभिनन्द्य सर्व्वैः

द्राक् नोदितः सच वणिक् वचनं प्रपेदे ।

प्राग् भेदनात् कथमहं गदितुं क्षमः स्यां

पूर्व्वं भिनन्नि तत एव विशिष्य वचो ॥ ३१ ॥

साष्टं हसत्यखिल एव सदस्यवर्गे

क्रुद्धे च वाहन्नयती मुनिरावभासे ।

वाढं, पुरा भवतु मेदनमेव, यथात् —

साधुर्विशिष्य वदतां वर एष वक्तु ॥ ४२ ।

राजाज्ञया प्रवहते स वणिक् धृतास्त्रो

भेत्तुं, सहस्रंमपि तस्य परश्वधानाम् ।

रुग्नायधारमभवत् तदपोष्टकानाम्

एकापि न प्रहृतिचिह्नविशेषितासीत् ॥ ४३ ।

तस्मिन् नृपे, “तव सुने ! किमिहास्ति सत्त्व-

निर्णायकं वद परिस्फुटमेव मानम्” ।

उज्जोति ऋद्धतस्रकृद्गति स्थितेऽसी

राजागं विहस्य वचनं निजगाद नम्रः ॥ ४४ ।

प्रत्येकमेव कलधौतमयेष्टकानां

चिन्तेति वर्णयुगलेन विचित्रकुक्षि ।

प्रस्थन्तु देव ! सकला नु सदस्यनोकाः

विशिष्य बन्धनमहं परिदर्शयामि ॥ ४५ ।

सञ्जातकीर्तुंकरसे परिदर्शनाय

तस्मिन् सदस्यनिवहे सङ्गमोत्थितेऽसी ।

एकैकशृङ्खलमुनिः परिमिदय सर्वाः

स्वर्णैष्टकाः सपदि संग्रहमानुनोदधः ॥ ४६ ।

तस्मिन् क्रिया नतमुखे भयविह्वले द्राक्

राजाज्ञया वणिजि यन्वितपाणिपाटे ।

प्रादुह्वयत् वहुतिथः परिचारकस्तां

श्रीवत्सराजवनितां द्रुतमानिनीपुः ॥ ४७ ।

प्राग्व्योतिषेश्वरसुतायसरा क्षणेन
पथात् बलैरनुसृता धृतमासुरास्त्रैः ।

*भालोकिता जनगणैश्चकितेक्षणैः सा
चिन्तानमत् समुपसृत्य यथोक्तरूपा ॥ ४८ ।

“चिन्ते ! स्वरूपमवलम्ब्य सदस्यवर्ग-
सन्देहमात्मविषयं नु निराकुरुष्व” ।

आज्ञापितेति रमणेन पतिव्रता सा
दध्यौ रविं सुदितनेत्रयुगोपविष्टा ॥ ४९ ।

उत्पत्य खं मिथुनमाशु भुजङ्गयोस्तत्
ज्योतिर्मयं वपुरधत्त सुदुर्निरोध्यम् ।
चिन्ता च ता विस्मृतभोषयतां विज्ञाय
मैसर्गिकं प्रकर्तिसुन्दरमाप देहम् ॥ ५० ।

कायायवस्त्रपरिवीततनुः परोता
प्रत्यग्रपक्षवचयैरुत्थैः समन्तात् ।
सञ्चारिणो प्रसृतसौरभमुग्धभृङ्गा
वक्षोव वल्लभमसौ प्रणनाम चिन्ता ॥ ५१ ।

चिन्ता विलोक्य वणिजं तदवस्थमनु-
मूराद्रङ्गण्डयुगल नृपतिं न्यगादोत् ।
बहः किमेव वणिजां पतिरप्यदौप-
स्तूपे विमुक्तपरिवन्धन एव कार्यः ॥ ५२ ।

य्यामुग्धनुदिविभवः शनिनैव साधुः
नालं वभुव धनलोनुपतां निरोद्धुम् ।

तेनैष मे पतिमपातिघटेव टेव ।

जानन्मसुं कंसपि नैगममखुषी द्रौक् ॥ ५२ ।

मां त्वर्चयत् सुहृदमक्रिरसौ विजनिन्

श्रीवत्सराजवेनिसेति हरोद्धेनावत् ।

सहाजगन्धमपहाय न गन्धमन्ध

जघाह पूतिमयि पङ्कजगन्धतुङ्गम् ॥ ५४ ।

तन्मुच्यतामयमयश्च ममानुरोचः

स्वर्णैष्टकाय कियतोः परिगृह्य यातु ।

इत्थं तथा नृपवरो बहुगोऽनुबुधः

तन्मोचनानुमतिमन्वशिपत् प्रहृष्टः ॥ ५५ ।

अथापि विजयपरैः प्रहितोऽङ्कुरैः

वाणो जनेरिति तदा विगदागरोरान् ।

वाही । परेद्यपि शनिः कमलाद्वितीयः

आस्थानमण्डपमुपैष्यति ते प्रसन्नः ॥ ५६ ।

पायास्तय पुरा भिनत्ति सकलं तत्तद्रहस्यं श्री-

श्रीवत्सप्रतिबद्धमस्तकरूपो यत् यत् व्यधत्त स्वयम् ।

अथैनं नृपसत्तमं नयच्छं भाष्याद्वयेनान्वितं

त्वङ्गाङ्गीपचयात् यनेय मद्यतो यद्यात् समायोजितम् ॥ ५७ ।

इत्याकलं त्रयशमुभयां देववाचो स वाहु-

स्तं श्रीवत्सं सुमन्त्रितघटेः प्रीपयन् स्तोत्रवाचोः ।

५२. 'सुं'—सङ्घर्षं यं कथमस्ति तेन कंसं कर्षन् द्रौक् इति ।
५४. 'मयि'—मया त्वया ।
५५. 'अथापि'—अपि ।

५७. 'वाचो'—देववाचोदयः ।

संछृष्टात्मा सृशति गगनं तूर्ध्वनादे पुरोग-

चिन्तामद्रानुसृतसरणिं* वेशयामास गेहम् ॥ ५८ ।

द्रुतमेहि कृतार्थं नेत्रयुगम्

पुरवासिनितम्बवतीनिवह !

अवतोर्णमहो रमया च गिरा

ननु पश्य हरिं हर चतुरधम् ॥ ५९ ।

इति वन्दिसुतात् प्रतिबोधमिताः

गृहकार्यमपास्य पटैस्त्वरितैः ।

अवलोकयितुं वरमोशुरयो

प्रतिराजपथं ललना विवशाः ॥ ६० ।

धिक्ष् धिक्ष् मूढे ! त्वरितगमने ! यास्यस्त्रावहोर्ण†

क्रन्दस्तं स्वं तनयमवलं, संगृहाणोत्तरीयम् ।

उन्मत्तो ! त्वं निपतसि मुहुर्वाहि धीरं, मदार्य !

श्रोत्रात् भ्रष्टं न निपसि‡ कथं कर्णपूरं महार्घम् ॥ ६१ ॥

चोवे ! लोकेर्गलितवसुना लोकायसे हस्यसे, तत्

कश्चित् कालं विरम गमनात् प्राहताहो भवाश ।

रागाकृष्टे ! तरलहृदये ! भत्सुरिस्थेकला त्वं

सन्दर्गार्थं किमिति कथयारुहवातायनासि ? ॥ ६२ ॥

सान्द्रानन्दे ! कियदतिवृथा पश्यसि त्वं ? तदाश

ओम्भुताब्धा भव, भवतु मे दर्शनागा कृतार्था ।

* विनामद्रानुसृतसरणिं—विनामद्राभ्याम् अनुसृतसरणम् ।

† अवहोर्णम्—त्वां तुल्यवेगमदुर्गुणमयम् ।

‡ निपसि—पश्यसि ।

दीर्घं नेत्रे वहसि न पुनर्लोकसे मां, पतन्तो

यन्मामेवं गुरुभरतनूमारखिन्नां करोषि ॥ ६३ ।

धन्या भद्रा निखिलनृपतोन् मन्यमाना दृष्टाय

प्रोम्भतेवाप्रतिहतगतिर्या तदा धिक्कृतापि ।

हीनावस्यं छलसुनिममं मालया मर्चभावे

वत्रे सक्ष्मोरिय मधुरिपुं छद्मवेशेन गूढम् । ६४ ।

नारोजनैः पुरभवैः फथयस्त्रिरवम्

आयोयस्मान इव नेत्रमुटेस्तदानोम् ।

भाह्वयमान इव भूषणशिक्षितैर्द्राक्

यातः स कौतुकगृहं सत्तितोपचारम् ॥ ६५ ।

इति श्रौश्रीयत्सवरिते महाकाव्ये पिप्ताभद्रा-

योगी नाम एकविंशः सर्गः ।

समर्चितोसौ विधिवत् नृपेशं

समादिशत् सूर्यसुतः प्रसन्नः ।

पत्नीद्वयेनानुगतं दिदृक्षे

जामातरं ते, द्रुतमाह्वयेनम् ॥ ६ ।

इति ब्रुवाणो रविजम्भनि द्वाक्

नृपाक्षया तापसवेशधारी ।

युग्मेन पत्नयोरनुगम्यमानः

श्रोवत्सुराजः सद प्राजगाम ॥ ७ ।

ततः शनिः प्राह विद्वस्य चिन्तां

कर्त्तव्यमूढैव किमेवमद्य ।

स्थितासि यत्से ! ननु विप्रपूज्या

हरिप्रियेयं, सति ! पूजयेनाम् ॥ ८ ।

न विप्रपूज्यत्वमपैति लक्ष्मणाः

अपूजिताया अपि मूढमत्वा ।

मया, मने ! ब्रूहि कया दिगा ते

सम्मानना स्यात् महतो दयादः ॥ ९ ।

सुरासुराभ्यर्चितपादपद्मा

सेयं रमा, तादृग एव स त्वम् ।

विन्नीकयन्त्या पुनरागमं वाम्

पाकम्यते मे हृदयं भयार्कम् ॥ १० ।

पाकण्ये चिन्तावचनं रमायां

लतफितञ्जातरदण्डदायाम् ।

आमन्त्र्य सभ्यान् सकलान् प्रवक्तुं

प्रचक्रमे सौरिरिति प्रसन्नः ॥ ११ ।

प्राधान्यमस्या मम वेति पृष्टो

निष्पद्यतातो यदयं विचारे ।

अदर्शयत् कौमलमार्यैस्ततः

तत् सर्व्वया सुखमनन्यसाध्यम् ॥ १२ ।

सम्यग् विचारेपि यदकुधं द्राक्

निरागसेऽस्मै, कदनञ्च भूरि ।

अकार्षमितावत एव घस्त्रान्

एतन्निदानं ननु तत्र सभ्याः ! ॥ १३ ।

श्रीवत्सराजं पतिमासुकामा

भद्रावतो नाम नृपात्मजेयम् ।

आराध्य भक्त्या चिरमयवसन्त्या

प्रसाधयामास हरश्च गोरोम् ॥ १४ ।

अस्यै प्रतिश्रुत्य तथेति कामं

तारा समाह्वय च मां न्यगादीत् ।

ममागमिष्याः कुरु वत्स ! यत्नं

श्रीवत्सराजेन नृपाङ्गजायाः ॥ १५ ।

प्रगाढरागः सद्दि शैवसेन्याम्

चिन्ताह्वयायां पतिदेवतायाम् ।

दारान्तरं नैव च साधुहसो

यद्योच्यतोत्थिवमवेदि वत्स ! ॥ १६ ।

अशौडवे द्वे अपि सिन्धुजायाः

चिन्तेयमेवा च नरेन्द्रपुत्रो ।

नारायणस्यांशसमुद्भवोऽयम्

योवत्सराजो गुणरत्नसिन्धुः ॥ १७ ।

लक्ष्मोनिदेशात् स्वयमेव चिन्ता

पतिव्रतेयं पतिसंगताभूत् ।

भद्रावती मा गमदन्यनायम्

इत्यथ विष्णोरपि यत्न आसीत् ॥ १८ ।

तस्योपदेशाच्च रमेयमस्मिन्

साहायकं मे कुरुते आ कार्यम् ।

भद्रा निदानं ननु दुःखपाते

मूलञ्च सा तद्विनिरारणेपि ॥ १९ ।

• विकारहेतावसति चित्तोऽयम् ।

सर्वेऽवलक्षितस एव लोकाः ।

“विकारहेतो सति विक्रियन्ते

येषां न चेतांसि न एव धीराः” ॥ २० ।

इति चित्तो मे व्यसनोऽवलक्ष-

प्रख्यापनायैव तथाविधं मे ।

अवेष्टि राजन् व्यसनोपपातं

मया कृतं विज्ञातेर्निर्देशात् ॥ २१ ।

साक्ष्यं योऽस्य न तेषामकर्मो

मया कृतस्तेन गणाधिपस्य ।

द्विपन्तपस्यास्य वचःसमोरैः

सन्धुचितक्रोधकृशानुरागोः ॥ २२ ।

आसीद्य युद्धेऽसि सहाय एव

कण्ठे गृह्यतो विजयत्रिया त्वम् ।

मुध्या विनिष्पिष्य च बाहुराजं

चिन्तामल्लघः प्रथमं तदानीम् ॥ २३ ।

निशम्य वाक्यं रविजस्य बाह्वी

सविस्मयं पश्यति तन्मुखाकम्,

चिन्ताकुलायाश्च नरेन्द्रपुत्रां

चिन्ताह्वयायां स्तिमितेक्षणायाम् ;

किमेव सौरिवदतीति भोत्या

परस्परं पश्यति सभ्यन्तोके,

सम्भाव्य भद्रा चक्षुर्मन्यथैतत्

उक्ता शनिः प्रक्रमते स्म वक्तुम् ॥ २४, २५ ।

सम्भाषया मोहित एव बाह्वीः

कण्ठे स्वयन्वाहनिपक्तबाहुम् ।

ददर्श चिन्तां परितो भ्रमन्तीं

समुद्रकूले नृपतिः कदाचित् ॥ २६ ।

दृष्ट्वा ज्वलत्क्रोधकृशानुरेव

मुध्या विनिष्पिष्य च बाहुराजम् ।

धृतायुधैर्मल्लशतैः समन्तात्

संरक्षितां तामपि चैवसेनीम् ;

आच्छिद्य नोरे जलधेः पपात

मायामये चासितदर्शकौघः,

पतंश्च लक्ष्म्या विधृतोऽहमध्वे ।

दयार्द्रया धन्वनिः घोरदर्शे ॥ २७, २८ ।

अस्याः श्रियः स्वर्गनिरस्तमीहः

प्रोन्मोलिताच्चः क्षितिषो ददर्श ।

स्थितं तदहो स्ववपुर्न चिन्तां

न चाम्बुधिं विस्मयनिघ्नचित्तः ॥ २९ ।

श्रुत्वा च बाहुर्नृपतिर्विचिन्तो

जीयामि हन्तेति समुच्छसन् सन् ।

श्रीवत्सराजं प्रति सक्तदृष्टिः

प्राह स्म धन्योस्मि भवन्तमातः ॥ ३० ।

इत्येवमुक्त्वा नृपतौ निवृत्ते

श्रीवत्समामन्त्र्य रवेस्तनूजः ।

परानृशन् पाणितलेन गात्रम्

जगाद भूयः पशिसान्त्वनाय ॥ ३१ ।

नृपेष्टदेव्याः कमलापतेय

समाश्रया त्वच्छुभकाम एषः ।

व्यधत्त यत्तेऽशममस्तरुषः

क्षमस्व तत् त्वं नृपचक्रवर्तिन् ॥ ३२ ।

प्रसादतो मे तव राजधानो

विराजते शक्रपुरीय राजन् ।

त्वदागमं यत्र समुत्सुकः सन्

प्रतीक्षतेऽमात्यगणः सपौरः ॥ २३ ।

आशास्यमाग्योसि सुरैरपि त्वं

पतिव्रताभ्यां सहधर्मिणीभ्याम् ।

चिन्तेति भद्रेति नृपात्मजाभ्यां

त्रिधा गिरा विष्णुरिवासि यक्षात् ॥ २४ ।

तद्राजधानीं व्रज भूप ! तूर्णं

निरोतिरस्तव्यसनोपपातः ।

अप्याहताक्षः सुचिरं प्रशाधि

निरस्तशत्रुं क्षितिमापयोधि ॥ २५ ।

इति ब्रुवन्तं तमुवाच सौरिं

श्रीवत्सराजः प्रणिपत्य भक्त्या ।

देवोप्यदोषेपि लनाय दुःखं

कृप्यन् ददात्यप्रतिकारघोरम् ;

इत्येवमासीत् यदिय विघोरा

निर्भक्तिता मे शनिदेव ! देवे ।

अस्तं गता साद्य, मनः स्थिरं मे

असीद् सर्वहय विष्णुभक्तिम् ॥ २६, २७ ।

प्रत्यग्रनोलोत्पलनोनकान्तो

रामा मदोये नयनाभिरामा ।

तव प्रसादात् हृदये विभातु

विचित्रशक्तिर्ननु विष्णुभक्तिः ॥ २८ ।

उत्थाप्य तं सौरिरुवाच साधो

भवादृशो यन्ननु मादृशानाम् ।

विरागपात्रं हतदोष एव

भवेन्न, तत् साम्प्रतमिद्वबोध ! ॥ ३८ ।

निरागसे ते यदहं तदानीं

नृपाक्रुधं तत् तव गौरवाय ।

आस्तास्य चैवं नृपतिं स चिन्तां

सम्बोध्य सौरिर्वच इत्यवोचत् ॥ ४० ।

कार्याशुरोधात् तनुगात्रि ! खेदम्

अखेदनोया गमितासि वत्से !

तन्मा व्यथिषाः, मयि मापि कार्पीः

कीपं, चिरं तिष्ठ सुखं भगिन्या ॥ ४१ ।

भुजङ्गमत्वं प्रतिपद्य यस्याः

ररक्षतुस्ते परिपूतमङ्गम् ।

उमामहेयौ, ननु मुनि ! तस्याः

किं गौरवं ते गदितुं चमिऽहम् ॥ ४२ ।

ततः प्रभावीपनतां स कन्यां

तथाविधा तं मण्डिहारयष्टिम् ।

प्रत्यर्पयामास बलात् हलाच्च

हतां तदा प्राह च सौरिरेवम् ॥ ४३ ।

अनेन साधारणदुर्लभेन

• श्रेयैयकेण प्रतिभिन्नशोभा

अतर्व्यरूपा कथमस्तवाधम्
 यद्भातवासं नु निवत्स्यतीति ;
 इयञ्च कन्या वसुभिमहार्धैः
 पूर्णानया ते न गतिः शुभाय ।
 इत्येवमन्यच्च विचिन्त्य वत्से !
 हृतं मया ते हयमेतदेव ॥ ४४, ४५ ।

प्रत्यर्पितन्यास इवास्मि सुस्थः
 वरं वपुर्भूषय भूषणैस्त्वम् ।
 चिरालता गच्छतु पुष्पयोगं
 दृष्ट्वा मुदं द्रष्टृगणः प्रयातु ॥ ४६ ।

भद्रा ततः सा परिधाप्य भूषा
 विभूषयामास निजं शरीरम् ।
 शनिस्ततो राजपरिच्छदैस्तं
 नृपं चकारोल्लसलवेशरम्यम् ॥ ४७ ।
 विचित्रवेशं नृपतिं स बाहुः
 सदस्यवर्गेरनुमोदितस्तम् ।
 सिंहासनं मङ्गलवाद्यपूर्वम्
 आरोपयामास सदारयुग्मम् ॥ ४८ ।
 सान्निध्ययोगात् स्वयमेव लक्ष्म्याः
 विहृदलक्ष्मीकमनल्पहर्षः ।
 प्रचक्रमे वक्तुमर्थेनमेवं
 पुरःस्थितः कण्टकिताङ्गयष्टिः ॥ ४९ ।

जामातरं त्वां ननु विष्णुरूपं

लक्ष्मोत्तररूपां तनयाञ्च भद्राम् ।

अवाप्य लज्जे नहि तात ! शिन्धाः

दैत्यारिवन्धोः कमलाग्रसूतेः ॥ ५० ॥

राज्येन सार्द्धं तनयामिमां तत्

गृहाण मां ग्राहय तत् समथम् ।

फलं नु पीयूषरसावधोरि

यत् सर्व्वयाशास्यमहो गृह्णस्यैः ॥ ५१ ॥

धन्वी हि जामातरि वाय पुत्रे

निधाय राज्यं खलु निर्व्वृतात्मा ।

तपोवनं संश्रयते सदाहः

संसारदावानलतापघ्नान्त्यै ॥ ५२ ॥

श्वस्तात ! येनैव सह पीतचिन्तो

गृह्णात्ययं प्रेम धनेषु विभ्रत्

सुदुर्जये संक्रमयन् जवेच्छां

देहस्यग्रन्थो करणाद्येऽहम् ;

गत्वान्यमं शान्तिनदीमनाद्य

लोष्टेषु रत्नेषु समाशुरागः ।

सत्त्वं यतिथे निरपायलाम्ना

तामसभूमिं तपसा यतात्मा ॥ ५३, ५४ ॥

ततः प्रफुल्लोत्पलसन्निभेऽसौ

चिन्ताकरे भूमिपतिर्निवेश्य ।

भद्राकरं तादृशशोभमेव

ग्राह्यं सा तां भद्रविधानकामः ॥ ५५ ॥

निक्षेप एषा तव पुत्रि ! हस्ते

भद्रावती नाम कुलप्रतिष्ठा ।

त्वयोव यस्यामपि सिन्धुजायाः

चंशोऽवतीर्णः शनिरित्यवोचत् ॥ ५६ ॥

विजानता वो न जनेन शक्यो

भेदो विधातुं तिसृणां कथञ्चित् ।

नेत्रे निमेषः परमेव देहे

च्छाया विशेषप्रतिपत्तिहेतुः ॥ ५७ ॥

प्राग्ज्योतिषेशो हृदयं मदीयं

या तस्य कन्या ननु सा ममापि,

इयं मदीया भगिनोति वत्से !

निक्षेप इत्यस्तविपक्षभावा ;

संकीर्णमार्गे भवकाननेऽतः

सत्कण्ठके पिच्छिलभूमिभागे,

भव प्रदोषः पदविपक्षमेऽस्याः

निरस्तनिःशेषतमोऽभिभूतिः ॥ ५८, ५९ ॥

निगद्य चिन्तां गलदश्रुपूरः

चित्तोश इत्यं निजगाद भद्राम् ।

भद्रे ! तवेयं भवसौख्यमूलं

मास्यां यह त्वं प्रतिपक्षभावम् ॥ ६० ॥

इत्येवमुक्ता जनकीन भद्रा

चिन्ता च दोना रुदती प्रणम्य ।

न विस्मरित्यास्युपदेशमित्य-

मुक्तात्मनोऽत्यागमिमं* ययाचे ॥ ६१ ।

तस्यै प्रतिश्रुत्य तथेति कामं

वाहौ स्थिते जातशुद्धप्रहर्षः ।

श्रीवत्सराजः सहस्रोदतिष्ठत्

सिंहासनात् नोदित एव सध्या ॥ ६२ ।

यथाञ्च ज्ञशुरसखः पुरस्त्रियाभि

र्योग्याभिः शमितपराजयव्यसोकान् ।

सम्प्रोताननृतमयैर्विनोतवाक्ये

* सक्तोऽसौ गणपपुरःसरान् नृपास्त्रान् ॥ ६३ ।

यद्देव ! प्रणतिश्रुतिज्ञियाविनेयः

संरभो भवति भवाट्टशां, तदेतत् ।

अज्ञानात् कृतमपराधनं त्वया नः

सोदृश्यं पदकमलसृशां शिरोभिः ॥ ६४ ।

सक्तैव नरपतयः प्रयाणकाले

सम्प्राजयरणयुगं सरोजमुग्धम् ।

वालाकारुणहचिभिः किरोटरलैः

अमूर्द्राक् प्रणतिपराः समिदरागम् ॥ ६५ ।

* इत्तं पितरन् आत्मनः अत्यागं ययाचे अस्मान् विहाय मा वधं यायोः
इति प्रादेयामास इत्यर्थः ।

यातेषु स्वपुरनिवृत्तयेऽभ्यनुज्ञा-

. मासाद्य क्षितिपतिषु प्रहर्षितेषु ।

श्रीवत्सं शनिरवदत् प्रसन्नमूर्तिः

भूयस्तं अयणसमुत्सुकं नृसिंहम् ॥ ६६ ।

लोके राजन् अहधानो दुरितनिरसकं कोर्त्तयेद्यस्तवैतत्

लोकातीतं विचित्रं चरितमुपसि वा कर्णेयेत् कर्णपेयम् ।

दुर्मिक्षात्तिर्न मारोभयमपि न कदा षोडशं तस्य सौरे

नैवासस्तोयतो वा नच हुतवहसोऽकासस्तोयभीतिः ॥ ६७ ॥

जीवन्तो पुरुषायुषं सुखपरा सर्व्वर्त्तिसुखा चिर

त्वङ्गान्ये प्रकृतिर्मिरस्तनिखिलातद्वा नृप । स्थास्यति ।

पर्जन्यः समये प्रवर्षति पुरा शस्यानुकूलं जलं

नित्यं भूमिरुपसृता तव शुणै रत्नानि दुग्धे स्वयम् ॥ ६८ ॥

लक्ष्मोस्तं मिजगाद सौरिवचने याते समाप्तिं ततो

यत् वेद्यं भवता तदेव विदितं तोर्ण्य शस्त्राम्बुधिः ।

तस्मात् नास्त्युपदेश्यमल्पमपि ते श्रीवत्स ! वत्साधुना

मातास्मीति तथापि वच्मि यदहं किञ्चित् तदाकर्ण्यताम् ॥

दृगं जनानां श्रुतिमूलगामिनीं

सुदयेनाद्यापि तिरोदधत् श्रमम् ।

अमरानुमेद्य नवयौवनोद्भवं

विमोहनं यत् तिमिरं विजृम्भते ॥ ७० ॥

* यत् यस्मात् श्रुतिमूलगामिनीं आश्रयविशालां पश्ये दृष्टममपवदां सुदर्शं
मोमनदर्शना दृष्टवद्दर्शनां लज्जना दृष्टं दृष्टिं चर्त्तं तिरोदधत् आह्वयत् अमातृमे
रविचरेषु निरविद्युममराय विमोहनं मोहजनकं नवयौवनोद्भवं तिमिरं अमरं
मोहस्य भ्रान्त्य विजृम्भते प्रकाशते यस्मात् उल्लसते मोक्षम् ।

अमन्त्रगम्यो विपथोपभोगजो

विपप्रमोहो बलवान् दुरत्ययः ।

प्रजायते रुद्धविवेकवैभवो

महोयसां तत्त्वविदामपोति यत् ॥ ७१ ।

न दर्पदाहः शिशिरोपचारतः

प्रशम्यते तात ! विभुत्वसम्भवः ।

अहं कतिपयाधिरवैद्यसाध्यतां

प्रयाति यत् ॥ तत् ॥ बहुधाभिधीयसे ॥ ७२ ।

राज्येभिपिक्तं नृपतिं तु पद्मा

पद्मानपत्रेण निषेवते च

तेनावृता द्वाक् परलोकदृष्टि-

दृष्टेय सञ्जायत एव मन्ये ;

क्षताभिषेको न नृपस्तटेनसो

विभेति घोरात् नरकात् न भोषणात् ।

जनापवादाच्च न वा नृणोत्पत्तौ

गुरुपदेशं न च मितभाषितम् ॥ ७३, ७४ ।

संहृत्ते पुरुषे जरत्यतितरां, स्वाभ्यः क्रियाभ्यः क्रमात्

व्याहृत्ते करणेऽखिले च न पुनर्भोगस्यहा शम्यति ।

सञ्जाहृते शिथिलेऽप्यहो न भजते शैथिल्यमत्यल्पकम्

नृणां संसृतिवन्धनं, दृढतरं जायेत तत् प्रत्युत ॥ ७५ ।

दोषाहर्षसतो दरो सुविपुला स्वर्भानुजिह्वा च सा

यागे धर्मविधीर्जनी नगनदो क्रोधाप्यनकस्य च ।

घोरा येन भवन्तमन्यजनवत् भोगस्येहा राक्षसो
 सर्व्वग्रासमियं यसेन्न, सततं रक्ष्यस्तथात्मा त्वया ॥ ७६ ।
 मोहध्वान्ततिरोहितेक्षणयुगं जानी नवं यौवनं
 राज्यञ्चापरवक्षणेन न दिना संरक्ष्यते सर्व्वथा ।
 तत् त्वं वत्स ! तथा यतस्व हि यथा नो निन्द्यसे साधुभिः
 लोकैर्नो परिहस्यसे, न सखिभिः कामं तथा शोच्यसे ॥ ७७ ।
 नोन्मत्तोक्रियसे मदेन, विषयैर्नाकुप्यसे, वञ्च्यसे
 धूर्त्तैर्नो, न विडम्ब्यसे विटजनैर्लक्ष्म्या न वा नर्त्यसे ।
 रागैर्नो द्वियसे, नचापि भुजगैः सन्दश्यसे, लोभ्यसे
 स्त्रोभिर्नो, शृणु धारयैतदखिलं गोतं वचः पण्डितैः ॥ ७८ ।

श्रीवत्स । गोविन्दपदारहन्द-
 निषन्दसन्दोहविमुग्धभृङ्ग !
 सेवस्व विमान् दृढभक्तिरेवम्
 अवाप्स्यसि त्वं चरमे रमेशम् ॥ ७९ ।
 यं चिन्तयस्यविरतं हृदये निधाय
 गोविन्दमच्युतिभयं स हि विप्रजातेः ।
 सन्धारयन्नुरसि पादमरोरुहाङ्गं
 श्रीवत्स ! गौरवमवर्द्धयदेव लोके ॥ ८० ।
 यो राजवर्चसमपास्य गतो द्विजत्वं
 तं कौशिकं सुनिवरं परिपृच्छ गत्वा ।
 युद्धे वशिष्ठमुनिना सह तस्य राज्ञः
 कां ब्रह्मवर्चसमहो हतवत् न हानिम् ॥ ८१ ।

किं वारिभिः सततधारपतद्भिरभ्वात्
विप्रस्य रोषहुतभुक् यदि धुचितः स्यात् ।
सर्व्वात्मना ननु यतस्व निवारणार्थम्
दंशप्रदाहमयधारितमेव विद्धि ॥ ८२ ॥

यो धुत्तयत्यखिलदाहपटुं द्विजाग्निम्
सोऽगाधमर्णवजलं विशतु प्रकामम् ।
गच्छत्वसौ हिममयेष्ययवेन्दुलोके
तस्य प्रदाहमवधारितमेव विद्धि ॥ ८३ ॥

विप्रो यद्यपि पूजितः किमु तदा स्माराधितैर्देवतैः
भक्तिर्यद्यपि भूसुरे किमु तदा भक्त्या हरौ गाढया ।
यस्मै कुप्यति विप्रजातिरवनौ श्रोवत्स ! गोविन्दतः
तच्चाणं न हि, चिन्तयेति ननु तत् तां सर्व्वथा तोषय ॥ ८४ ॥

इत्युक्त्वा शनिना प्रदर्शितपथा लक्ष्म्याद्विस्फंटा क्रमात्
श्रोवत्सेन सबाहुकेन रुदता तादृग्दशापत्रया ।
आस्त्रिष्टा सहस्रद्रया दृढतरं देव्या च चिन्ताख्यया
सा लक्ष्मीरधिरुह्य पुष्पकरार्थं वैकुण्ठलोक गता ॥ ८५ ॥

श्रोवत्सः सहस्रभिर्गोद्वयमिती हृष्टान्तरात्मानयत्
तिष्ठन् सीतिपुरे महीन महता कालं कियन्तं ततः ।
चिन्तायाः पितुरालये च कियतो घस्त्रान् मुदा वापयन्
यातः काष्ठिकसदृश, यत्र वसति स्माज्ञातवासं पुरा ॥ ८६ ॥

पश्यन्तो रमणीयुत सुमुदिरे तं काष्ठिकास्तत्पत्रे
ऽनाहव्या परिपोडिता द्रवं जना शेषं तद्वित्सङ्गतम् ।

सस्तोकः स हि भूपतिः परिक्रशानाश्वस्य तान् सर्व्वथा
 सम्पत्त्यातुलया निनाय समुहत् सामाजिकं गौरवम् ॥८७॥
 पश्चात् स्वा राजधानीं शनिवरजनितोत्कर्षलक्ष्मोप्रकर्षां
 चिन्ताभद्रासमेतः पुरजननिवहेर्हर्षसफुल्लनेत्रैः ।
 प्रत्युद्ध्यातः समन्तात् रसति च पटहे वैजयन्तोसनाया
 प्राविचत् मन्त्रिवर्गैः पुलकिततनुभिर्दर्शिताध्वा पुरोगैः ॥८८॥
 कस्व ? नागरिकः, कुतः पुनरिह ? श्रीवत्सराज्यात् सखे !
 किं तत्रास्ति जगद्विलक्षणमद्यो ? निष्कण्टकं वारिजम् ।
 नित्य वीतभयो विधुर्विधुरिपोः पूर्णैः सदा राजतैः ;
 कीटक् तस्करता ? श्रुतौ परमियम्, श्रुत्वाहसत् तस्करः ॥८९॥
 कासारोः वधुना निजेन दृपितान् पान्यानिवाप्यायत
 श्रीवत्सः, स इव प्रशस्तसुतरैस्तोर्थैः समालङ्कितः ।
 भेदस्त्रेप तदोभयोः समभवत् हसो वकः सच्चरन्
 स्व रूप भजते ह्यमुष, दृपतो तौ द्वौ गतौ हसताम् ॥९०॥

इति श्रीश्रीवत्सचरिते महाकाव्ये प्रसन्नगनेधरो
 नाम द्वाविंशः सर्गः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

402

शुद्धिपत्रम् ।

		अशुद्धं	शुद्धं
१४	४५	पायादप याव व	पायादपायाश्रव
१६	४	इत्युक्ते वा	इत्युक्ते वा
१८	६	महा	महा
२१	२	प्रथमो	प्रथमो
१०	८	लक्ष्मणे	लक्ष्मणे
२०	११	ग्रामा	ग्रामा
१८	१६	कुलेन	कुलेन
४४	४	हृद्यते मूर्त्युमु	हृद्यते एव चाधि
४०	१०	काश	अर्था
५८	८	भयाश्रय साधैराद्यै	साधवाद्य भयाश्र
६१	१२	मुखा इवाभवन् युवा	मुखा इव युवाभवन्
६१	१५	प्रचण्डज्वाली दिग्दाहो	प्रचण्डज्वाल दिग्दाहो
६१	१८	आशा कृताशा इविवु	कृताशा इविवुषाशा
८०	११	आन श्रमालाय तदा	तदा आन श्रमालाय
६२	१५	धवल उग्रतय व	उग्रती धवलश्चैव
६५	६	समजायत	समजायत
८८	१६	विलपाध्वम	विलिपनधिपन्
७०	१८	स्वदिह्यलीनवपु मम कुला	स्वदिह्यलीन इवस्थित ध्वः
८२	१४	उद्यत	उद्यत
८३	१०	तियमहा त्वम	तियमहा त्वम्
८४	१०	निगततापा	निगततापा
८२	१०	सन्मान	सन्मान
८३	१४	सधाम्	सधाम
८५	४	धरधधरवय	धर धधरवयम
८५	८	र वमूना प्रातिक्रान्ता	रावप्रतिक्रान्ता
८८	०	पिब	पिब
८८	१०	विमृष्टाध्वरा	विमृष्टाध्वरा
१०५	१५	जगाम सा राजपुत्री	राजपुत्री जगाम स भो
१०७	७	विमव क्षिति	विमव क्षिति
११५	१०	मिथ युध्म भो वसता त मध	मिथ मध वसता युध्म न न
११८	२१	तद्यन्त्रा	तद्यन्त्रा
११८	११	ममादरादभीजयम्	मादर समभाजयम्
१२६	१२	वाचक	वाचक
१२६	१५	विमक्तवातेरतकजगामा	विमृक्तव नवितकजगामा
१२०	११	म दशाष्ट	